

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
КАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Г. О. КРИШТАЛЬ

**ІНТЕГРАЦІЯ ФІНАНСОВИХ
І ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ
У СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ
СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ**

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Г. О. Кришталь

**ІНТЕГРАЦІЯ ФІНАНСОВИХ
І ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ
У СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ
СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ**

Монографія

Київ
2024

Рецензенти:

Н. В. Бутенко, д-р екон. наук, проф., професор кафедри екологічного менеджменту та підприємництва, Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка

К. С. Шапошников, д-р екон. наук, проф., начальник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів, Держ. установа “Ін-т модернізації змісту освіти” М-ва освіти і науки України

Ж. В. Дерій, д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри економіки, обліку і оподаткування, Нац. ун-т “Чернігівська політехніка”

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 25.01.24)

Кришталь Г. О.

Інтеграція фінансових і демографічних чинників у стратегічне планування сталого економічного розвитку: монографія. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024. 188 с.

ISBN 978-617-02-0408-0

У монографії висвітлено інтеграційний підхід до стратегічного планування сталого економічного розвитку України через поєднання фінансових і демографічних чинників. Розкрито роль макрофінансових детермінант, інвестиційної активності та фінансової політики в умовах демографічної трансформації. Окреслено сучасні виклики, спричинені війною, старінням населення, трудовою міграцією та скороченням трудового потенціалу. Особливу увагу приділено аналізу структури населення, динаміці ринку праці, мобільності робочої сили та відтворенню людського капіталу. Розроблено підходи до поєднання демографічних та фінансових індикаторів у моделях прогнозування й стратегічному плануванні післявоєнного відновлення країни.

Для науковців, фахівців у галузі економіки, державного управління та всіх, хто досліджує виклики сталого розвитку в умовах демографічної кризи.

© Г. О. Кришталь, 2024

© Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2024

ISBN 978-617-02-0408-0

ЗМІСТ

Передмова	6
Вступ	7
Розділ 1. ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	8
1.1. Макрофінансові детермінанти економічного зростання	8
1.2. Інвестиційна привабливість і рух капіталу в умовах демографічної трансформації	12
1.3. Фінансова політика, що враховує демографічні ризики	16
Висновки до першого розділу	19
Розділ 2. ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	21
2.1. Сучасні демографічні тенденції та їх вплив на ринок праці	21
2.2. Динаміка трудових ресурсів і людського капіталу як база економічної активності	23
2.3. Роль демографічних процесів в економічному розвитку	26
Висновки до другого розділу	38
Розділ 3. ДЕМОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	40
3.1. Демографічні аспекти економічного розвитку економіки	40
3.2. Вікова, статева та регіональна структура населення.....	55
3.3. Освітній та професійний потенціал населення	59

3.4. Трудова мобільність і її економічне значення	62
Висновки до третього розділу	65
Розділ 4. ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОГО ЧИННИКА НА ЕКОНОМІЧНУ ВІДБУДОВУ УКРАЇНИ	67
4.1. Відтворення трудового потенціалу в умовах поствоєнної трансформації	67
4.2. Роль молоді, ветеранів та ВПО в оновленні економіки	68
4.3. Інституційні інструменти підтримки людського капіталу	70
4.4. Вплив демографічного фактору на відбудову України	74
Висновки до четвертого розділу	89
Розділ 5. ІНТЕГРАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ І ФІНАНСОВИХ ЧИННИКІВ У СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ	91
5.1. Моделі прогнозування економічного розвитку з урахуванням демографії	91
5.2. Взаємозв'язок фінансових потоків і структури робочої сили	93
5.3. Стратегічне планування відбудови України в демографічно-фінансовому контексті	97
Висновки до п'ятого розділу	101
Розділ 6. ФОРМУВАННЯ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ	103
6.1. Визначення і сутність стратегії сталого розвитку	103
6.2. Історія формування концепції сталого розвитку	115

6.3. Відображення питань сталого розвитку	
у законодавстві України	131
Висновки до шостого розділу	148
Висновки	151
Список використаних джерел	158
Додаток	166

ПЕРЕДМОВА

Сучасні виклики, що постали перед Україною, потребують нових підходів до осмислення перспектив економічного розвитку. Війна, масштабна міграція, демографічне старіння, руйнування інфраструктури та трансформація ринку праці кардинально змінили фундаментальні основи функціонування національної економіки. У цих умовах особливої актуальності набуває необхідність комплексного аналізу взаємозв'язку між фінансовими і демографічними чинниками як детермінант сталого розвитку.

Ідея підготовки цієї монографії виникла внаслідок усвідомлення, що жоден із зазначених чинників — фінансовий чи демографічний — не може бути розглянутий у відриві від іншого. Розбалансування у фінансовій системі без урахування динаміки трудових ресурсів, так само як і демографічне скорочення без адаптивної фінансової політики, породжують глибокі структурні диспропорції. Саме тому у межах цієї наукової праці здійснено спробу сформувати інтегральний підхід до стратегічного планування соціально-економічного розвитку країни.

Монографія структурована у спосіб, що дозволяє послідовно розкрити: ключові фінансові детермінанти зростання, особливості демографічних процесів, їхній вплив на економіку, а також запропонувати практичні інструменти їх синергічного врахування в стратегічному плануванні. Автори прагнули об'єднати теоретичне осмислення проблем із прикладним вибором політики відновлення та сталого розвитку.

Ця праця стане у пригоді науковцям, політикам, аналітикам, представникам місцевої влади, а також усім, хто зацікавлений у формуванні ефективної моделі розвитку України в новій соціально-економічній реальності. Сподіваємося, що викладені в монографії положення сприятимуть посиленню наукового дискурсу щодо шляхів відновлення національного потенціалу через синергію фінансової стабільності та демографічної безпеки.

ВСТУП

Сталий економічний розвиток у сучасних умовах вимагає врахування не лише суто фінансових показників, а й комплексного впливу соціальних, зокрема демографічних, чинників. Для України, яка перебуває в умовах затяжної війни, масової міграції, зниження народжуваності, старіння населення та втрати значної частини трудового потенціалу, ці питання набули критичної ваги. Одночасно економіка країни стикається з викликами забезпечення інвестиційної привабливості, макрорфінансової стабільності, адаптації до змін у структурі зайнятості та потреби стратегічного переосмислення розвитку ключових галузей.

У цій монографії розглянуто взаємозв'язок фінансових і демографічних чинників як системоутворювальних елементів економічного зростання в умовах глибокої соціально-економічної трансформації. Особливу увагу приділено аналізу сучасних тенденцій у динаміці трудових ресурсів, викликів демографічного характеру в контексті війни, а також фінансових стратегій, здатних підтримати економіку в посткризовий період.

Мета дослідження полягає у формуванні концептуальної основи для стратегічного планування, що базується на поєднанні фінансових механізмів із реалістичним урахуванням демографічної ситуації. У центрі уваги — питання модернізації трудового потенціалу, впливу фінансової політики на економічну відбудову, а також розробка інтегрованих моделей прогнозування економічного розвитку.

Монографія спрямована на узагальнення наукових підходів і вироблення практичних рекомендацій для державної політики у сфері соціально-економічного розвитку, фінансової стійкості та демографічної безпеки. Її матеріали можуть бути використані при формуванні стратегічних документів, регіональних програм, планів відновлення, а також у науково-дослідній та освітній діяльності.

Розділ 1

ФІНАНСОВІ ЧИННИКИ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Макрофінансові детермінанти економічного зростання

Сучасна економічна думка визнає, що економічне зростання не є винятково результатом технологічного прогресу, інвестицій чи збільшення продуктивності праці. Натомість, все більшої актуальності набуває розуміння ролі макрофінансових чинників, які формують фундаментальні передумови для стабільного й динамічного розвитку національної економіки. Саме макрофінансові детермінанти створюють той середовищний контекст, в якому можуть реалізовуватись внутрішні потенціали виробництва, людського капіталу та інновацій.

До ключових елементів макрофінансового середовища відносяться бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика, стан банківської системи, рівень інфляції, динаміка процентних ставок, зовнішній борг, валютний курс, а також загальна фінансова стабільність. У своїй сукупності ці чинники не просто окреслюють фінансову картину країни, а й утворюють цілісну та динамічну систему, яка визначає якість макроекономічного середовища та можливості для довгострокового економічного зростання [1].

Бюджетно-податкова політика є потужним інструментом регулювання попиту, стимулювання інвестиційної активності та забезпечення соціально-економічної рівноваги. Вона визначає, як держава розподіляє і витрачає ресурси, які податкові стимули створює для бізнесу, яким чином регулює рівень державного боргу. Якщо податкова система є складною, нестабільною або надмірно фіскально навантаженою, це знижує мотивацію підприємницької активності та інвестицій, породжує

тіньову економіку та уповільнює економічну динаміку. Навпаки, прозора, передбачувана податкова політика з розумним балансом між доходами бюджету та підтримкою реального сектору може стати потужним каталізатором зростання.

Грошово-кредитна політика, що здійснюється центральним банком, спрямована на контроль над грошовою масою, процентними ставками та загальним рівнем цін в економіці. Від її ефективності залежить здатність забезпечити низьку інфляцію, фінансову стабільність і доступ до кредитних ресурсів. Занадто м'яка монетарна політика може призвести до інфляційного перегріву, знецінення валюти та зниження довіри до національної грошової одиниці, тоді як надмірна жорсткість — до стагнації, скорочення ділової активності та інвестицій. Тонке налаштування монетарного інструментарію є надзвичайно важливим, особливо в економіках, схильних до зовнішніх шоків або з високим рівнем валютної залежності [2; 5; 8].

Банківська система виконує критичну роль у фінансовому посередництві між заощадженнями домогосподарств і потребами бізнесу в інвестиціях. Її стабільність, ліквідність, рівень капіталізації, здатність до кредитування та ризик-менеджменту прямо впливають на темпи зростання економіки. Якщо банківський сектор є слабким, непрозорим або обтяженим “токсичними” активами, він не здатний ефективно виконувати свої функції, що веде до зниження загальної продуктивності економіки. У такому випадку ресурси не доходять до продуктивних секторів, що обмежує інновації, підприємництво та модернізацію.

Інфляція — ще один важливий макрофінансовий індикатор. Помірна, стабільна інфляція є ознакою здорової економіки, тоді як гіперінфляція або дефляція свідчать про глибокі структурні проблеми. Високий рівень інфляції знижує купівельну спроможність населення, дестабілізує ціни, підвищує рівень невизначеності та знецінює заощадження. Це послаблює споживчий попит і інвестиційний клімат. З іншого боку, дефляційні тенденції зменшують стимули до виробництва, адже очікуване падіння цін знижує прибутковість бізнесу [5].

Динаміка процентних ставок тісно пов'язана з інвестиційною активністю, особливо у високоризикових або інноваційних секторах. Високі ставки обмежують доступ до кредитів для малого та середнього бізнесу, а також для домогосподарств. Зниження процентних ставок, за умови фінансової стабільності, може стимулювати економіку, полегшуючи доступ до фінансових ресурсів. Проте тривале утримання ставок на дуже низькому рівні може призводити до надмірного боргового навантаження та формування фінансових бульбашок.

Зовнішній борг і валютний курс також є чутливими ланками макрофінансової структури. Накопичення надмірного боргового навантаження, особливо в іноземній валюті, робить країну вразливою до коливань обмінного курсу та глобальних ринкових тенденцій. Валютний курс, своєю чергою, впливає на конкурентоспроможність експорту, цінову стабільність і рівень зовнішньоекономічної довіри. Гнучка, але керована валютна політика може допомогти пом'якшити зовнішні шоки та забезпечити підтримку внутрішньої рівноваги [12; 13].

У підсумку, всі ці макрофінансові компоненти утворюють складну, взаємозалежну систему. Вона потребує не просто регуляції, а стратегічного бачення, глибокого аналізу та здатності до оперативного реагування. Їх баланс і ефективна взаємодія формують ту “архітектуру” економіки, яка або створює передумови для зростання, або стає перешкодою для нього. Саме тому формування стійкого макрофінансового середовища є ключовою умовою успішної економічної політики та довготривалого розвитку держави.

Однією з найбільш вагомих макрофінансових детермінант є якість фінансового сектору. Стабільна, ліквідна та добре регульована банківська система забезпечує ефективне перерозподілення ресурсів, підтримує інвестиційну активність і споживчий попит. Саме через банківське посередництво реалізується політика кредитування, яка відіграє визначальну роль у формуванні капіталовкладень і стимулюванні виробничої діяльності. Водночас, надмірна заборгованість або нестабіль-

ність банків може викликати “ефект доміно”, переносячи локальні кризи на загальноекономічний рівень.

Грошово-кредитна політика, у свою чергу, виступає інструментом тонкого налаштування економіки. Надмірна жорсткість монетарного регулювання може обмежити ділову активність, тоді як надмірна м’якість спричиняє ризики інфляційного тиску. Баланс між контрольованою інфляцією та достатнім рівнем ліквідності в економіці — це завжди виклик для центрального банку, особливо в умовах відкритості економіки до зовнішніх шоків і капітальних потоків.

Не менш важливим чинником виступає якість фіскального управління. Дефіцит бюджету, структура державного боргу, рівень податкового навантаження — всі ці елементи мають безпосередній вплив на інвестиційний клімат і ділову активність. Коли фіскальна політика є прозорою, передбачуваною та спрямованою на розвиток — зокрема, через стимулювання інфраструктурних проєктів або підтримку малого і середнього бізнесу — вона стає ефективним каталізатором економічного зростання [3; 4].

Водночас, макрофінансові ризики можуть істотно модифікувати траєкторію зростання. Волатильність валютного курсу, зовнішня заборгованість, залежність від зовнішнього фінансування — всі ці фактори здатні посилювати вразливість економіки до глобальних шоків. У сучасному світі, де фінансові ринки надзвичайно інтегровані, здатність національної економіки адаптуватись до зовнішніх змін є критично важливою.

Таким чином, макрофінансові детермінанти не є ізольованими або другорядними чинниками. Вони формують базис, на якому розгортається економічне життя країни. Їх гармонізація, стратегічне планування та гнучке управління дають змогу не лише уникати фінансових криз, але й закладати передумови для довгострокового сталого зростання. Саме тому формування ефективного макрофінансового середовища має стати пріоритетом державної економічної політики, орієнтованої на майбутнє.

1.2. Інвестиційна привабливість і рух капіталу в умовах демографічної трансформації

Демографічна трансформація, що охоплює такі явища, як старіння населення, зниження рівня народжуваності, міграційні потоки та урбанізація, набуває дедалі більшого значення у визначенні економічної стійкості держав і регіонів. Ці процеси мають безпосередній вплив не лише на споживчу структуру чи ринок праці, а й на фундаментальні умови для залучення інвестицій та забезпечення ефективного функціонування капіталу. У цьому контексті інвестиційна привабливість країни або регіону перестає бути виключно функцією податкових пільг, вартості ресурсів чи політичної стабільності — дедалі більшого значення набуває демографічна складова.

Інвестори дедалі уважніше аналізують демографічні характеристики території, оцінюючи потенціал людського капіталу, рівень освіти, трудову мобільність, а також довгострокову життєздатність внутрішнього попиту. Країни з прогресуючим старінням населення або зменшенням працездатного контингенту стикаються з ризиком зниження продуктивності, дефіциту робочої сили та зростання соціального навантаження на бюджет. Це, своєю чергою, формує більш обережну інвестиційну поведінку з боку як внутрішніх, так і зовнішніх учасників ринку капіталу. Навпаки, регіони з позитивною демографічною динамікою — зростанням молодого населення, активною урбанізацією та мобільною структурою робочої сили — вважаються перспективнішими з точки зору прибутковості та довгострокової стабільності.

Водночас демографічні зміни мають і складніший, опосередкований вплив на інвестиційний клімат [6].

Наприклад, старіння населення сприяє зміні структури заощаджень: домогосподарства з вікових груп, які готуються до виходу на пенсію, мають тенденцію зменшувати споживання та накопичувати активи з низьким рівнем ризику. Це знижує попит на довгострокові інвестиційні інструменти, зокрема у високотехнологічні або інфраструктурні проєкти. Такі транс-

формації фінансової поведінки впливають на структуру капіталу, його ліквідність, і врешті — на макроекономічну динаміку.

Не менш важливою в умовах демографічної трансформації є й роль міграційних процесів, які здатні частково або повністю компенсувати дефіцит трудових ресурсів у країнах із низькою народжуваністю та старінням населення. У сучасному глобалізованому світі трудова міграція стала не лише відповіддю на економічну нерівномірність розвитку, а й інструментом підтримки динаміки національних економік. Притік молодих, працездатних і, нерідко, професійно підготовлених працівників дозволяє країнам-реципієнтам оновлювати робочу силу, забезпечувати зростання споживчого попиту та насичувати економіку новими ідеями, підприємницькою енергією й інноваційним потенціалом [7–9].

Зростаюча частка трудових мігрантів у загальній структурі зайнятого населення також впливає на розширення внутрішніх ринків, стимулює розвиток інфраструктури, житлового будівництва, освітніх і медичних послуг. Водночас приватні грошові перекази від трудових мігрантів до країн-експортерів робочої сили відіграють важливу роль у формуванні валютних надходжень, зниженні рівня бідності, покращенні умов життя домогосподарств, а також у формуванні внутрішнього попиту. У багатьох державах, особливо з економікою, що розвивається, ці трансферти вже стали суттєвим елементом макрофінансової стабільності.

Проте варто зазначити, що ефекти міграції є неоднозначними. З одного боку, країни-реципієнти отримують так звані “демографічні дивіденди” у вигляді зростання продуктивного населення, підвищення рівня зайнятості й активізації економічного зростання. З іншого — виникає необхідність у комплексній соціальній інтеграції новоприбулих, що вимагає значних зусиль з боку інституцій державного управління та громадянського суспільства. Без ефективної політики інтеграції міграція може стати джерелом соціальної напруги, поляризації суспільства та фрагментації ринку праці [10].

Ще складнішим є становище країн-експортерів робочої сили, які, втрачаючи кваліфікованих фахівців та активну молодь, стикаються з відтоком людського капіталу, що уповільнює інноваційний розвиток, поглиблює структурні деформації ринку праці та створює додаткове навантаження на залишкову частину економічно активного населення. Особливо це стосується галузей, що потребують високої компетентності — охорони здоров'я, освіти, науки та техніки. Така демографічна втрата здатна формувати стійкий відкат у рівні конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості окремих регіонів [11; 13].

Таким чином, міграційні процеси в умовах демографічної трансформації постають як багатовимірне явище — джерело нових можливостей для одних країн і виклик для інших. Ефективна міграційна політика, що поєднує елементи відкритості, адаптивності та соціального захисту, здатна перетворити ці процеси на рушійну силу економічного оновлення. Проте нехтування структурними наслідками міграції або короткозорі фіскальна політика можуть призвести до глибоких дисбалансів, які підривають довготривалу стійкість і економічну безпеку як окремих країн, так і цілих регіонів.

Рух капіталу в сучасному світі дедалі більше виходить за межі суто економічних розрахунків, підпорядковуючись не лише логіці короткострокової вигоди, а й стратегічному баченню демографічного майбутнього тієї чи іншої країни. Інвестори уважно оцінюють не лише поточні показники рентабельності або податкові стимули, а й фундаментальні чинники довгострокової стійкості, серед яких провідне місце займає демографічна стабільність. Розуміння того, якою буде структура населення через 10–20 років, наскільки країна здатна підтримувати достатній рівень продуктивної зайнятості, забезпечити соціальну рівновагу та зберегти внутрішній ринок — усе це дедалі більше визначає інвестиційні рішення [14].

В умовах глобальної конкуренції за інвестиційні ресурси, що посилюється технологічним проривом і геополітичними змінами, країни змушені переглядати пріоритети економічної

політики, орієнтуючись не лише на фінансові показники, а й на глибші соціальні та демографічні основи. Пенсійна реформа, спрямована на збалансування системи у контексті старіння населення, стає одним із ключових викликів. Стимулювання народжуваності через створення умов для поєднання кар'єри і сімейного життя, забезпечення доступного житла, підвищення якості дитячої медицини та освіти — все це дедалі частіше розглядається не як витрати бюджету, а як стратегічні інвестиції в майбутню економічну активність.

Не менш важливим є і оновлення інституційної основи людського капіталу — освіти та охорони здоров'я. Якість і адаптивність освітньої системи визначає здатність економіки відповідати на виклики цифровізації, автоматизації та змін у структурі професій. Охорона здоров'я, своєю чергою, впливає на тривалість і продуктивність життя, що в умовах старіння населення набуває особливого значення для підтримки рівноваги між працездатними та утриманими верствами.

Усе частіше демографічні виклики розглядаються у контексті національної безпеки. Це пов'язано не лише з ризиками економічного сповільнення, а й із потенційними соціальними кризами, політичною нестабільністю та посиленням регіональних диспропорцій. У такому контексті інвестиційна стратегія перетворюється на інструмент не просто економічного зростання, а адаптації до структурних змін, здатності країни утримувати та нарощувати свій потенціал у середньостроковій та довгостроковій перспективі [16].

З огляду на це, новітні тенденції інвестування дедалі частіше орієнтовані на країни, які демонструють не лише економічну відкритість і стабільність, а й соціальну адаптивність, інституційну зрілість та демографічну передбачуваність. Тобто інвестиції стають своєрідним “голосуванням довіри” до державної політики, здатної забезпечити сталий розвиток в умовах глибоких трансформацій.

Таким чином, у сучасних умовах інвестиційна привабливість більше не може розглядатися в ізоляції від демографічних процесів. Вона трансформується під впливом глибинних

соціальних змін, що вимагає від урядів, бізнесу та міжнародних організацій нових підходів до управління капіталом. Формування стабільного, інклюзивного й адаптивного середовища — це не лише виклик, а й шанс для тих країн, які зможуть поєднати економічну ефективність із соціально-демографічною відповідальністю.

1.3. Фінансова політика, що враховує демографічні ризики

Фінансова політика, яка враховує демографічні ризики, стає одним із найважливіших інструментів забезпечення макроекономічної стабільності та сталого розвитку в умовах глибоких соціальних змін. Демографічні тенденції — зокрема старіння населення, зниження народжуваності, зміни у структурі зайнятості та міграційні процеси — безпосередньо впливають на бюджетну рівновагу, формування доходів та видатків держави, а також на функціонування фінансових ринків. Тому інтеграція демографічних факторів у процес планування і реалізації фінансової політики є не просто бажаною, а життєво необхідною умовою адаптації економіки до майбутніх викликів.

Насамперед, демографічні ризики породжують значне посилення навантаження на системи соціального захисту, зокрема пенсійні фонди, медичне страхування та програми підтримки малозабезпечених верств населення. Зі збільшенням частки людей похилого віку у загальній структурі населення державний бюджет зазнає зростаючих витрат на соціальні виплати, що створює істотний тиск на фіскальну стабільність країни. Така ситуація вимагає від фінансової політики не лише збереження соціальних гарантій, а й впровадження гнучких і стратегічно продуманих механізмів, які забезпечують баланс між соціальною підтримкою та бюджетною дисципліною [17].

В умовах демографічних змін особливу увагу слід приділити реформуванню пенсійної системи. Впровадження накопи-

чувальних компонентів у пенсійне забезпечення дозволяє розподіляти ризики між поколіннями і забезпечувати стабільний рівень пенсійних виплат у майбутньому. Крім того, стимулювання довшої тривалості трудової діяльності через підвищення пенсійного віку або введення систем мотивації працюючих пенсіонерів здатне зменшити тиск на бюджет і збалансувати співвідношення між працюючими і пенсіонерами. Важливим елементом є також підвищення ефективності адміністрування пенсійних програм, що передбачає цифровізацію процесів, посилення контролю за виплатами та боротьбу з шахрайством.

Демографічні ризики істотно впливають на формування податкової політики, вимагаючи її переосмислення і адаптації до нових соціально-економічних реалій. Зменшення кількості працездатного населення призводить до звуження податкової бази, адже менша кількість працюючих означає менше надходжень від податку на доходи фізичних осіб та соціальних внесків. У такій ситуації традиційні моделі оподаткування втрачають ефективність і вже не можуть забезпечувати стабільне фінансування державних потреб.

Тому перед державними фінансистами постає завдання диверсифікувати джерела доходів бюджету, що потребує впровадження інноваційних підходів до податкової політики. Одним із напрямів є зміщення акценту у бік оподаткування споживання — податків на додану вартість, акцизів, які менш залежні від чисельності працюючого населення і здатні більш стабільно формувати доходи бюджету. Також дедалі більшої уваги набуває оподаткування капіталу, нерухомості, фінансових операцій, що відображає зміну структури багатства в суспільстві і сприяє більш справедливому перерозподілу ресурсів [18–20].

Крім того, інтеграція екологічних податків і зборів у податкову систему не лише відповідає викликам сталого розвитку, а й створює нові джерела надходжень, що не залежать від демографічних змін. Це дозволяє знизити фіскальну вразливість і зміцнити фінансову стабільність країни.

Загалом, диверсифікація податкових надходжень — це ключовий елемент адаптивної фінансової політики, яка має забезпечити не лише поповнення державного бюджету в умовах демографічного спаду, а й підтримку економічного зростання, соціальної справедливості і довгострокової стійкості державних фінансів.

В умовах зростаючих демографічних викликів ефективно управління державним боргом набуває особливої важливості для забезпечення фінансової стабільності країни. Зі збільшенням соціальних видатків, зумовлених старінням населення та необхідністю підтримки пенсійних систем, охорони здоров'я і соціальних програм, бюджетний дефіцит має тенденцію до зростання. Це, у свою чергу, призводить до накопичення боргових зобов'язань, що може стати джерелом фінансової нестабільності та підвищеної вразливості економіки до зовнішніх і внутрішніх шоків.

Фінансова політика в таких умовах повинна бути спрямована на забезпечення прозорості управління державним боргом, що передбачає чітке інформування громадськості та ринкових учасників про масштаби, структуру та терміни обслуговування боргу. Довгострокове планування стає ключовим інструментом, який дозволяє прогнозувати майбутні фінансові навантаження та розробляти стратегії поступового зменшення дефіциту, уникнення кризових ситуацій і зниження вартості обслуговування боргових зобов'язань.

Оптимізація структури державних запозичень, що включає баланс між короткостроковими і довгостроковими інструментами, валютною структурою боргу та рівнем процентних ставок, допомагає знизити ризики рефінансування і валютних коливань. У цьому контексті важливу роль відіграють інструменти хеджування, які дозволяють мінімізувати вплив зовнішніх факторів на боргове навантаження та забезпечують стабільність бюджетних потоків.

Водночас, залучення інвестицій у проекти з високою соціальною віддачею — такі як інфраструктурні ініціативи, розвиток освіти, охорони здоров'я, інноваційних технологій — спри-

яє не лише економічному зростанню, а й підвищенню ефективності використання державних ресурсів. Це дає збільшувати потенціал економіки, розширювати податкову базу та посилювати фінансову стійкість у умовах демографічних змін.

Не менш важливим аспектом є підтримка розвитку фінансових ринків, що здатні мобілізувати заощадження населення і спрямовувати їх у продуктивні інвестиції. Демографічна зміна структури заощаджень, пов'язана зі старінням населення, вимагає гнучких і інноваційних підходів у сфері фінансових послуг — від розширення пенсійних продуктів і довгострокового страхування до стимулювання приватних інвестицій у нерухомість, освіту та охорону здоров'я.

Отже, фінансова політика, орієнтована на врахування демографічних ризиків, повинна бути комплексною, адаптивною та стратегічно спрямованою. Вона має поєднувати заходи бюджетної стабілізації, реформування систем соціального захисту, оновлення податкової бази та підтримку фінансових інституцій. Такий підхід забезпечує не лише пом'якшення наслідків демографічних викликів, а й створює фундамент для довгострокового економічного зростання, соціальної згуртованості і підвищення якості життя населення.

Висновки до першого розділу

Перший розділ роботи присвячений аналізу фінансових чинників, що впливають на сталий економічний розвиток, з особливою увагою до демографічних трансформацій. Макрофінансові детермінанти економічного зростання, такі як стабільність фінансової системи, ефективне управління державним боргом та збалансована фіскальна політика, є фундаментальними для створення сприятливих умов для довгострокових інвестицій і інновацій. Водночас демографічні зміни, зокрема старіння населення та скорочення робочої сили, створюють додаткові виклики, які можуть впливати на формування доходів бюджету і попит на соціальні послуги.

Інвестиційна привабливість країни у контексті демографічної трансформації зазнає значних змін. Зменшення кількості працездатного населення стримує внутрішній попит і потенційно обмежує капіталовкладення у низку секторів економіки. Водночас змінена демографічна структура відкриває нові можливості для розвитку інноваційних сфер, зокрема пов'язаних із охороною здоров'я та послугами для літніх людей. Для збереження конкурентоспроможності на міжнародних ринках необхідно адаптувати фінансові інструменти, забезпечити захист інвесторів та створити гнучкі механізми реагування на демографічні виклики.

Фінансова політика, яка ігнорує демографічні ризики, не зможе ефективно забезпечити сталий розвиток. З огляду на старіння населення та зміну структури зайнятості, необхідно реформувати пенсійну систему, системи соціального страхування і бюджетного планування, щоб уникнути зростання фіскального навантаження та забезпечити фінансову стабільність. Таким чином, успішність макроекономічної політики буде залежати від здатності адаптуватися до демографічних змін, прогнозувати їх наслідки та своєчасно коригувати фінансові стратегії. Лише комплексний підхід до цих питань дозволить Україні забезпечити стабільне та збалансоване економічне зростання у довгостроковій перспективі.

Розділ 2

ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1. Сучасні демографічні тенденції та їх вплив на ринок праці

У сучасних умовах соціально-економічного розвитку України демографічні тенденції відіграють ключову роль у формуванні структури і динаміки ринку праці. Спостерігається стійка тенденція до зниження народжуваності, старіння населення, а також суттєвих змін у міграційних потоках, що в комплексі суттєво впливає на кількість і якість працездатного населення.

Зниження рівня народжуваності у поєднанні зі зростанням тривалості життя формує демографічний перекис, що призводить до збільшення частки людей похилого віку у загальній структурі населення. Це, у свою чергу, зменшує пропозицію робочої сили, створюючи тиск на ринок праці, особливо в галузях, де необхідна фізична активність і висока інтенсивність праці. Зростаюча частка пенсіонерів також означає підвищене навантаження на системи соціального захисту і пенсійне забезпечення, що відображається на державному бюджеті та економічній стабільності країни.

Водночас міграційні процеси мають подвійний характер. З одного боку, відтік молодих і кваліфікованих працівників за кордон посилює дефіцит робочої сили і викликає “витік мізків”, що ставить під загрозу інноваційний потенціал і конкурентоспроможність економіки. З іншого боку, внутрішні міграції між регіонами України сприяють концентрації робочої сили у більш економічно розвинених центрах, хоча й створюють соціально-економічні дисбаланси в регіонах з відпливом населення.

Ці демографічні зміни мають глибокі наслідки для ринку праці. Зменшення чисельності працездатного населення обмежує можливості для економічного зростання, знижує потенціал наповнення бюджетів за рахунок податків і внесків, а також ускладнює пошук кваліфікованих кадрів у багатьох секторах економіки. Водночас старіння робочої сили ставить перед роботодавцями завдання адаптації умов праці, підвищення рівня професійної перепідготовки і розвитку безперервної освіти.

Таким чином, демографічні тенденції в Україні створюють комплекс викликів і можливостей, що вимагають комплексного підходу з боку державної політики. Необхідна активна робота над стимулюванням народжуваності, регулюванням міграційних потоків, підтримкою молодих сімей і розвитком людського капіталу, щоб забезпечити збалансований розвиток ринку праці та економіки в цілому.

Війна і пов'язані з нею міграційні процеси стали надзвичайно потужними чинниками, які значно посилили існуючі демографічні виклики в Україні та створили нові соціально-економічні ризики. Збройний конфлікт призвів до масового переміщення населення як всередині країни, так і за її межі, що суттєво вплинуло на демографічну структуру та баланс між поколіннями. Значна частина молодого працездатного населення була змушена покинути свої домівки, шукаючи безпеки, що викликало різке зменшення чисельності робочої сили у багатьох регіонах і створило дефіцит кваліфікованих кадрів, особливо в сферах, що потребують спеціалізованих знань і навичок.

Крім того, війна вплинула на демографічну піраміду через втрати серед військовослужбовців і цивільного населення, що посилило дисбаланс між віковими групами і статевую структурою населення. Зниження народжуваності, спричинене соціально-економічною нестабільністю, також поглибило негативні тенденції старіння населення, ставлячи під загрозу довгострокову соціальну і економічну стабільність країни.

Міграційні процеси, зумовлені війною, мають багатогранний вплив. З одного боку, значна частина переселенців і бі-

женців створює додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру приймаючих регіонів і країн, вимагаючи масштабної адаптації і підтримки. З іншого боку, повернення частини мігрантів після стабілізації ситуації може посприяти відновленню економічної активності, якщо держава забезпечить умови для їх інтеграції, працевлаштування та соціального захисту.

Війна також посилила регіональні диспропорції в демографічному розвитку: деякі території фактично виведені з економічного обігу, тоді як інші зазнають напливу населення і стикаються з проблемами інфраструктурного перевантаження. Це створює додаткові виклики для державної політики, що має враховувати як потреби постраждалих регіонів, так і механізми збалансованого розвитку країни загалом.

Отже, основні демографічні виклики в умовах війни та міграції пов'язані з потребою адаптувати соціально-економічні інститути до нової реальності, збереження та розвитку людського капіталу, а також створення умов для стабільного відновлення і сталого розвитку, що враховують поточні демографічні зміни та їхні наслідки.

2.2. Динаміка трудових ресурсів і людського капіталу як база економічної активності

Динаміка трудових ресурсів і людського капіталу є фундаментальною складовою економічної активності будь-якої країни, адже саме від їхньої кількості, якості та ефективного використання залежить рівень виробництва, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність національної економіки. В Україні, як і в багатьох інших країнах, ці показники зазнають значних трансформацій під впливом демографічних, соціальних і економічних факторів, що мають безпосередній вплив на ринок праці і загальний економічний потенціал.

Трудові ресурси охоплюють населення працездатного віку, здатне і готове працювати, а людський капітал — це якісна ха-

рактеристика цих ресурсів, що включає рівень освіти, професійні навички, здоров'я та мотивацію до праці. Динаміка чисельності працездатного населення, змін у його віковій структурі, рівня зайнятості і безробіття формують загальну картину потенціалу робочої сили. Зменшення чисельності працездатних осіб, зокрема через демографічні спади та міграційні відтоки, призводить до дефіциту кадрів у ключових галузях і стримує темпи економічного зростання.

Водночас підвищення якості людського капіталу через інвестиції в освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я та розвиток інноваційних компетенцій сприяє збільшенню продуктивності праці та адаптивності робочої сили до змін у технологічному та ринковому середовищі. Це особливо актуально в умовах глобальної цифровізації та трансформації економіки, коли попит на висококваліфікованих спеціалістів різко зростає.

Ключовим фактором є також мобільність трудових ресурсів — географічна, професійна та соціальна. Гнучкість ринку праці, здатність швидко реагувати на зміну попиту, перенавчання і перекваліфікація працівників визначають ефективність використання людського капіталу. В Україні цей аспект є особливо важливим з огляду на існуючі диспропорції в регіональному розвитку та наслідки міграційних процесів.

За даними Державної служби статистики України та міжнародних організацій, чисельність працездатного населення України впродовж останнього десятиліття демонструє стійку тенденцію до зниження. Так, з 2010 по 2023 рік кількість осіб у віковій категорії 15–64 роки скоротилась приблизно на 10–12 %, з близько 30 млн до близько 26,5 млн осіб. Це пов'язано з низькою народжуваністю, високою смертністю та значними міграційними відтоками.

Рівень зайнятості серед населення працездатного віку за 2022 рік становив близько 57–60 %, що свідчить про збереження потенціалу, але й про існування значної частки безробітних або неактивних у пошуку роботи. Безробіття, за офіційними даними, коливалося в межах 8–10 %, з окремими регіонами, де

цей показник був значно вищим через економічні та соціальні труднощі [21–23].

Якість людського капіталу також зазнає трансформацій. Згідно з даними Світового банку, рівень середньої та вищої освіти в Україні залишається відносно високим — близько 85 % молоді отримує середню освіту, а приблизно 40 % осіб у віковій категорії 25–34 роки мають вищу освіту. Однак проблема полягає у неузгодженості між отриманими знаннями і вимогами сучасного ринку праці. Близько 30–35 % випускників не працюють за фахом або зазнають труднощів із працевлаштуванням через дефіцит практичних навичок та сучасних компетенцій.

Середній вік працездатного населення в Україні поступово зростає: наразі він перевищує 42 роки, тоді як у 2010 році становив близько 38 років. Це є індикатором старіння робочої сили, що підвищує значущість політики з підтримки активного довголіття, перепідготовки та стимулювання участі людей старшого віку у ринку праці.

Особливу увагу варто звернути на мобільність трудових ресурсів. За даними міжнародних міграційних організацій, щорічно близько 1,5–2 млн українців виїжджають за кордон у пошуках кращих економічних можливостей. Це створює не тільки дефіцит робочої сили, але й виклики щодо збереження кваліфікованих кадрів. Водночас динаміка внутрішньої міграції спрямована переважно на великі міста та економічні центри, що посилює регіональні дисбаланси.

В умовах сучасних викликів, інвестиції у людський капітал стають ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та її стійкості перед демографічними змінами. Україна, інвестуючи близько 5 % свого ВВП у систему освіти, демонструє середній рівень фінансування серед країн із перехідною економікою. Проте, порівняно з країнами Європейського Союзу, де ці видатки часто сягають 6–7 % ВВП і вище, ця цифра свідчить про недостатній рівень ресурсного забезпечення освітньої сфери. Таке фінансування створює певні обмеження у модернізації навчальних програм,

підвищенні кваліфікації педагогів, а також впровадженні новітніх технологій у навчальний процес [24; 25].

Ще гострішою є ситуація із видатками на охорону здоров'я, які в Україні становлять приблизно 7–8 % ВВП. Для порівняння, середній показник у країнах ЄС перевищує 9 %, що дозволяє їм забезпечувати більш ефективні системи профілактики, лікування та реабілітації. Недостатнє фінансування медицини в Україні створює значні перешкоди для підтримки здоров'я робочої сили, що особливо актуально у контексті зростаючого середнього віку працівників та поширення хронічних захворювань. Відповідно, знижена якість медичного обслуговування може призводити до збільшення втрат робочого часу, зниження продуктивності праці та підвищення соціального навантаження на державу.

Таким чином, динаміка трудових ресурсів і якість людського капіталу формують основу економічної активності, визнаючи потенціал для зростання, інновацій та підвищення добробуту населення. Ефективна державна політика у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту і ринку праці має бути спрямована на підтримку цих процесів, забезпечуючи збалансований розвиток і максимальне використання наявного потенціалу в умовах сучасних викликів.

2.3. Роль демографічних процесів в економічному розвитку

Упродовж останніх десятиліть у світовому економічному дискурсі все більше утверджується усвідомлення ключової ролі демографічних процесів у формуванні економічної динаміки країн. Сучасні економісти та аналітики дедалі частіше визнають: сталий розвиток національної економіки визначається не лише накопиченням фізичного капіталу у вигляді інфраструктури, техніки чи промислових потужностей, а передусім рівнем розвитку людського капіталу, його якості, структурою та продуктивністю [26].

Згідно з аналітичними оцінками Міжнародного валютного фонду, у сучасному глобалізованому світі основними детермінантами економічного зростання є інновації, наука, технологічні трансформації та, що надзвичайно важливо, демографічні ресурси. Власне, демографічні зміни стають тригером масштабних інституційних, політичних і технологічних зрушень. У періоди демографічного тиску суспільства змушені адаптуватися: реформувати систему освіти, оновлювати ринки праці, модернізувати соціальну інфраструктуру. Ці зміни нерідко випереджають політичну волю та економічні передумови, формуючи нову архітектуру економічного розвитку.

Більш того, значний демографічний потенціал здатен нівелювати негативний вплив таких факторів, як обмеженість природних ресурсів, неефективне державне управління, політична турбулентність чи навіть високий рівень корупції. Це підтверджують приклади країн, які завдяки вчасному інвестуванню у розвиток людського капіталу змогли досягти економічних проривів — Південна Корея, Ізраїль, Сінгапур тощо.

На жаль, у випадку України ситуація з людським капіталом залишається вкрай складною. Згідно з даними Світового банку, частка людського капіталу у структурі національного багатства України становить лише 34 %, що значно нижче за аналогічні показники інших країн. Наприклад, у державах з низьким рівнем доходу цей показник сягає 41 %, у країнах Європи та Центральної Азії — 62 %, а в економічно розвинених країнах — від 68 % до 76 %. У середньому по світу людський капітал формує 64 % національного багатства [27–29].

Це свідчить про глибоку недооцінку значущості людського потенціалу в Україні, про недостатню державну увагу до систем освіти, охорони здоров'я, професійної підготовки, наукових досліджень і створення умов для самореалізації громадян. Така ситуація не лише стримує економічне зростання, але й створює передумови для соціальної нестабільності, еміграційної хвилі та втрати стратегічних ресурсів майбутнього — інтелектуальної еліти [30].

У сучасних умовах необхідно чітко усвідомлювати, що чисельність населення — не лише об'єкт впливу економічних процесів, але й вагомий детермінант, що формує їхній вектор. Демографічна ситуація в країні має складну двосторонню природу: з одного боку, вона зазнає істотного впливу економічної політики, рівня добробуту, умов життя; з іншого — сама прямо впливає на темпи економічного зростання, структуру бюджету, стійкість пенсійної системи, динаміку ринку праці, сферу охорони здоров'я та соціального захисту.

Основні канали впливу демографії на економіку можна розділити на кілька ключових напрямів:

1. Економічне зростання та продуктивність праці

Скорочення чисельності населення працездатного віку безпосередньо впливає на обсяг валового внутрішнього продукту. У країнах, де зростає частка осіб старшого віку, подушний ВВП уповільнюється, оскільки зменшується кількість активних учасників економічного процесу. Це призводить до зниження сукупної продуктивності праці та зменшення обсягів інвестицій. Суспільство втрачає так звану “демографічну дивіденду” — період, коли переважає працездатне населення, що генерує економічний потенціал. В умовах України це особливо актуально, адже демографічний спад поєднується з масовою еміграцією, що додатково скорочує трудові ресурси.

2. Добробут та розподіл доходів

Демографічні зрушення мають прямий вплив на формування добробуту громадян. Зокрема, між часткою населення працездатного віку та рівнем доходів існує сильний кореляційний зв'язок. Зменшення цієї частки в структурі населення призводить до зниження трудових доходів, що, своєю чергою, посилює нерівність та ризики бідності. Особливо вразливими стають соціальні групи з низькою кваліфікацією або обмеженим доступом до ринку праці.

3. Пенсійна система та державні фінанси

Зі зростанням частки осіб пенсійного віку зростає й тиск на бюджетну систему. Держава опиняється перед вибором: або збільшити податкове навантаження на працюючих громадян

для фінансування пенсій, або знижувати розміри виплат, що викликає соціальне напруження. За умов старіння населення традиційні солідарні пенсійні системи стають нестійкими. Альтернативні накопичувальні моделі теж втрачають ефективність: зі зниженням відсоткових ставок та інвестиційної активності літніх людей зменшується прибутковість пенсійних фондів. Україна вже стикається з дефіцитом Пенсійного фонду, що загрожує фінансовій стабільності.

4. Система охорони здоров'я

Збільшення середньої тривалості життя, хоча і є позитивним явищем, супроводжується зростанням захворюваності, хронічних недуг і інвалідності у старшому віці. Для забезпечення не лише довгого, а й здорового життя необхідні масштабні інвестиції в систему охорони здоров'я, профілактичну медицину, нові технології та доступ до якісної медичної допомоги. Інакше навантаження на медичну інфраструктуру може стати критичним, особливо в умовах обмежених ресурсів.

5. Соціальна підтримка та міжпоколіннєва справедливість

У зоні ризику опиняються не тільки літні люди, які можуть страждати від недостатньої пенсійної підтримки, а й молодше покоління. Очікувана тривалість життя збільшується, а отже, ймовірність опинитися у бідності в пенсійному віці зростає, особливо якщо сьогоднішня молодь не зможе накопичити достатніх заощаджень. Це вимагає нових підходів до формування політики соціальної підтримки з акцентом на рівність можливостей та міжпоколіннєву справедливість [31; 32].

6. Ринок праці: нові вимоги до зайнятості

Старіння населення спричиняє зміни в структурі ринку праці. Збільшення частки осіб віком 60+ потребує активної політики щодо підвищення кваліфікації таких працівників, створення робочих місць, адаптованих до їхніх фізичних можливостей, гнучких графіків, а також боротьби з ейджизмом. Роботодавці мають навчитися ефективно використовувати досвід, знання та лояльність літніх працівників.

Підсумовуючи, можна сказати, що демографічні трансформації є складним, але надзвичайно впливовим фактором у со-

ціально-економічному розвитку. У випадку України, де спостерігається не лише зменшення чисельності населення, а й різке старіння, еміграція молоді та зниження народжуваності, необхідне формування нової демографічно орієнтованої економічної стратегії. Вона має включати:

- реформування пенсійної системи;
- розвиток інклюзивного ринку праці;
- інвестиції в освіту, охорону здоров'я, соціальні послуги;
- стимулювання народжуваності та зменшення еміграції;
- формування інфраструктури для активного довголіття.

Тільки комплексна відповідь на демографічні виклики дозволить забезпечити стійке економічне зростання, збереження соціальної стабільності та якості життя майбутніх поколінь [33].

Кожна країна у своєму історичному поступі проходить через певні етапи демографічного переходу — складного процесу, що відображає зміни у народжуваності, смертності та природному прирості населення. На сьогодні більшість країн світу перебуває на різних стадіях переходу від високого рівня народжуваності та смертності (розширене відтворення) до низьких показників обох цих факторів (звужене відтворення).

З огляду на вплив демографічного переходу на вікову структуру населення, його можна поділити на три ключові етапи:

1. Перший етап — високий рівень народжуваності та смертності, при якому частка молодшого населення переважає, а чисельність працездатних та літніх осіб відносно невелика. Економічні можливості обмежені, адже велика частина ресурсів витрачається на підтримку життєдіяльності великої кількості дітей.

2. Другий етап — зниження смертності за збереження високої народжуваності, що веде до швидкого зростання населення та зростання чисельності молоді і працездатного населення.

3. Третій етап — зниження народжуваності, що веде до стабілізації або навіть зменшення чисельності населення, але водночас зростає частка осіб працездатного віку, що створює сприятливі умови для економічного розвитку.

Демографічне “вікно можливостей” — унікальна перевага для зростання

Особливе значення у цьому процесі має період, коли частка працездатного населення значно перевищує частку утриманців — дітей та осіб похилого віку. Саме у цей час коефіцієнт демографічного навантаження знижується, що відкриває так зване “демографічне вікно можливостей” — унікальний історичний шанс для стрімкого економічного зростання та соціального прогресу.

У цей період країна отримує важливу перевагу: більша кількість людей знаходиться у продуктивному віці і може активно працювати, створюючи додану вартість, сплачуючи податки та формуючи фонди соціального захисту. Однак ця можливість може бути реалізована лише за умови ефективної державної політики, спрямованої на:

- забезпечення високої зайнятості населення;
- підвищення рівня освіти і професійної підготовки;
- формування сучасної системи охорони здоров'я;
- стимулювання інновацій та інвестицій в людський капітал.

Значення вікової структури для соціально-економічної стабільності

Вікова структура населення — це не просто статистична характеристика, а важливий індикатор економічного потенціалу країни. Коли переважає молодь, суспільство стикається з викликами у сфері освіти, працевлаштування та житлового забезпечення. Коли зростає частка літніх, посилюється навантаження на системи охорони здоров'я та соціального захисту [34–36].

Для України, яка перебуває на стадії звуженого відтворення з одночасним старінням населення та еміграцією молоді, ця проблема є особливо гострою. Втрата демографічного потенціалу потребує формування збалансованої політики, яка б забезпечила як підтримку молодих сімей, так і адаптацію системи соціального захисту до нових реалій [37; 38].

Світова практика наочно демонструє, що країни, в яких значна частка населення перебуває у працездатному віці,

отримують унікальну можливість для прискореного економічного розвитку — так зване “демографічне вікно можливостей”. Цей феномен став ключовим фактором економічного прориву у низці держав. Яскравим прикладом є країни Південно-Східної Азії у період з 1965 по 1990 роки, які змогли ефективно використати демографічний потенціал свого населення, здійснивши масштабні реформи в освіті, зайнятості та розвитку людського капіталу. Саме комплексний підхід, що включав системну підтримку інновацій, підвищення кваліфікації кадрів і розвиток сучасних технологій, дозволив цим країнам зробити потужний ривок у своєму економічному розвитку.

Варто підкреслити, що основою такого зростання в Південно-Східній Азії стала не стільки накопичення матеріальних ресурсів і фізичного капіталу, скільки інвестування в людський капітал — знання, навички та інноваційний потенціал громадян — а також активне впровадження технічного прогресу. Це дозволило сформувати конкурентоспроможну економіку, орієнтовану на високотехнологічні галузі та експортоорієнтоване виробництво [39; 40].

Подібна стратегія використання демографічного бонусу була успішно реалізована і в таких країнах, як Південна Корея та Тайвань. Їхній сучасний економічний успіх є яскравим підтвердженням того, що цілеспрямована політика розвитку людського капіталу та оптимальне використання демографічних ресурсів можуть стати фундаментом для стійкого зростання і підвищення добробуту нації. Ці країни приділили особливу увагу інвестиціям у систему освіти, створенню умов для зайнятості молоді, стимулюванню наукових досліджень і технологічних інновацій, що в комплексі забезпечило їм лідерство в глобальній економіці.

Отже, досвід успішних країн свідчить, що ефективне використання “демографічного вікна” — це не просто демографічна випадковість, а результат продуманої державної політики, спрямованої на комплексний розвиток людського потенціалу, інновацій і конкурентоспроможності. Цей досвід є надзвичай-

но цінним для України, де, незважаючи на демографічні виклики, існує потенціал для реалізації подібної стратегії, що дозволить активізувати економічне зростання та зміцнити соціальну стабільність.

Отже, поняття “демографічне вікно” відображає унікальну можливість для країни отримати значні економічні вигоди, пов’язані зі сприятливою структурою населення. Цей період характеризується тим, що частка населення працездатного віку суттєво перевищує частку утриманців — дітей і людей похилого віку. Економічний ефект, який виникає у цей час, у науковій літературі часто називають “демографічними дивідендами” або “демографічними бонусами”.

Під час другого етапу демографічного переходу, коли населення працездатного віку зростає, а демографічне навантаження — навпаки — знижується, створюються сприятливі умови для посилення темпів економічного розвитку. Такий виграш у демографічній структурі країна може використовувати для підвищення продуктивності праці, збільшення обсягів інвестицій і загального добробуту населення. Зазвичай тривалість цього періоду вимірюється десятиліттями, що дає час для формування довгострокових стратегій розвитку.

Для реалізації демографічних дивідендів необхідно враховувати два ключові компоненти:

- По-перше, збільшення чисельності і якості працездатного населення, яке означає не лише зростання чисельності, а й підвищення рівня освіти, кваліфікації та здоров’я працівників.
- По-друге, створення відповідних умов на ринку праці, що включає формування нових робочих місць, підвищення зайнятості, стимулювання підприємництва і підтримку інноваційних секторів економіки.

Саме поєднання цих факторів дає змогу максимально ефективно використовувати “демографічне вікно” — період, коли держава може отримати суттєві економічні бонуси. Водночас цей шанс є тимчасовим, і втрата можливості швидко призводить до негативних наслідків для економіки.

Другий демографічний перехід пов'язаний із процесом старіння населення, який в останні десятиліття спостерігається у багатьох розвинених країнах. У цей період подальше зростання економіки можливо лише за умови зміни поведінки населення: збільшення рівня заощаджень, що дозволяє підтримувати стабільний рівень споживання на всіх етапах життя, навіть при подовженні середньої тривалості життя. Зростання заощаджень підвищує норму накопичення капіталу, що потенційно може підтримувати інвестиції й економічний розвиток навіть за умови скорочення частки працездатного населення.

Сьогодні процес старіння і скорочення чисельності населення є однією з головних демографічних тенденцій у країнах Європейського Союзу. Дані Євростату свідчать про суттєве зниження рівня народжуваності у більшості європейських держав за останнє десятиліття. Зокрема, в Іспанії кількість народжених дітей за цей період впала на 24 %, в Італії — на 22 %, у Греції — на 22 %, а в низці інших країн — на 5–20 %. Це створює додатковий виклик для європейських економік, адже зниження природного приросту населення веде до зростання демографічного навантаження на працюючих громадян [41; 42].

Водночас є країни, де народжуваність почала трохи зростати — серед них Мальта, Люксембург, Австрія, Кіпр, Швеція, Словаччина та Польща. Це свідчить про неоднорідність демографічних процесів у ЄС та необхідність адаптивної соціально-економічної політики з урахуванням місцевих особливостей.

У 2021 році у Євросоюзі народилось 4,09 мільйона дітей, що є незначним збільшенням порівняно з 2020 роком (4,07 мільйона), однак загальна тенденція зниження народжуваності, яка почалася у 2008 році (4,68 мільйона дітей), залишається актуальною. Загальний коефіцієнт народжуваності в ЄС у 2021 році становив 1,53 дитини на одну жінку, що нижче за рівень відтворення населення (приблизно 2,1), необхідний для забезпечення стабільної чисельності населення.

Таким чином, демографічні виклики, пов'язані зі старінням і низькою народжуваністю, вимагають від урядів Європи ак-

тивної політики у сфері підтримки сімей, охорони здоров'я, соціального забезпечення та ринку праці. Без ефективних заходів у цих напрямках країни можуть втратити демографічний потенціал, що негативно вплине на їх економічне зростання і соціальну стабільність у довгостроковій перспективі.

Отже, для країн Європейського Союзу характерним є завершення другого етапу демографічного переходу та поступовий перехід до третього, який пов'язаний зі старінням населення і зменшенням частки працездатних громадян. Хоча чисельність населення в ЄС почала знижуватися, країни ще продовжують отримувати певні вигоди від демографічних дивідендів, що відображається у відносній стабільності і розвитку ринку праці. Зокрема, рівень зайнятості в Європі демонструє позитивну динаміку, а рівень безробіття до кінця 2022 року утримувався на історично низькому рівні — всього 6,1 %, що є свідченням адаптації економіки до змін у демографічній структурі [43].

Крім того, Єврокомісія оновила свої прогнози зростання економіки, підвищивши оцінки на 2023 рік з 0,3 % до 0,8 % для всього ЄС і до 0,9 % для країн єврозони. За підсумками минулого року темпи економічного зростання склали близько 3,5 %, що свідчить про відносну стійкість європейської економіки попри демографічні виклики. Водночас ця ситуація наголошує на необхідності активного формування та використання так званого другого демографічного дивіденду, який передбачає ефективне управління старіючим населенням через стимулювання заощаджень, підвищення продуктивності праці та підтримку інновацій [35; 44–46].

Важливо розуміти, що демографічні зміни, які спостерігаються в ЄС, несуть із собою як виклики, так і потенційні можливості. З одного боку, зниження темпів приросту населення і старіння знижують загальний потенціал економічного зростання в довгостроковій перспективі. Наукові дослідження вказують на те, що у короткостроковій перспективі скорочення населення може навіть підвищити рівень добробуту, зменшуючи тиск на соціальні системи та ресурси. Однак у довгостро-

ковій перспективі така тенденція стає загрозою для сталого розвитку, адже зменшується робоча сила, знижується інноваційний потенціал та послаблюється економічна активність.

З настанням третього етапу демографічного переходу, коли частка населення працездатного віку продовжує зменшуватися, країни втрачають можливість отримувати традиційні демографічні дивіденди, і виникає потреба у нових підходах до підтримки економіки. Це вимагає переосмислення соціально-економічної політики, зокрема розвитку системи підтримки довготривалого навчання, залучення до ринку праці людей старших вікових груп, імміграційної політики та інноваційних технологій, що можуть компенсувати демографічні виклики [47; 48].

Таким чином, загальний висновок більшості експертів і аналітиків полягає у тому, що без змін у підходах до управління демографічними процесами та без посилення політики, спрямованої на адаптацію до старіння населення, світова економіка ризикує зіткнутися з уповільненням або навіть зупинкою зростання. Демографічні тренди вказують на те, що уповільнення темпів приросту населення і подальше його скорочення, якщо не будуть компенсовані структурними реформами та технологічними інноваціями, можуть призвести до серйозних соціально-економічних наслідків у найближчі десятиліття.

Враховуючи це, країнам Європи важливо не лише оптимізувати використання другого демографічного дивіденду, але й активно готуватися до реалізації стратегій другого періоду, коли переважатиме старіння, а економічна модель повинна буде перебудовуватись під нові реалії, що включають збільшення тривалості життя, зміну структури зайнятості та підвищення ролі технологічного прогресу.

Демографічне старіння — це одна з найважливіших соціально-економічних проблем, що стоять перед сучасним західним суспільством. Цей процес полягає у зростанні чисельності та частки літніх і старших осіб у загальній структурі населення, і ця тенденція має чітко виражену динаміку з посиленням у часі. Водночас демографічне старіння не є однорідним яви-

щем і характеризується значними регіональними відмінностями навіть у межах одного континенту, що обумовлено історичними, економічними та соціальними факторами, а також різним рівнем розвитку систем охорони здоров'я та соціального захисту.

У країнах Європейського Союзу демографічні виклики проявляються неоднаково через те, що вони перебувають на різних етапах демографічного переходу. Аналіз вікової структури населення ЄС виявляє низку суттєвих особливостей, які впливають на перебіг та наслідки процесу старіння. По-перше, країни суттєво відрізняються за рівнем демографічної старості, тобто за часткою осіб віком 65 років і старше. По-друге, швидкість змін вікової структури населення у різних державах варіюється, що створює додаткові виклики для формування узгодженої регіональної політики. По-третє, наявна демографічна асиметрія за статевую ознакою — у старших вікових групах кількість жінок значно переважає кількість чоловіків. Це пов'язано зі значною різницею в тривалості життя, де жінки, як правило, живуть довше за чоловіків.

Станом на початок 2022 року найвищий рівень демографічного старіння зафіксовано в таких країнах, як Італія, де частка осіб віком 65+ становить 23,5 %, Фінляндія — 22,7 %, Греція — 22,5 %, Португалія — 22,4 % і Німеччина — 22 %. В цих країнах процеси старіння населення відбувалися найбільш інтенсивно, і за останні три десятиліття частка людей пенсійного віку майже подвоїлася. Це свідчить про радикальні зміни у демографічній структурі, які мають глибокі наслідки для економіки, систем охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Особливу увагу варто звернути на гендерний аспект демографічного старіння. Різниця у тривалості життя чоловіків і жінок є суттєвою — жінки в середньому живуть значно довше, що призводить до перекосу у статевій структурі населення старших вікових категорій. Внаслідок цього у групі осіб віком понад 75 років чисельність жінок істотно перевищує кількість чоловіків. Така диспропорція має важливі соціальні та економічні наслідки, зокрема вона впливає на потреби в соціально-

му догляді, медичному забезпеченні, а також на структуру сімейних та соціальних мереж підтримки. Крім того, старіння з демографічною асиметрією за статтю вимагає адаптації державної політики в сфері пенсійного забезпечення, охорони здоров'я та соціального захисту, щоб ефективно реагувати на потреби літніх жінок, які становлять більшість у старших вікових групах.

В цілому, демографічне старіння у Європі створює перед країнами серйозні виклики, зокрема у сфері підтримки економічної активності, утримання балансу між працюючим і непрацюючим населенням, а також у забезпеченні сталого функціонування систем охорони здоров'я та соціального забезпечення. Тому вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, який включає стимулювання народжуваності, імміграційну політику, розвиток довгострокових соціальних програм та активне залучення літніх людей до економічної та суспільної діяльності.

Висновки до другого розділу

Другий розділ роботи присвячений глибокому аналізу демографічних аспектів, що безпосередньо впливають на соціально-економічний розвиток України. Сучасні демографічні тенденції, зокрема зростання частки літніх людей, зменшення народжуваності та інтенсивна міграція, створюють значний тиск на ринок праці, призводячи до скорочення кількості доступних трудових ресурсів. Це, у свою чергу, ставить виклики перед економікою у питаннях забезпечення стабільного функціонування та розвитку різних галузей.

Динаміка трудових ресурсів і стан людського капіталу є важливою базою для економічної активності. Зменшення кількості працездатного населення та зміна його якісного складу впливають на продуктивність праці, інноваційний потенціал та конкурентоспроможність країни на світовому ринку. Водночас демографічні процеси стимулюють необхідність підви-

щення кваліфікації робочої сили, впровадження технологічних інновацій і підтримку здоров'я населення для збереження його економічної активності.

Роль демографічних процесів в економічному розвитку України є ключовою, оскільки саме зміни у чисельності, структурі та якості населення визначають довгострокові перспективи зростання економіки. Врахування цих процесів у державній політиці дозволить розробити більш ефективні стратегії розвитку, спрямовані на пом'якшення негативних наслідків старіння, міграції та скорочення робочої сили, а також на використання нових можливостей, що відкриваються завдяки демографічним змінам.

Таким чином, розділ підкреслює необхідність інтегрованого підходу до демографічної та економічної політики для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України.

Розділ 3

ДЕМОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. Демографічні аспекти економічного розвитку економіки

Прогнозування динаміки ринку праці виступає однією з ключових умов забезпечення сталого економічного зростання України, особливо в умовах посилення глобальної демографічної нестабільності та трансформації світового ринку праці. На тлі значного перерозподілу трудових ресурсів між країнами та регіонами, особливого значення набуває детальне дослідження демографічних процесів, зокрема рівня народжуваності та смертності, середньої тривалості життя, вікової структури населення та міграційних потоків. Саме ці чинники безпосередньо впливають на обсяг і якість трудових ресурсів, а отже — на можливості країни у сфері економічного планування, соціального забезпечення та інноваційного розвитку.

Варто наголосити, що впродовж останніх десятиліть більшість країн світу хоча й стикалися з певними періодами скорочення чисельності населення, проте ці процеси мали переважно тимчасовий і неструктурний характер. Зниження чисельності, як правило, не перевищувало 0,1–0,2 % і не набувало системного характеру. Водночас для України демографічні спади мали більш драматичний та довготривалий характер, пов'язаний не лише з природними чинниками, а й із масштабними соціальними катастрофами — такими як війни, Голодомор, масова еміграція та соціально-економічна нестабільність [49; 50].

У цьому контексті особливо показовими є прогнози Європейського статистичного бюро, які демонструють зміни у де-

мографічному ландшафті Європейського Союзу. За оцінками, упродовж наступних двох десятиліть чисельність населення країн-членів ЄС (за винятком Румунії та Болгарії) зросте на 13 мільйонів осіб і досягне 470,1 мільйона на початку 2025 року. Проте цей приріст, як зазначають експерти, буде зумовлений переважно за рахунок імміграції, оскільки вже з 2010 року в більшості європейських країн рівень смертності перевищує рівень народжуваності. Така демографічна тенденція, що веде до природного скорочення населення, є тривожною ознакою старіння суспільства та потенційного дефіциту трудових ресурсів у середньо- та довгостроковій перспективі.

Уже в 2006 році імміграція забезпечила 81 % приросту населення в країнах ЄС, що свідчить про зміну традиційних джерел демографічного поповнення. За прогнозами, до 2050 року чисельність населення Європейського Союзу зменшиться приблизно на 20 мільйонів осіб і становитиме 449,8 мільйона. Особливе занепокоєння викликає прогнозоване зниження кількості економічно активного населення (вікова група 15–64 роки), яке, за розрахунками, скоротиться на 52 мільйони осіб. Це означає значне посилення навантаження на системи соціального захисту та пенсійного забезпечення, а також ризики уповільнення темпів економічного зростання через брак кваліфікованих працівників [51].

Для України, яка вже стикається з негативними демографічними трендами, ці висновки мають не лише аналітичне, а й стратегічне значення. Глибоке осмислення глобальних змін у демографічній структурі та адаптація національної політики зайнятості, освіти та охорони здоров'я до нових реалій повинні стати основою державної стратегії розвитку. Прогнозування стану ринку праці, засноване на сучасних демографічних та економічних моделях, є необхідною умовою для забезпечення стійкості фінансової системи, конкурентоспроможності економіки та збереження соціальної стабільності в умовах трансформаційного періоду.

Згідно з прогнозом, оприлюдненим Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України,

країна продовжує рухатися у напрямі стрімкого демографічного скорочення. За оцінками фахівців, загальна чисельність населення України може зменшитися до 37,3 млн осіб уже до 2025 року, а до середини століття — до 26,4 млн осіб. Такий прогноз формується на основі помірно оптимістичних очікувань щодо відновлення народжуваності та стриманих припущень щодо зростання середньої тривалості життя населення.

Особливу увагу слід звернути на передбачене зростання сумарного коефіцієнта народжуваності — з 1,2 дитини на одну жінку у 2006 році до орієнтовно 1,5 у 2025 році. Проте навіть за таких умов рівень відтворення населення залишається значно нижчим за просту заміну поколінь, яка потребує мінімального показника на рівні 2,1 дитини. Окрім того, загальний коефіцієнт народжуваності (в розрахунку на 1000 осіб) хоч і демонстрував певне зростання до 2015 року, згодом почав знижуватися, що значною мірою зумовлено трансформаціями у віковій структурі населення, зокрема скороченням частки жінок дітородного віку.

Станом на останні роки в Україні спостерігається систематичне щорічне зменшення чисельності населення в межах від 350 до 400 тисяч осіб. Ця динаміка є яскравим індикатором глибокої демографічної кризи, що охопила країну. Скорочення кількості населення відбувається не лише внаслідок низької народжуваності, а й через високу смертність, посилення трудової еміграції та відсутність дієвих механізмів повернення трудових мігрантів або інтеграції нових громадян [52; 56].

Історичні дані Державної служби статистики України свідчать про стрімке зниження рівня народжуваності у пострадянський період. Так, у період з 1991 по 2006 роки загальний коефіцієнт народжуваності знизився з 1,8 до 1,2, що стало результатом складної економічної ситуації, втрати соціальних орієнтирів, високого рівня невизначеності майбутнього, зниження рівня життя, а також погіршення систем охорони здоров'я та підтримки сімей.

Для порівняння, у країнах Західної та Центральної Європи рівень народжуваності хоч і нижчий за поріг простого відтво-

рення, проте все ж дещо вищий, ніж в Україні. Наприклад, у Франції він становить 1,9; у Великій Британії — 1,7; у Швеції — 1,6; в Естонії — 1,5; у Німеччині — 1,4; у Болгарії та Польщі — 1,3. Відносна стабільність цих показників у зазначених країнах пояснюється розвиненою системою підтримки родин, високими соціальними стандартами, ефективною міграційною політикою, а також наявністю інструментів фіскального стимулювання народжуваності.

У контексті таких демографічних викликів для України надзвичайно актуальним є розроблення довгострокової стратегії демографічного відновлення. Це має включати не лише стимулювання народжуваності через економічну підтримку молодих родин, розвиток дошкільної інфраструктури, гнучкі механізми працевлаштування для батьків, але й активну політику щодо реінтеграції трудових мігрантів, залучення кваліфікованих фахівців із-за кордону та подолання причин, що змушують громадян залишати країну. Без структурної перебудови соціальної політики, інвестицій у людський капітал та зміни філософії державного управління у сфері демографії, Україна ризикує опинитися в замкненому колі старіння населення, дефіциту робочої сили та зниження національного потенціалу розвитку [53; 54; 57].

Згідно з офіційними статистичними даними Державної служби статистики України, демографічна ситуація в країні характеризується глибоким дисбалансом між рівнем народжуваності та смертності. Сучасна демографічна динаміка свідчить про те, що щорічна кількість новонароджених не спроможна компенсувати обсяги природного скорочення населення — фактично, лише половина втрат покривається за рахунок народжуваності.

Для прикладу, у 1990 році, ще до розпаду СРСР, кількість померлих в Україні становила 629,6 тис. осіб, тоді як число народжених було дещо вищим — 657,2 тис. осіб, що забезпечувало хоч і незначне, але позитивне природне зростання населення. Проте вже у 2006 році ситуація кардинально змінилася: смертність зросла до 758,1 тис. осіб, а кількість народжених

скоротилася до 460,4 тис. осіб. Така негативна тенденція є прямим свідченням глибокої демографічної кризи, що триває десятиліттями [55; 58; 59].

На тлі порівняння з країнами Європейського Союзу, Україна демонструє надзвичайно вразливу соціально-демографічну структуру. Причинами цього є низка хронічних соціально-економічних проблем: масове безробіття, зростання рівня бідності, низька якість життя, нестача доступної медичної допомоги та відсутність ефективної сімейної політики. Усе це призводить до зниження рівня здоров'я населення, збільшення випадків передчасної смерті, а також підвищення кількості осіб з інвалідністю.

Особливо тривожною є ситуація у сфері репродуктивного здоров'я. Медична статистика фіксує, що близько 68 % пологів в Україні супроводжуються ускладненнями, що може мати серйозні наслідки як для матері, так і для новонароджених. Такі показники є симптомом недостатнього фінансування системи охорони здоров'я, застарілих стандартів акушерської допомоги та низького рівня профілактичних програм.

Ще одним критичним індикатором є зростання безпліддя серед жінок репродуктивного віку. За результатами медичних обстежень, близько 7 % жінок в Україні не можуть завагітніти, що в абсолютних числах становить близько 870 тис. подружніх пар, які стикаються з проблемами зачаття. Наявність такого рівня безпліддя має не лише медичне, а й соціально-економічне значення, адже означає потенційні втрати для майбутнього трудового потенціалу країни.

Комплексний аналіз вказаних факторів засвідчує необхідність формування нової державної демографічної політики, яка включала б інвестиції в охорону репродуктивного здоров'я, доступну медичну допомогу, створення сприятливого середовища для народження та виховання дітей, підтримку молодих сімей і розвиток програм з лікування безпліддя. Без цілеспрямованого втручання з боку держави та мобілізації ресурсів на всіх рівнях — від центрального до місцевого — подолати демографічну кризу буде вкрай складно (представлено на рис. 3.1).

Рис. 3.1. Причини демографічного спаду в Україні

Однією з найгостріших загроз, що посилює демографічну кризу в Україні та ускладнює соціально-економічну ситуацію, є стрімке поширення епідемії ВІЛ/СНІДу. За останні десятиліття масштаби цієї проблеми вийшли за межі медичного феномену, перетворившись на повноцінний соціальний виклик, що безпосередньо впливає на динаміку населення, продуктивність праці, структуру витрат на охорону здоров'я та майбутній трудовий потенціал держави.

Особливо тривожним є той факт, що основну частину ВІЛ-інфікованого населення складають особи у віці від 20 до 40 років — саме ця вікова група вважається найбільш соціально та економічно активною, а також репродуктивно значущою. Згідно з офіційною статистикою, середній вік ВІЛ-позитивних осіб, зокрема тих, хто вживає ін'єкційні наркотики, становить близько 30 років. Це означає, що епідемія вражає основу майбутнього економічного розвитку держави — працездатне населення, яке мало б створювати додану вартість, народжувати дітей, сплачувати податки та забезпечувати функціонування ключових секторів економіки.

Крім того, фіксується негативна тенденція зростання числа ВІЛ-інфікованих серед вагітних жінок та донорів крові, що посилює ризики вертикальної (від матері до дитини) і трансфузійної (через кров) передачі вірусу. Це створює нові виклики для системи охорони здоров'я та соціального захисту, вимагаючи розширення програм профілактики, лікування та підтримки інфікованих осіб.

У контексті загального демографічного старіння, ситуація виглядає ще більш загрозливою. Згідно з даними Державної служби статистики України, станом на 2006 рік частка населення віком 65 років і старше сягнула 14,8 % і вперше перевищила частку дітей віком до 14 років. Це свідчить про незворотну трансформацію вікової структури населення та поступовий перехід України до типу демографічно старіючого суспільства.

Середня тривалість життя в Україні, порівняно з розвиненими країнами, залишається вкрай низькою. Так, чоловіки в середньому живуть не більше 62 років, а жінки — близько 73 років. Для порівняння, в США середня тривалість життя чоловіків становить близько 73 років, жінок — 75; у Німеччині — 73,3 і 79,9 відповідно. У країнах Європейського Союзу очікувана тривалість життя перевищує 78–79 років, а в більшості інших розвинених країн — не опускається нижче 75 років.

Відставання України у цьому показнику на 15–20 років — це не просто статистика, а дзеркальне відображення низької якості життя, слабкої системи охорони здоров'я, недостатньо-

го фінансування профілактичних заходів, неефективної соціальної політики та хронічного недотримання стандартів здорового способу життя.

Таким чином, наявність масштабної ВІЛ-епідемії, висока смертність серед працездатного населення, зниження народжуваності та демографічне старіння створюють критичне навантаження на економіку України. Це потребує не лише термінових дій у сфері охорони здоров'я, а й розробки довгострокової національної стратегії з подолання наслідків демографічної кризи, модернізації соціальної інфраструктури, популяризації здорового способу життя та зміцнення інституційної спроможності держави у сфері демографічної політики.

Аналітичні дослідження [12–14] підтверджують, що багато країн з розвинутою економікою вже накопичили значний досвід реалізації цілеспрямованої демографічної політики, спрямованої на уповільнення скорочення населення та підтримку відтворення трудового потенціалу. Зокрема, прогнольні моделі свідчать, що за відсутності належних заходів стимулювання народжуваності, деякі країни Європи та Азії зазнали б катастрофічного скорочення трудових ресурсів. Так, упродовж наступних 50 років Японія могла б втратити близько 22 мільйонів працівників, а Італія та Німеччина — по 11 мільйонів кожна, якби демографічні показники залишалися на рівні кінця 1990-х років без активного втручання держави.

Ці тенденції вказують на те, що пасивне спостереження за демографічною ситуацією є надто ризикованим для економічної стабільності та сталого розвитку. Саме тому більшість розвинених країн здійснюють активну демографічну політику, зокрема шляхом підтримки молодих родин, створення умов для поєднання професійної діяльності з батьківством, а також за допомогою грошових трансфертів.

Одним із найрозповсюдженіших підходів є матеріальне стимулювання народжуваності. Це включає одноразові виплати при народженні дитини, регулярну допомогу на дітей, податкові пільги, доступ до безкоштовного або субсидованого догляду за дитиною тощо.

В Україні за останні роки було запроваджено систему фінансової допомоги при народженні дитини. Зокрема, жінка, яка народжує дитину, отримує одноразову суму, еквівалентну приблизно 1700 доларів США, і планується подальше збільшення цієї виплати. Такий крок спрямований на часткову компенсацію витрат, пов'язаних із народженням та доглядом за дитиною, а також як додатковий стимул до планування сім'ї.

У порівнянні, в Російській Федерації розмір виплат варіюється залежно від черговості народження дитини. Так, при народженні першої дитини родина отримує 284,5 долара США, а при народженні другої — вже 10 000 доларів, що виплачується у формі так званого “материнського капіталу”. Білорусь також реалізує подібну програму, де одноразова допомога при народженні дитини складає 158 доларів, а з 2008 року передбачалося її збільшення до 400 доларів.

У країнах Балтії також діє система матеріальної підтримки: у Литві — 348 доларів, у Латвії — 672 долари, у Польщі — 322 долари. Ці виплати надаються одразу після народження дитини. У Чехії родина отримує щомісячну допомогу у розмірі 132 євро протягом перших чотирьох років життя дитини, що дозволяє забезпечити стабільність доходів молодих батьків на період найбільш інтенсивних витрат.

Особливо масштабною є система підтримки в Німеччині. Тут передбачено щомісячні виплати на дітей до досягнення ними 18-річного віку. Якщо в родині двоє дітей, то держава виплачує по 154 євро на кожну дитину щомісяця, а якщо троє — то по 178 євро. Крім того, існує система податкових пільг, яка дозволяє зменшити навантаження на сімейний бюджет працюючих батьків.

Загалом, досвід більшості країн показує, що ефективна демографічна політика потребує системного підходу — поєднання матеріальної підтримки, соціального захисту, доступної інфраструктури для догляду за дітьми, а також створення умов для гендерної рівності в сфері зайнятості. Окрім фінансових стимулів, важливими залишаються заходи з підвищення

якості життя, стабільності зайнятості, доступності житла та медичних послуг. Саме такі підходи здатні забезпечити стабільне оновлення поколінь і підтримку демографічного балансу, який є фундаментом для стійкого економічного та соціального розвитку.

Успішна демографічна політика у низці країн доводить, що комплексні заходи державної підтримки здатні істотно впливати на рівень народжуваності. Франція є яскравим прикладом ефективної взаємодії між фінансовими інструментами і соціальними програмами. Сьогодні ця країна демонструє один з найвищих показників народжуваності серед країн Європейського Союзу. Статистичні моделі показують, що кожне 10 % збільшення розміру виплат на дитину асоціюється із зростанням фертильності жінок на 25 %. Це свідчить не лише про чутливість репродуктивної поведінки до фінансових стимулів, а й про вагомість системної підтримки родин.

Водночас, аналітики вказують, що пряма залежність між обсягом державних витрат і рівнем народжуваності не завжди є лінійною. Наприклад, у багатьох європейських країнах збільшення урядових витрат на 25 % може підвищити сумарний коефіцієнт народжуваності лише на 0,1 дитини. Це підкреслює, що окрім фінансових чинників, важливу роль відіграють інституційні механізми та доступ до соціальних сервісів, які забезпечують рівновагу між кар'єрою та сімейним життям.

Французькі демографи доходять до висновку, що повне звільнення сімей від витрат на утримання й виховання дітей могло б підвищити рівень народжуваності на 0,5 дитини. У Норвегії, де активно розвивається система дошкільної освіти і догляду за дітьми, збільшення охоплення дитячими закладами на 20 % спричинило зростання народжуваності на 0,5 дитини на жінку. Це підтверджує, що інвестиції у соціальну інфраструктуру мають не менш важливе значення, ніж прямі виплати.

Досвід багатьох країн свідчить, що жінки швидше приймають рішення про народження другої або третьої дитини, якщо вони мають можливість суміщати професійне життя з мате-

ринством. У країнах, де бракує закладів догляду за дітьми або гнучких форм працевлаштування, жінки часто відкладають або зовсім відмовляються від народження наступної дитини. Наприклад, в Іспанії, через відсутність ефективної системи догляду за дітьми, народження дитини супроводжується значними витратами, включаючи втрату професійних можливостей для матері.

Схожа ситуація спостерігається в Австрії, Швеції та Угорщині. Попри високий рівень життя, обмежений доступ до ресурсів, які дозволяють жінкам ефективно поєднувати роботу і сімейні обов'язки, призводить до зниження фертильності. До таких ресурсів належать можливість працювати неповний день без втрати соціальних гарантій, фінансово доступні дитсадки, послуги няні, право на тривалу й оплачувану відпустку по догляду за дитиною, а також регулярні грошові виплати на дітей.

У Сполучених Штатах Америки, попри іншу модель соціального захисту, рівень народжуваності залишається стабільно вищим, ніж у більшості країн ЄС. Це пояснюється тим, що система соціальної підтримки дозволяє матері самостійно забезпечити базові потреби дитини, навіть у разі відсутності партнера чи родинної допомоги. Важливу роль відіграє й більш гнучкий ринок праці, що сприяє працевлаштуванню матерів.

Протилежну ситуацію можна спостерігати в Японії та Південній Кореї — країнах із одними з найнижчих показників народжуваності у світі. Причинами такого явища є слабка підтримка працюючих жінок з боку держави, глибоко вкорінені традиції гендерного розподілу ролей, а також високий тиск на кар'єрну мобільність. Зусилля держав здебільшого зосереджуються на підтримці одиноких матерів або жінок з вищою освітою, які мають вищі доходи, але їхня ефективність залишається обмеженою.

У Сінгапурі, наприклад, система стимулювання народжуваності орієнтована переважно на жінок із високим рівнем доходу. Це створює певну соціальну нерівність у доступі до демо-

графічних програм і обмежує загальну результативність такої політики.

Отже, міжнародний досвід свідчить про те, що ефективна демографічна політика має бути багатокомпонентною. Вона повинна поєднувати фінансову підтримку родин, розвиток системи догляду за дітьми, гнучкі форми зайнятості та заходи щодо формування позитивного іміджу багатодітності. Тільки за таких умов можна очікувати стабільного зростання рівня народжуваності, збереження трудового потенціалу країни та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Сучасна демографічна ситуація в Україні тісно пов'язана зі зміною соціальних орієнтирів населення, зокрема з прагненням досягти рівня життя, притаманного розвиненим країнам Заходу. Продуктивна частина українського суспільства — молодь, активні працівники інтелектуальних професій, представники середнього класу — дедалі частіше надає перевагу професійному зростанню, особистісному розвитку, фінансовій стабільності та мобільності. Поступове покращення економічних умов, а також інтеграція України до європейського економічного та освітнього простору стимулює зростання кількості осіб, зайнятих у висококваліфікованих сферах, таких як ІТ, наукові дослідження, аналітика, інженерія тощо.

Проте саме ці категорії населення, згідно з даними соціологічних досліджень, демонструють тенденцію до зниження народжуваності. Успішні, кар'єрно орієнтовані люди, які прагнуть реалізувати себе у професійній сфері, зазвичай відкладають народження дітей або свідомо обмежуються однією дитиною. Це пояснюється не лише високими стандартами відповідального батьківства, а й значними витратами часу, фінансів та емоційних ресурсів, необхідними для виховання дитини на сучасному рівні.

Цей феномен не є виключно українським. У країнах Західної Європи подібні тенденції спостерігалися ще з другої половини ХХ століття. Примітно, що перші хвилі трудових мігрантів — зокрема з арабських країн, Туреччини, Північної Африки — демонстрували високий рівень народжуваності, іноді

значно вищий за середньоєвропейський. Однак вже наступне покоління мігрантів, соціалізоване в новому культурному просторі, адаптувалося до європейських цінностей, що проявляється у зменшенні кількості дітей у сім'ях до середньостатистичного рівня в країнах проживання — зазвичай 1–2 дитини. Це свідчить про те, що культура та економічне середовище безпосередньо формують репродуктивні установки незалежно від етнічного чи релігійного походження.

Україна перебуває на подібному етапі трансформації — демографічні уподобання населення змінюються у відповідь на загальносвітові тренди: урбанізацію, індивідуалізацію, прагнення до самореалізації, гендерну рівність та розвиток кар'єри. Цей процес супроводжується зміною моделі родини — від традиційної до більш гнучкої, де діти не є єдиним маркером життєвого успіху [60].

Водночас слід зазначити, що лише за умов чіткої, довгострокової та системної державної демографічної політики можна досягти балансу між особистими цілями громадян та суспільною потребою у відтворенні населення. Надійна соціальна інфраструктура, стабільна економіка, підтримка молодих сімей, розвиток якісних освітніх та медичних послуг, доступ до житла та гнучкі умови праці — усе це критично важливі фактори, які формують сприятливе середовище для народження дітей.

Таким чином, демографічна ситуація в Україні є результатом комплексної взаємодії внутрішніх економічних факторів, глобальних соціокультурних змін та моделей поведінки, що імпортуються разом з інтеграцією у світовий простір. Успішне вирішення демографічних викликів вимагає проактивної позиції держави, яка має формувати не просто систему підтримки сім'ї, а й ціннісний контекст, у якому поява дитини — це не жертва кар'єри, а її органічне доповнення.

Аналіз сучасного демографічного стану України свідчить про глибоку та системну демографічну кризу, яка проявляється у зменшенні чисельності населення, порушенні вікової структури, депопуляції сільських територій та зростанні демо-

графічного навантаження на працездатне населення. Основними причинами цього явища є багатофакторне зниження рівня народжуваності, підвищена смертність (зокрема серед чоловіків працездатного віку), поширення хронічних захворювань, а також масштабна еміграція, яка охоплює значну частину молоді, людей з вищою освітою та високим рівнем професійної підготовки [61; 62; 66].

Становлення ефективної демографічної політики в Україні є невід’ємною частиною ширшої соціально-економічної стратегії. Практика багатьох розвинених країн показує, що заходи суто демографічного характеру (наприклад, разові грошові виплати при народженні дитини) є обмежено ефективними без одночасної реалізації комплексної політики підвищення добробуту населення, гарантування соціальної безпеки, доступу до якісних послуг та створення умов для балансу між сім’єю та професійним життям.

Ключові напрями соціально-економічної політики, здатні активізувати народжуваність та стабілізувати демографічну ситуацію в Україні, мають включати наступні стратегічні дії:

1. Підвищення рівня заробітної плати та стабільності трудових відносин. Доходи населення мають забезпечувати не лише базовий рівень виживання, а й дозволяти планувати майбутнє, інвестувати у виховання дітей, освіту, якісне медичне обслуговування тощо. Важливо розуміти, що одноразові допомоги при народженні дитини не можуть компенсувати тривалий дефіцит заробітної плати, який гальмує формування середнього класу. Ефективна заробітна плата — це не лише економічна підтримка, а й фактор соціальної стабільності.

2. Заохочення молоді до активної участі в економіці. Молодіжна політика має орієнтуватися на розвиток підприємництва, стартап-культури, інноваційної діяльності. Раннє професійне становлення значно підвищує шанси на своєчасне створення сім’ї та позитивно впливає на репродуктивну поведінку.

3. Системна боротьба з безробіттям серед молоді. Високий рівень молодіжного безробіття не лише знижує економічну ак-

тивність суспільства, а й породжує атмосферу невпевненості, що прямо впливає на рішення про народження дитини. Відсутність стабільного місця роботи часто відтерміновує створення сім'ї на невизначений час.

4. Інвестування в людський капітал як довгостроковий запобіжник демографічного спаду. Якісна освіта, професійна перекваліфікація, розвиток навичок XXI століття (soft skills, цифрова грамотність) повинні стати базисом для формування впевненості в майбутньому, що стимулює до народження дітей.

5. Полегшення доступу до житла для молодих сімей. Забезпечення житлом — ключовий фактор у прийнятті рішення про народження дитини. Необхідно розширити державні та муніципальні програми пільгового кредитування, субсидування оренди, підтримки молодих сімей з дітьми. Особливо важливим є стимулювання індивідуального житлового будівництва у малих містах і селах.

6. Розбудова системи підтримки працюючих батьків. Потреба у якісному догляді за дитиною не повинна змушувати одного з батьків залишати ринок праці. Доступні, гнучкі та якісні дошкільні заклади, ясла, групи продовженого дня, розвиток приватних сервісів догляду за дитиною мають стати частиною державної політики.

7. Підвищення якості життя дітей як стратегічна інвестиція. Необхідно забезпечити якісне освітнє середовище, медичне обслуговування, доступ до позашкільної освіти, інклюзивні послуги та інфраструктуру. Це створює відчуття безпеки та довіри до держави як партнера в питаннях виховання майбутніх поколінь.

Таким чином, подолання демографічної кризи в Україні потребує не точкових рішень, а комплексного підходу, в основі якого — довгострокова візія майбутнього суспільства, орієнтованого на розвиток людського потенціалу. Демографічна стабільність — це не лише результат економічної політики, а й показник довіри громадян до держави, її інституцій та спільного бачення майбутнього.

3.2. Вікова, статева та регіональна структура населення

Вікова, статева та регіональна структура населення є не лише об'єктом демографічного аналізу, а й потужним індикатором соціально-економічного потенціалу держави. Вони формують основу для стратегічного планування в галузі зайнятості, освіти, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та регіонального розвитку. У сучасних умовах, коли Україна перебуває під впливом глибоких трансформаційних процесів, викликаних війною, міграцією, економічною турбулентністю та глобальними демографічними трендами, значення цих структур зростає в рази.

Станом на 2023 рік Україна опинилася в умовах загострення демографічної кризи, що має виразне відображення у структурі її населення. За офіційними даними Державної служби статистики, спостерігається посилення тенденцій старіння: частка громадян віком 60 років і старше зросла до близько 24 % загальної чисельності населення. Це означає, що майже кожен четвертий українець уже перебуває у віковій категорії, яка характеризується зниженням економічної активності, потребою в посиленні медичних та соціальних послугах і водночас — обмеженим внеском до системи оподаткування та пенсійного забезпечення [63; 64; 67].

Натомість частка молоді віком до 15 років не перевищує 16 %, що свідчить про зниження потенціалу демографічного оновлення у майбутньому. Низький рівень народжуваності в поєднанні з високою міграційною мобільністю молодих сімей, значною часткою внутрішньо переміщених осіб та невизначеністю соціально-економічної перспективи створюють загрозу подальшого демографічного скорочення. Це не лише змінює структуру споживання — зі зростанням попиту на послуги для літніх людей — а й істотно ускладнює реалізацію державної політики, орієнтованої на розвиток та економічне оновлення.

Особливо занепокоєння викликає скорочення частки працездатного населення віком від 15 до 64 років, яка наразі ста-

новить близько 61 % і демонструє стабільну тенденцію до зниження. Це означає, що навантаження на одного працюючого з боку утриманців — пенсіонерів та дітей — зростає, ускладнюючи формування стійкої пенсійної системи, впровадження інновацій та підтримання економічного зростання. У країнах із подібною демографічною структурою вважається, що вже при зниженні частки працездатного населення нижче 65 % починають виникати структурні дисбаланси на ринку праці, які складно компенсувати навіть активною міграційною політикою чи автоматизацією [65; 68; 69].

Таким чином, демографічне старіння в Україні поступово переходить із розряду довгострокової тенденції до статусу гострої соціально-економічної проблеми, що потребує негайної інтеграції в стратегії державного управління, фінансового планування, освітньої реформи та інституційної модернізації.

Статева структура населення України демонструє чітко виражену асиметрію, характерну для багатьох країн Східної Європи, однак в умовах тривалої соціально-економічної нестабільності та повномасштабної війни ця диспропорція набуває ще більш загрозливих масштабів. На 2023 рік, за даними Державної служби статистики, жінки становлять близько 53,7 % населення країни. Проте цей показник значно варіюється залежно від вікової категорії. Найбільша статева нерівновага спостерігається серед осіб віком 65 років і старше, де частка жінок перевищує 60 %. Причинами цього є як загальна демографічна тенденція до вищої тривалості життя жінок, так і вкрай високий рівень смертності серед чоловіків працездатного віку, зокрема через погіршення стану охорони здоров'я, соціальні ризики, а в останні роки — і наслідки війни, що спричинила величезні людські втрати серед чоловічого населення.

Ця гендерна диспропорція має кілька важливих соціально-економічних наслідків. Передусім, вона впливає на ринок праці, оскільки зменшується загальна чисельність чоловіків, які могли б брати участь у важких або технічно специфічних видах зайнятості, що традиційно виконувалися чоловіками. Од-

ночасно з цим, у жіночої частини населення зростає навантаження як у професійній сфері, так і в контексті догляду за людьми похилого віку, дітьми та пораненими військовими, що вимагає корекції гендерної політики держави і створення додаткових програм підтримки жінок, зокрема у сфері зайнятості, освіти й підприємництва [70].

Крім того, перевищення чисельності жінок у старших вікових групах ускладнює процес демографічного відтворення. Зменшення кількості чоловіків репродуктивного віку призводить до зниження рівня шлюбності та народжуваності, що додатково посилює демографічний спад. У довгостроковій перспективі ця тенденція матиме негативний вплив на потенціал відновлення трудових ресурсів і здатність економіки до сталого зростання.

Таким чином, статева структура населення в Україні є не лише об'єктом статистичного аналізу, а й важливою основою для прийняття стратегічних управлінських рішень у сфері соціальної політики, охорони здоров'я, освіти та державної безпеки. Формування збалансованої гендерної політики, що враховує поточні виклики, є ключовим кроком до збереження соціальної стабільності та підтримки економічної активності у країні.

Регіональна структура населення України в останні роки зазнала глибоких трансформацій під впливом тривалих політичних криз, повномасштабної війни та масштабних міграційних процесів. Особливо виразно ця динаміка проявилася після 2022 року, коли бойові дії на сході та півдні країни спричинили масове переміщення населення у безпечніші райони. За даними міжнародних організацій, понад 5 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, що суттєво змінило демографічну карту держави.

Східні та південні області, зокрема Донецька, Луганська, Херсонська та Запорізька, зазнали найзначніших демографічних втрат. У низці територій чисельність населення скоротилася майже вдвічі порівняно з довоєнними роками, що суттєво знизило щільність заселення, рівень економічної активності, а

також підірвало систему надання базових соціальних послуг. Водночас центральні регіони — Київська, Вінницька, Дніпропетровська — зберегли відносну стабільність, хоча також зазнали міграційного тиску. Особливо відчутне навантаження лягло на західні області, серед яких Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська та Закарпатська стали новими демографічними центрами, що прийняли значну частину внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, у Львівській області кількість зареєстрованих ВПО у 2023 році перевищила 250 тисяч осіб, що суттєво вплинуло як на ринок житла, так і на систему охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення.

Паралельно з цими процесами посилюється урбанізація. Частка міського населення України вже перевищує 69%, і ця тенденція продовжує зростати. Міста, особливо обласні центри, перетворюються на магніти для економічної активності, інновацій та соціального розвитку. З одного боку, це створює значне навантаження на інфраструктуру: транспортну систему, комунальні послуги, житловий фонд, систему охорони здоров'я та освіти. З іншого — відкриває унікальні можливості для формування нових економічних кластерів, розвитку малого та середнього бізнесу, а також посилення інституційної спроможності місцевого самоврядування.

Окремої уваги заслуговує регіональна диспропорція у віковій структурі населення. У багатьох сільських районах, особливо на півночі та в центрі країни, спостерігається виразне "старіння населення", що обумовлює необхідність переосмислення соціальної інфраструктури, розширення доступу до медичних послуг та створення умов для розвитку альтернативних форм зайнятості. Водночас у прикордонних та прикарпатських регіонах зберігається відносно вища частка молодого населення, що може стати демографічним ресурсом для відновлення національного економічного потенціалу.

Отже, регіональна структура населення України сьогодні не лише відображає наслідки кризи, а й формує передумови для переосмислення регіональної політики. Адаптація економічних стратегій до нових демографічних реалій має ґрунтува-

тися на принципах збалансованого розвитку, регіональної справедливості та соціальної згуртованості.

Таким чином, демографічна структура — це не просто статистика, а стратегічна платформа для формування політики економічного зростання. Вікові та статеві особливості, а також регіональна динаміка населення мають враховуватись при розробці програм зайнятості, освіти, охорони здоров'я, підтримки сім'ї та розвитку людського капіталу. Лише за умови гармонійного поєднання демографічної реальності з економічною стратегією можна досягти сталого розвитку та довгострокової стабільності.

3.3. Освітній та професійний потенціал населення

Освітній та професійний потенціал населення є фундаментальною складовою людського капіталу, яка безпосередньо впливає на конкурентоспроможність національної економіки, рівень продуктивності праці та здатність країни до інноваційного розвитку. В умовах трансформаційних змін, що переживає Україна, освітньо-професійна структура населення набуває особливої стратегічної ваги.

Україна традиційно має високий рівень освіченості населення. Наведені дані підкреслюють високий рівень людського капіталу в Україні, але вони також акцентують на стратегічному парадоксі: при наявності великого освітнього потенціалу країна не завжди спроможна повною мірою його реалізувати. Цей потенціал стикається з рядом системних викликів, які можна розширити наступним чином:

1. Невідповідність між освітою та потребами ринку праці. Незважаючи на високу освіченість, в Україні спостерігається структурний дисбаланс між профілями випускників і попитом роботодавців. За даними Національного агентства кваліфікацій (2023), понад 40 % випускників не працюють за спеціальністю, а роботодавці найчастіше стикаються з браком технічних, інженерних та ІТ-фахівців. Попит на професії у сферах

охорони здоров'я, енергетики, агропромисловості, машинобудування значно перевищує пропозицію.

2. Освітня міграція і “відтік мізків”. Близько 600 тисяч українців за останнє десятиліття здобули або здобувають освіту за кордоном (ОЕСД, 2023), з яких близько 65 % залишаються працювати у країнах ЄС. Це призводить до втрати інтелектуального капіталу, особливо серед молоді та наукової еліти. Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна лише посилили ці процеси, спричинивши масову релокацію студентів і викладачів.

3. Недофінансування сфери освіти та науки. Хоча видатки на освіту в Україні становлять близько 5 % ВВП, вони залишаються нестабільними й нерідко розподіляються неефективно. Для порівняння: у Фінляндії чи Швеції цей показник сягає 6–7 %, при цьому частка видатків на НДДКР (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи) в Україні становить лише 0,3 % ВВП, тоді як у розвинених країнах — 2–3 % і більше. Це стримує розвиток інновацій та технологічного оновлення.

4. Деградація системи професійно-технічної освіти. За останні 20 років кількість учнів у закладах ПТО скоротилася майже вдвічі. У 2023 році в них навчалося лише близько 140 тисяч осіб, що є вкрай недостатнім для задоволення потреб промисловості, будівництва, логістики та сільського господарства. Професії, пов'язані з фізичною працею, втрачають престиж, що поглиблює кадровий дефіцит.

5. Застарілі освітні програми та методи. Багато університетів досі використовують радянську модель викладання, орієнтовану на теорію, а не практичні навички. Низький рівень інтеграції з бізнесом, слабе корпоративне наставництво, відсутність ефективної дуальної освіти — усе це знижує конкурентоспроможність українських випускників на глобальному ринку праці.

За даними ЮНЕСКО, рівень охоплення середньою освітою в Україні перевищує 98 %, а частка осіб із вищою освітою є однією з найвищих серед країн із перехідною економікою —

близько 83 % молоді у віці 25–34 років мають диплом бакалавра чи магістра. Це свідчить про значний інтелектуальний ресурс, на якому можна будувати економіку знань. Водночас існує низка викликів, що стримують повноцінне використання цього потенціалу.

По-перше, відбувається поступове розбалансування між освітнім профілем випускників та реальними потребами ринку праці. Система професійно-технічної освіти, яка ще до недавня була основою підготовки робітничих кадрів, зазнає занепаду. Частка молоді, що обирає технічні спеціальності, зменшується, натомість перевага надається економічним, юридичним і гуманітарним дисциплінам. У результаті спостерігається дефіцит кваліфікованих працівників у промисловості, аграрному секторі, будівництві, ІТ та інженерії. Це обмежує потенціал модернізації економіки, особливо в умовах післявоєнного відновлення.

По-друге, війна спричинила масову міграцію освітян, науковців та студентів. За даними Міністерства освіти і науки України, у 2023 році за межами країни перебували понад 50 тисяч студентів та близько 7 тисяч викладачів. Частина з них може не повернутися, що становить серйозний ризик для відновлення інтелектуального середовища. Крім того, воєнні дії зруйнували інфраструктуру сотень навчальних закладів, що обмежує доступ до якісної освіти у прифронтових та звільнених регіонах.

У професійному вимірі спостерігається поступова деградація трудового потенціалу через старіння кадрів, відтік молодих спеціалістів за кордон і низьку мотивацію до саморозвитку серед частини населення. Особливої уваги вимагає стимулювання підвищення кваліфікації, перекваліфікації та безперервного навчання (lifelong learning), яке має стати частиною державної політики та корпоративної культури.

Попри це, Україна зберігає потужні кластери освітньої та наукової діяльності. Провідні університети, особливо у Києві, Львові, Харкові та Дніпрі, активно впроваджують сучасні освітні практики, зміцнюють міжнародні зв'язки та інтегру-

ються до європейського науково-освітнього простору. Водночас швидкий розвиток ІТ-сектору сприяє формуванню нової когорти висококваліфікованих фахівців, здатних працювати на глобальному ринку праці.

Таким чином, освітній та професійний потенціал України залишається одним із головних стратегічних ресурсів, який за належної державної підтримки може стати основою для довгострокового економічного зростання. Успішна інтеграція знань, навичок і компетенцій у систему економічного управління дозволить не лише відновити країну після руйнувань, а й закласти основи для переходу до інноваційної, цифрової та інтелектуально орієнтованої економіки.

3.4. Трудова мобільність і її економічне значення

Трудова мобільність є важливою передумовою ефективного функціонування ринку праці та стійкого економічного розвитку. В умовах структурних змін, демографічного скорочення та післявоєнної трансформації економіки України її значення лише зростає. Високий рівень мобільності дозволяє забезпечити перерозподіл робочої сили відповідно до потреб економіки, знижуючи регіональні дисбаланси та покращуючи відповідність між кваліфікацією працівників і вимогами роботодавців. У країнах із розвинутою ринковою економікою трудова мобільність давно визнана одним із ключових чинників підвищення продуктивності праці. Для України, де значна частина населення залишається прив'язаною до місця проживання, вона є складнішою і менш вираженою.

За даними Національного банку України, у 2022–2023 роках понад 2 мільйони українців працювали за кордоном, головним чином у країнах Європейського Союзу, що частково зменшило тиск на внутрішній ринок праці, але водночас призвело до втрати цінного людського капіталу. Опитування Київського міжнародного інституту соціології свідчать, що понад 70 % українців не готові змінювати місце проживання навіть

за умови вигіднішої пропозиції роботи, що вказує на низький рівень внутрішньої мобільності.

Ці дані ілюструють складний і суперечливий характер трудової мобільності в Україні. З одного боку, значний відтік робочої сили за кордон, особливо до країн ЄС, свідчить про високий рівень зовнішньої мобільності, яка є відповіддю на внутрішні економічні дисбаланси, низький рівень зарплат, обмежені перспективи працевлаштування та вплив повномасштабної війни. З іншого боку, результати соціологічних опитувань демонструють, що внутрішня мобільність, навпаки, залишається вкрай низькою. Понад 70 % українців не готові змінювати місце проживання навіть заради кращих кар'єрних або матеріальних умов — що є суттєвим бар'єром для регіонального вирівнювання ринку праці, розвитку індустріальних кластерів і модернізації економіки.

Цей феномен можна пояснити низькою соціально-культурних, економічних та інфраструктурних факторів. До них належать: відсутність ринку доступного житла, недостатній розвиток інфраструктури в малих і середніх містах, слабкий рівень підтримки з боку держави при переїзді, а також психологічна прив'язаність до місця проживання, особливо серед старших вікових груп. Низька внутрішня мобільність є особливо проблемною в умовах необхідності відновлення економічної активності на деокупованих та постраждалих територіях, де потреба в робочій силі буде зростати.

Таким чином, Україні необхідно розвивати не лише політики повернення трудових мігрантів із-за кордону, а й комплексно стимулювати внутрішню трудову мобільність. Це включає: розробку програм професійної релокації, підтримку перекваліфікації, створення привабливих умов для проживання в регіонах та забезпечення соціальних гарантій для працівників і їхніх сімей. У довгостроковій перспективі саме поєднання зовнішньої мобільності (як джерела валютних надходжень і трансферів) із внутрішньою мобільністю (як драйвера економічної адаптивності) може забезпечити Україні сталість економічного зростання на фоні демографічних викликів.

Водночас професійна мобільність, тобто здатність змінювати сферу діяльності або перекваліфікуватися, набуває особливої ваги в умовах технологічних змін. Застарілі професії зникають, натомість з'являються нові, що потребують зовсім інших навичок. Відсутність системної державної підтримки перекваліфікації обмежує можливості адаптації працівників до таких змін, що, у свою чергу, уповільнює модернізацію економіки.

Економічна ефективність трудової мобільності має багатовимірний характер і виходить далеко за межі простої ліквідації дефіциту кадрів. Насамперед, вона дозволяє країні раціональніше розподіляти наявний людський капітал, спрямовуючи його туди, де він може принести найбільшу віддачу. Працівники, які змінюють місце роботи чи регіон працевлаштування, зазвичай краще адаптуються до нових умов, швидше опановують нові технології та практики, що, у свою чергу, сприяє підвищенню загального рівня інноваційності в економіці.

Дані Міжнародної організації праці підтверджують, що мобільні працівники демонструють на 10–15 % вищу продуктивність порівняно з тими, хто тривалий час залишається в одній посаді чи локації. Це пояснюється не лише оновленням професійного досвіду, а й вищим рівнем мотивації, гнучкості мислення, здатності до навчання та адаптації. Крім того, трудова мобільність стимулює здорову конкуренцію між регіонами за робочу силу, що спонукає місцеву владу та бізнес інвестувати у створення комфортного середовища для життя й праці: покращення інфраструктури, житлових умов, розвитку соціальних послуг.

В умовах демографічного спаду та депопуляції окремих регіонів України, зокрема постраждалих від війни, внутрішня трудова мобільність може стати важливим фактором економічного відновлення. Переміщення трудових ресурсів у регіони з високим інвестиційним потенціалом дозволить збалансувати ринок праці, пришвидшити регіональний розвиток і сприяти зростанню внутрішнього попиту. Таким чином, мо-

більність слід розглядати як стратегічний ресурс, що здатний посилити економічну стійкість країни та забезпечити адаптацію до сучасних викликів.

У контексті післявоєнної відбудови України трудова мобільність стає також інструментом регіонального вирівнювання. Внутрішньо переміщені особи можуть стати ресурсом для відновлення регіонів, які втратили частину населення, за умови належного інфраструктурного, житлового та соціального забезпечення. Залучення інвестицій у розвиток регіональних центрів, створення робочих місць, розвиток ринку оренди житла та програм субсидування переїзду можуть суттєво посилити цей процес.

Таким чином, підвищення рівня трудової мобільності в Україні потребує комплексної політики — від розвитку цифрових платформ з пошуку роботи до підтримки перекваліфікації, стимулювання географічного переміщення та створення рівних умов у різних регіонах. Це дозволить ефективніше використовувати наявний трудовий потенціал і забезпечити адаптацію економіки до сучасних викликів.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дослідження детально розглядається демографічна структура як важливий стратегічний чинник економічного зростання України. Зокрема, увага зосереджується на взаємозв'язках між демографічними характеристиками населення та розвитком економіки. Демографічні аспекти, такі як розподіл населення за віком, статтю та регіоном, мають суттєвий вплив на формування робочої сили, рівень продуктивності та потенціал інновацій, що визначає напрямки економічного розвитку країни.

Вікова, статева та регіональна структура населення демонструють важливі тенденції, які впливають на ринок праці, соціальні послуги та інвестиційну привабливість окремих територій. Наприклад, нерівномірність розподілу населення між

регіонами може спричиняти регіональні дисбаланси в економічній активності, а зміни у віковому складі впливають на динаміку попиту на різні види товарів і послуг.

Особлива увага приділяється освітньому та професійному потенціалу населення як ключовому ресурсу для розвитку конкурентоспроможної економіки. Рівень освіти та кваліфікації працюючих визначає здатність країни адаптуватися до змін на світових ринках, впроваджувати інновації та підтримувати стабільне економічне зростання.

Також у розділі розглядається значення трудової мобільності як чинника підвищення ефективності розподілу робочої сили між регіонами та секторами економіки. Висока мобільність сприяє швидшій адаптації до структурних змін, підвищенню продуктивності праці та зменшенню дисбалансів на ринку праці.

Отже, розділ підкреслює, що комплексний аналіз демографічної структури населення і врахування її характеристик у стратегіях розвитку є необхідною умовою для забезпечення сталого економічного зростання та підвищення загального рівня добробуту в Україні.

Розділ 4

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОГО ЧИННИКА НА ЕКОНОМІЧНУ ВІДБУДОВУ УКРАЇНИ

4.1. Відтворення трудового потенціалу в умовах поствоєнної трансформації

Відтворення трудового потенціалу в умовах поствоєнної трансформації України є одним із ключових завдань на шляху до стабільного соціально-економічного розвитку та ефективного відновлення країни після масштабних руйнувань і втрат, спричинених війною. Демографічний чинник у цьому процесі відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки саме наявність якісної та кількісної робочої сили визначає можливості для відновлення виробництва, модернізації інфраструктури, розвитку інноваційних секторів та забезпечення соціальної стабільності.

По-перше, війна значно вплинула на чисельність населення працездатного віку через загибель військових, переміщення цивільного населення, а також масову міграцію за кордон у пошуках безпеки та кращих умов життя. Ці демографічні зміни створили дефіцит робочої сили у багатьох регіонах, особливо у східних і південних областях, що традиційно були промисловими центрами країни. Відновлення трудового потенціалу в таких умовах вимагає не лише повернення внутрішньо переміщених осіб та реінтеграції біженців, а й активної політики залучення молоді до професійної підготовки, підтримки сімей і стимулювання народжуваності.

По-друге, важливим елементом є модернізація системи освіти та професійної підготовки, яка має адаптуватися до потреб відбудови та нових викликів ринку праці. Підвищення кваліфікації, перепідготовка кадрів, розвиток цифрових навичок

чок і компетенцій у сфері високих технологій — це ті пріоритети, які повинні стати основою кадрової політики в поствоєнний період. Водночас необхідно враховувати й соціально-психологічні аспекти — підтримку ветеранів, реабілітацію постраждалих від війни, створення умов для стабільного соціального середовища.

По-третє, демографічна трансформація потребує від держави впровадження комплексної політики стимулювання народжуваності, що включає доступ до якісних медичних послуг, розвиток системи дитячого садка і шкіл, соціальну підтримку сімей з дітьми, а також створення сприятливих економічних умов для молодих родин. Збереження і відновлення демографічного потенціалу є фундаментом для сталого розвитку, оскільки саме молоде покоління формує майбутній трудовий ресурс і внутрішній попит на товари та послуги.

Отже, відтворення трудового потенціалу в Україні після війни — це багатовимірний процес, що потребує координації демографічної, освітньої, соціальної та економічної політики. Тільки синергія цих складових здатна створити умови для повноцінного використання людського капіталу, сприяти економічному зростанню та забезпечити національну безпеку в нових реаліях. Демографічний чинник у цій системі виступає як ключовий стратегічний ресурс, що визначає не лише обсяги виробництва, а й якість та інноваційний потенціал економіки України в поствоєнний період.

4.2. Роль молоді, ветеранів та ВПО в оновленні економіки

Роль молоді, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в оновленні економіки України є надзвичайно важливою і багатогранною, особливо в умовах поствоєнної трансформації країни. Кожна з цих груп має свої особливості, виклики та потенціал, який, за правильних умов, може стати рушієм відновлення та сталого розвитку.

Молодь, як найбільш динамічна і перспективна частина населення, є ключовим ресурсом для модернізації економіки. Вона володіє високим рівнем освіти, прагненням до інновацій та адаптації до нових технологій. Молоді люди здатні швидко опановувати нові професії, генерувати креативні ідеї та впроваджувати їх у життя, що особливо важливо для розвитку секторів високих технологій, стартапів, креативної економіки. Однак, для того щоб цей потенціал реалізувався, необхідно створити сприятливі умови: забезпечити доступ до якісної освіти і професійної підготовки, підтримати молодіжне підприємництво, розвивати інфраструктуру для самореалізації та участі в соціальному житті. Важливим є також залучення молоді до прийняття рішень на всіх рівнях, що сприяє формуванню активної громадянської позиції.

Ветерани війни, з іншого боку, є носіями унікального досвіду, мотивації та дисципліни, які можуть бути використані у відбудові країни. Вони часто володіють лідерськими якостями, здатні працювати в складних умовах і долати виклики, що виникають у період трансформацій. Підтримка ветеранів через програми реабілітації, професійної перепідготовки, психологічної допомоги і створення можливостей для працевлаштування є не лише питанням соціальної справедливості, а й інвестицією у якість людського капіталу. Багато ветеранів можуть стати успішними підприємцями, менеджерами або експертами у сферах, пов'язаних із безпекою, логістикою, будівництвом та іншими ключовими галузями економіки.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) становлять особливу соціальну групу, яка, попри значні втрати, викликані вимушеним переселенням, має суттєвий потенціал для економічного розвитку приймаючих регіонів. Часто ВПО приносять із собою не лише нові професійні навички, а й різноманітний досвід, інноваційні ідеї та підприємницький дух, що може сприяти диверсифікації місцевої економіки і стимулювати створення нових робочих місць.

Інтеграція ВПО у місцеві ринки праці — це стратегічно важливий напрямок, який вимагає комплексної підтримки: від

адаптації до нових умов проживання та професійної перепідготовки до сприяння у започаткуванні власного бізнесу. Такий підхід дозволяє не лише зменшити соціальну напругу, а й залучити додатковий трудовий потенціал до активної економічної діяльності.

Важливою умовою ефективної інтеграції ВПО є створення доступу до базових соціальних послуг: житла, освіти, охорони здоров'я, а також забезпечення правового захисту і соціальної підтримки. Без цих складових активна участь внутрішньо переміщених осіб у відбудові країни буде ускладненою, а їхній потенціал залишатиметься недоотриманим.

Отже, робота з ВПО — це не лише гуманітарне питання, а перш за все стратегічна інвестиція в економічну стабільність і зростання України, яка допомагає зміцнити соціальну єдність і сприяти довгостроковому відновленню країни після кризових подій.

Ефективне використання потенціалу молоді, ветеранів та ВПО в оновленні економіки України вимагає комплексної політики, яка поєднує освітні програми, соціальний захист, підтримку підприємництва та розвиток інфраструктури. Інвестування в ці категорії населення — це інвестиції у майбутнє країни, які сприятимуть формуванню конкурентоспроможної, інноваційної та стійкої економіки в умовах поствоєнної трансформації.

4.3. Інституційні інструменти підтримки людського капіталу

Інституційні інструменти підтримки людського капіталу відіграють вирішальну роль у формуванні конкурентоспроможної та стійкої економіки, особливо в контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна. Вони включають широкий спектр заходів, спрямованих на розвиток, захист та ефективне використання людського потенціалу, що є основою економічного зростання та соціального добробуту.

Насамперед варто підкреслити, що система освіти виступає базовим фундаментом для формування людського капіталу, від якого напряду залежить конкурентоспроможність національної економіки. Інвестиції у якісну освіту, спрямовані не лише на кількісний ріст, а й на якісне вдосконалення навчальних програм, є надзвичайно важливими. Модернізація освітніх стандартів і курсів з урахуванням актуальних вимог ринку праці дозволяє готувати фахівців, які здатні ефективно відповідати на сучасні виклики, опановувати новітні технології і впроваджувати інновації. Окрему увагу слід приділяти розвитку професійно-технічної освіти, адже саме цей сегмент формує базові навички і професійні компетенції, які затребувані на багатьох виробничих і сервісних підприємствах.

Крім того, стимулювання науково-дослідної діяльності і підтримка інноваційних проєктів у вищих навчальних закладах створюють основу для розвитку економіки знань, що є визначальним чинником довгострокового економічного зростання. Важливо, щоб освітня система була гнучкою і здатною швидко реагувати на змінні умови, що вимагає не лише оновлення навчальних програм, а й підвищення кваліфікації викладачів.

Не менш значущим є впровадження концепції безперервного навчання — *lifelong learning*, що передбачає постійне оновлення знань і навичок протягом усього професійного життя. Це особливо актуально у світі, де темпи технологічних змін зростають, і попит на певні професії може змінюватися дуже швидко. Підвищення кваліфікації, перекваліфікація і професійна адаптація стають необхідними інструментами для збереження працездатності і конкурентоспроможності працівників.

Таким чином, інвестиції у розвиток освітньої системи, що включає модернізацію, інновації та підтримку безперервного навчання, є ключовою умовою для формування сучасного, гнучкого і високоефективного людського капіталу, здатного сприяти сталому економічному розвитку України.

Окрім системи освіти, не менш важливим інституційним інструментом підтримки людського капіталу є сфера охорони здоров'я та соціального захисту. Якісна та доступна медицина

виступає основою збереження працездатності населення, а отже — і підвищення загальної продуктивності праці. Забезпечення населення сучасними медичними послугами, включно з профілактикою хронічних і соціально значущих захворювань, своєчасною діагностикою, реабілітацією після травм чи хвороб, а також підтримкою психічного здоров'я, формує не лише здорову робочу силу, а й створює передумови для більш довготривалої і активної участі людей у суспільному та економічному житті.

Важливою складовою є й соціальний захист, який забезпечує підтримку найбільш уразливих категорій населення: пенсіонерів, осіб з інвалідністю, ветеранів війни, а також внутрішньо переміщених осіб, які часто опиняються в скрутних життєвих обставинах. Своєчасна і адресна допомога у вигляді соціальних виплат, програм адаптації, навчання та працевлаштування сприяє збереженню соціальної стабільності, зменшує ризики конфліктів і соціальної напруги, що особливо актуально в умовах постконфліктного відновлення.

Інститути охорони здоров'я та соціального захисту у взаємодії з освітньою системою створюють комплексний каркас, який підтримує людину на всіх етапах її життєвого циклу, допомагаючи максимально реалізувати потенціал трудових ресурсів і забезпечити сталий соціально-економічний розвиток країни. Ефективність цих систем залежить від рівня державних інвестицій, якості управління, прозорості і орієнтації на результат, що вимагає постійного вдосконалення відповідних політик та інноваційних підходів у їх реалізації.

Держава активно застосовує низку інституційних механізмів, спрямованих на стимулювання трудової мобільності та сприяння працевлаштуванню, що особливо важливо в умовах соціально-економічних трансформацій і викликів сучасного часу. Зокрема, через реалізацію активної політики зайнятості, що включає заходи професійної орієнтації, перепідготовки та підвищення кваліфікації, держава допомагає адаптувати працівників до змін на ринку праці, забезпечуючи їх конкурентоспроможність та зменшуючи рівень безробіття.

Особливу увагу приділяють підтримці молоді — майбутнього кадрового потенціалу країни, а також ветеранів війни, які потребують додаткових соціальних та професійних гарантій у період адаптації до мирного життя. Для цих категорій населення створюються спеціалізовані програми, які включають не лише професійну перепідготовку, але й психологічну підтримку, сприяння у працевлаштуванні та самозайнятості.

Важливим інструментом державної політики є розвиток інфраструктури для підтримки підприємництва — ключового драйвера створення нових робочих місць та залучення талановитих кадрів. Держава стимулює доступ бізнесу до фінансування через пільгові кредити, грантові програми, а також забезпечує інформаційні сервіси й консультаційну підтримку, що полегшує старт і розвиток малого та середнього бізнесу. Такий підхід сприяє формуванню сприятливого середовища для інноваційної діяльності, розвитку стартапів і соціального підприємництва, що у підсумку позитивно впливає на динаміку ринку праці та загальний економічний розвиток країни.

Особливе місце займають законодавчі та регуляторні рамки, які створюють умови для захисту прав працівників, рівних можливостей, гендерної рівності та недискримінації. Вони формують соціально відповідальний бізнес-клімат і сприяють розвитку інклюзивного ринку праці.

Нарешті, міжнародна співпраця і залучення до глобальних освітніх, наукових і трудових програм відкривають додаткові можливості для підвищення якості людського капіталу та інтеграції України у світову економіку. Такі інструменти, як обміни студентами, міжнародні гранти, партнерства між навчальними закладами і бізнесом, сприяють набуттю міжнародного досвіду та кращим стандартам підготовки кадрів.

Отже, комплексне використання інституційних інструментів підтримки людського капіталу дозволяє не лише підвищувати якість і ефективність робочої сили, а й забезпечувати стійкий соціально-економічний розвиток країни в умовах глобальних викликів і трансформацій.

4.4. Вплив демографічного фактору на відбудову України

У багатьох сучасних моделях економічного зростання ключовим фактором виступає поширення та впровадження нових технологій, що лежить в основі інноваційного розвитку. Однією з найбільш впливових теорій у цій галузі є модель ендегенного економічного зростання, запропонована лауреатом Нобелівської премії Полом Ромером (Paul M. Romer). У цій моделі головну роль відіграють інвестиції в науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (R&D), а також розвиток людського капіталу — тобто рівня знань, навичок і здібностей населення. Пол Ромер підкреслює, що не лише кількість ресурсів, але й їх якість, особливо інтелектуальна складова, є рушієм сталого економічного розвитку.

Важливим аспектом цієї моделі є значення чисельності населення. Велика кількість населення створює ширшу базу для науковців, інженерів, винахідників та підприємців, що безпосередньо стимулює інновації, поширення нових технологій і, як наслідок, підвищення рівня життя. У протилежному випадку, коли відбувається скорочення чисельності населення, інноваційна діяльність може уповільнюватися або навіть застоюватися. Це пов'язано з тим, що менша кількість молодих, активних фахівців призводить до зменшення творчого потенціалу суспільства, уповільнення технологічних змін і зниження економічної динаміки.

Підтвердженням цієї ідеї є численні дослідження, які демонструють, що суспільства з молодію віковою структурою краще адаптуються до змін, більш схильні до інновацій і швидше реагують на технологічні виклики. Молоді люди мають вищий рівень енергії, більшу готовність до ризику, гнучкість мислення та здатність до швидкого навчання, що є критично важливими якостями у світі, що стрімко змінюється. Саме тому фазові переходи — періоди значних змін у структурах економіки або технологічних проривів — найчастіше відбуваються саме у тих суспільствах, де переважає молоде населення.

Ці властивості молодого покоління пояснюють, чому середній вік хакерів і кіберзлочинців, які часто є піонерами у сфері цифрових технологій, становить лише 17–19 років. У цей період життя індивіди максимально відкриті до нових знань, готові приймати ризики, прагнуть самореалізації та володіють високою здатністю опрацьовувати великі обсяги інформації. Це свідчить про те, що саме молодість забезпечує той драйв, необхідний для розвитку інноваційних екосистем і підтримки економічного зростання на високому рівні.

Отже, демографічна структура населення є не лише статистичним показником, а фундаментальним фактором, який визначає потенціал країни до інноваційного розвитку. Стратегії державного управління повинні враховувати цей факт, стимулюючи не лише народжуваність і імміграцію, а й створюючи умови для залучення та розвитку молодих талантів, підтримки освіти, наукових досліджень і технологічних стартапів. Тільки таким чином можливо забезпечити тривале та стійке економічне зростання, яке базується на інноваціях і людському капіталі.

Для інтелектуальних сфер діяльності, зокрема в науці та інноваціях, одним із ключових чинників успішності є віковий період, у який людина досягає найвищої продуктивності. На основі аналізу віку винахідників, патентних заявок та лауреатів Нобелівських премій дослідники виявили, що оптимальним віком для здійснення проривних наукових відкриттів є проміжок приблизно від 35 до 37 років. У цей період науковець поєднує свіжість мислення, достатній досвід, накопичені знання та високу мотивацію, що створює ідеальні умови для значних наукових здобутків. Такий висновок підтверджує і відомий факт із життя Альберта Ейнштейна, який вважав, що людина, яка не зробила свій найважливіший внесок у науку до 30 років, навряд чи зробить це пізніше. Хоча цей вислів має дещо умовний характер і не враховує індивідуальних особливостей, він добре ілюструє тенденцію до раннього піку творчої активності.

Проте науково-дослідницька діяльність, як правило, може залишатися продуктивною до віку 42–45 років, після чого спо-

стерігається поступове, а згодом і стрімке зниження інноваційної активності. Це пов'язано з багатьма психологічними й фізіологічними факторами, серед яких — зменшення креативності та підвищена “ригідність мислення”. Цей термін у психології означає зниження гнучкості розуму, що перешкоджає генерації нових ідей і адаптації до змін. Внаслідок цього зростання середнього віку населення в суспільстві може негативно впливати на темпи технологічного прогресу і інноваційного розвитку. Адже саме молоді та люди середнього віку є головними носіями новаторських ідей і драйверами інтелектуального розвитку.

Щодо віку, найбільш сприятливого для започаткування та успішного ведення інноваційного бізнесу, думки в науковому середовищі розходяться. Деякі дослідження, проведені у США та Китаї, показують, що шанси на успіх у підприємницькій діяльності приблизно однакові у представників двох вікових груп: 20-річних і 50-річних. Такий феномен пояснюється певним балансом між рисами, властивими різним віковим категоріям. Молодші підприємці зазвичай краще орієнтуються у сучасних технологіях, готові брати високі ризики та експериментувати з новими бізнес-моделями. Водночас старші підприємці мають значно більше досвіду, глибші професійні зв'язки та кращі навички управління, що часто компенсує їх обережніший підхід до ризику.

При цьому особливий інтерес викликає група підприємців середнього віку — 30–40 років. Вони, за деякими даними, демонструють нижчий рівень успішності у створенні власного бізнесу. Це пов'язано з тим, що в цей період життя люди часто стикаються з посиленими сімейними обов'язками, що накладає обмеження на час і ресурси, які можна присвятити підприємницькій діяльності. Зобов'язання перед родиною, виховання дітей, стабільність і безпека — усе це часто переважає над бажанням ризикувати та починати нові проєкти.

Таким чином, демографічні особливості й вікові фактори мають суттєвий вплив не лише на наукові відкриття, а й на розвиток інноваційного бізнесу. Для підтримки сталого техно-

логічного прогресу важливо враховувати, що молоде покоління забезпечує натхнення і новаторство, середній вік приносить стабільність і досвід, а старше покоління — мудрість і стратегічний погляд. Ефективна державна політика, а також корпоративні стратегії мають сприяти створенню умов для співпраці та взаємодоповнення цих поколінь, щоб максимально реалізувати потенціал людського капіталу.

Інші наукові дослідження, навпаки, демонструють, що після досягнення віку 45 років шанси на успіх у підприємницькій діяльності починають різко знижуватися. Це пов'язано з тим, що відкриття і розвиток бізнесу у сучасних конкурентних умовах потребують високої інноваційності, здатності до ризику і швидкої адаптації до змін — якостей, які найчастіше притаманні молодшим віковим групам. Проте, варто наголосити, що в реальному житті вік не є абсолютним бар'єром для розвитку підприємницького потенціалу. Практика свідчить, що люди здатні реалізувати свої бізнес-ідеї та проявити підприємницький талант у будь-якому віці. Кожен життєвий етап має свої особливості та ресурси, які впливають на стиль управління, вибір стратегії і темпи розвитку бізнесу.

Зокрема, дослідження, проведені в Україні, формують певний портрет типового підприємця. Згідно з даними “Портрету українського підприємця”, складеного Союзом українських підприємців (СУП), найбільш поширеним є образ чоловіка у віці від 31 до 45 років, який зазвичай працює у сфері торгівлі та володіє одним або двома бізнесами. Такий віковий діапазон пояснюється особливостями економічного розвитку України — саме це покоління формувалося в умовах переходу від планової до ринкової економіки, що надало їм специфічні знання, навички та економічну свідомість, які природно стимулюють підприємницьку діяльність.

Цей приклад підтверджує, що демографічні чинники тісно пов'язані не лише з економікою, а й з іншими сферами суспільного життя. Яскравою ілюстрацією є сучасні військові операції в Україні, де успішність військового командування часто пояснюють саме віковою структурою керівників. Мо-

лодше українське командування демонструє більшу готовність до інновацій, гнучкість у прийнятті рішень і впровадженні новітніх стратегій, що контрастує з більш консервативним підходом старшого російського командування. Це підтверджує, що демографічні тренди відіграють визначальну роль у формуванні суспільних процесів, зокрема в питаннях розвитку і безпеки.

Водночас важливо розуміти, що старіння населення не є причиною повної зупинки технологічного прогресу. Швидкість інновацій, а також напрямок розвитку технологій змінюються у відповідь на демографічні зрушення. Зі збільшенням середнього віку населення відбувається зсув у пріоритетах суспільства — від активного розвитку і масштабних трансформацій до більш обережних, консервативних підходів, спрямованих на збереження наявних здобутків і стабільність. Можна сказати, що проєкт “активного розвитку” поступово трансформується в проєкт “збереження і підтримки”, де головними цінностями стають сталість, безпека і якість життя.

Цей процес має значні наслідки для державної політики, бізнес-стратегій та соціальних інституцій, адже потрібно адаптувати підходи до управління людськими ресурсами, інвестиціями та інноваціями відповідно до демографічної реальності. Важливо розвивати міжгенераційний діалог та впроваджувати системи підтримки, що дозволять поєднувати досвід старших поколінь із творчим потенціалом молоді, зберігаючи при цьому динамічність економіки та суспільного розвитку. Таким чином, демографія стає не просто статистичним показником, а стратегічним фактором, що визначає напрямок майбутнього розвитку країни.

Варто підкреслити, що висока частка молодого населення сама по собі не є гарантією економічного зростання та процвітання країни. Інакше найбідніші держави Африки, де переважає молоде населення, вже давно були б лідерами світової економіки. Насправді для сталого та успішного розвитку необхідне комплексне поєднання багатьох чинників. Серед ключових умов — сучасна інфраструктура, яка забезпечує ефективний

доступ до ресурсів і ринків; інтелектуальне і соціокультурне середовище, яке стимулює креативність, освіту та підприємницьку активність; розвинена і функціонуюча освітня система, що готує кваліфіковані кадри; а також державна підтримка науки і технологій, яка виражається в пріоритетах політики, стабільному фінансуванні досліджень, створенні сприятливого науково-технічного середовища. Саме від цього поєднання залежить, чи зможе країна максимально використати демографічний потенціал молодого населення.

Водночас, швидкий розвиток автоматизації та штучного інтелекту відкриває нові можливості для підтримки економічного зростання навіть у випадках, коли чисельність населення зменшується. Сучасні технології можуть значно підвищити продуктивність праці, оптимізувати процеси виробництва і водночас стимулювати інноваційну активність. Це означає, що країни, які ефективно інтегрують автоматизацію у свою економіку, здатні підтримувати або навіть збільшувати рівень життя, незважаючи на демографічні виклики. Особливо це важливо в умовах нинішньої “полікризи”, коли світ стикається з одночасними економічними, екологічними, політичними та соціальними потрясіннями.

У глобальному протистоянні держав саме той отримує стратегічну перевагу, хто володіє найсучаснішими технологіями — не лише в новітніх сферах, що формуються на перетині п'ятого і шостого технологічних укладів, таких як квантові обчислення, біотехнології, штучний інтелект, а й у базових, але критично важливих галузях третього і четвертого укладів — енергетиці, машинобудуванні, інформаційних технологіях. Ці технології є фундаментом економічної стабільності та обороноздатності країни.

Таким чином, державний суверенітет у XXI столітті дедалі більше визначатиметься не лише політичними чи військовими ресурсами, а й здатністю до швидкого технологічного оновлення та інноваційного розвитку. Здатність інтегрувати нові технології у всі сфери життя, адаптуватися до швидких змін і створювати власні науково-технічні прориви стає критично

важливою для збереження незалежності, економічної безпеки та підвищення якості життя громадян. Саме тому інвестиції у науку, освіту і технології мають бути стратегічним пріоритетом для будь-якої держави, що прагне успіху в сучасному світі.

В Україні спостерігається тривала тенденція до погіршення рівня і якості життя, що безпосередньо впливає на демографічні процеси, надаючи їм чітко вираженого депопуляційного характеру. Цей процес ускладнюється значним міграційним відтоком громадян за межі країни, що знижує не лише кількість населення, а й демографічний потенціал нації загалом. Важливо підкреслити, що демографічна криза в Україні не є виключно наслідком воєнних дій, які розпочалися у 2014 році та особливо загострилися після 2022 року. Насправді ця проблема має глибокі історичні корені, пов'язані з соціально-економічними трансформаціями кінця XX століття, які сформува-ли умови для тривалого демографічного спаду.

Українське суспільство перебуває у стані так званого третього типу історичного відтворення населення — моделі, яка характеризується нездатністю забезпечити повноцінне відновлення поколінь. Цей тип демографічного відтворення має кілька ключових ознак: низький рівень народжуваності, що не компенсує кількість померлих; поступове збільшення частки літніх громадян у структурі населення; низький або навіть негативний природний приріст; а також неоднорідна, але в цілому досить висока середня тривалість життя, яка не здатна компенсувати втрати молодого працездатного населення. Ця ситуація створює значний дисбаланс між поколіннями і становить серйозний виклик для соціальної та економічної стабільності країни.

Згідно з даними Організації Об'єднаних Націй, Україна посідає одне з провідних місць у світі за темпами скорочення населення. Вже до початку масштабної військової агресії населення країни стрімко зменшувалося. Протягом тривалого часу — з початку 1990-х років — Україна втратила понад 10,7 мільйона осіб, що становить більш ніж 20 % від загальної чисельності населення того часу. Це є одним із найвищих показ-

ників втрат населення у світі за такий період. Внаслідок цих процесів станом на 1 січня 2022 року кількість населення країни становила приблизно 34,5 мільйона осіб. Однак уже до кінця серпня 2022 року, після активної фази військових дій і масового виїзду громадян, цей показник знизився до 27,8 мільйона — тобто за неповний рік країна втратила близько 6,7 мільйона людей.

Ці демографічні зміни мають далекосяжні наслідки для українського суспільства та економіки. Зменшення населення веде до скорочення ринку праці, падіння кількості споживачів, а також збільшення навантаження на соціальні та медичні системи, що повинні підтримувати зростаючу кількість людей похилого віку. До того ж, міграційний вплив, особливо молодих і кваліфікованих спеціалістів, призводить до так званої “втрати мізків”, що послаблює інноваційний потенціал країни та знижує її конкурентоспроможність на світовій арені.

Отже, подолання демографічної кризи вимагає комплексного підходу, що включає заходи з підвищення якості життя, розширення соціального захисту, створення сприятливих умов для повернення та утримання мігрантів, а також підтримку молоді і сімей, щоб забезпечити стабільне і сталий відтворення населення. Лише в комплексі із реальними соціально-економічними реформами можна сподіватися на зміну цієї негативної тенденції та відновлення демографічної рівноваги в Україні.

Війна в Україні кардинально посилила вже існуючу демографічну кризу, завдаючи країні потужного удару по її людському потенціалу. Негайні демографічні наслідки військових дій є вкрай руйнівними для країни, яка до того часу характеризувалася вже ослабленим демографічним профілем та нестачею молодого працездатного населення. Хоча точні довгострокові наслідки цієї війни важко передбачити через непередбачуваність воєнних подій і масштабів кризи, експерти однастайні у тому, що Україна стоїть на порозі затяжної демографічної катастрофи, з якою доведеться стикатися ще не одному поколінню.

За оцінками провідних фахівців Центру демографічних наук імені Леверхульма при Оксфордському університеті, кількість населення України може скоротитися на 24–33 % у залежності від тривалості та інтенсивності війни. Такий масштаб втрат суттєво позначиться на структурі населення, особливо вразливими виявляться діти та громадяни працездатного віку — саме ті категорії, що є рушієм економічного розвитку та майбутнього відновлення країни. Це означає не лише значне зменшення робочої сили, а й поглиблення соціальних проблем, пов'язаних із підтримкою старших поколінь і забезпеченням гідного рівня життя.

Варто також враховувати, що наведені прогнози не включають до себе додаткові ризики, які виникають через довгострокові наслідки кризи охорони здоров'я. Військові поранення, поширення інфекційних захворювань, травми, що отримані під час бойових дій, а також обмежений доступ до якісної медичної допомоги створюють додаткові загрози для виживання населення. Це може призвести до підвищення рівня смертності в найближчі роки, погіршуючи демографічну ситуацію ще більше.

Крім безпосередніх людських втрат, війна викликає масові внутрішні та зовнішні переміщення населення, руйнування житлової та соціальної інфраструктури, що знижує якість життя і стимулює подальшу міграцію, особливо серед молоді. В результаті посилюється ефект “втрати мізків” та зниження інтелектуального і трудового потенціалу країни.

Таким чином, демографічні виклики, породжені війною, вимагають не лише невідкладних гуманітарних заходів, а й розробки довгострокових стратегій відновлення населення. Це повинно включати підтримку молодих сімей, розвиток охорони здоров'я, реінтеграцію переселенців і повернення мігрантів, а також формування умов для сталого економічного зростання. В іншому випадку Україна ризикує зіткнутися із серйозними соціально-економічними проблемами, що ускладнять її поствоєнне відновлення і збереження національної ідентичності.

Поряд зі скороченням чисельності населення, однією з ключових складових демографічної вразливості України є складна статеві-вікова структура населення. Особливо помітним є значне зменшення частки молоді віком до 20 років, а також жінок у репродуктивному, продуктивному віці. Сучасна демографічна картина України характеризується тим, що кількість дітей і молодих людей у суспільстві суттєво менша, ніж чисельність осіб старших вікових груп. Така тенденція не просто негативно впливає на поточний демографічний баланс, а й є тривожним сигналом про майбутнє, адже все менша кількість молодих жінок здатна буде в найближчі роки досягти репродуктивного віку, що в свою чергу призведе до подальшого зниження народжуваності і загострення проблеми природного відтворення населення.

Водночас, зростаюча кількість літніх людей створює значний фінансовий тягар для системи соціального забезпечення. Пенсійний фонд, що і без того перебуває під великим навантаженням через демографічні зміни, відчуватиме все більший тиск. Така демографічна ситуація змушує державу шукати шляхи реформування пенсійної системи, які, однак, через свою складність і непопулярність серед населення, часто викликають опір та суспільне невдоволення. Відтак, проведення глибоких, структурних реформ у цій сфері є не просто необхідністю, а й викликом, що вимагає широкого консенсусу та комплексного підходу.

Ще однією гострою проблемою є дисбаланс у статевій структурі населення. Наприклад, кількість чоловіків у віці 15–19 років майже вдвічі менша за чисельність чоловіків вікової групи 35–39 років. Особливо критичною є нестача чоловіків старше 40 років, що створює додаткові соціальні виклики. За даними 2020 року, жінок віком 40–69 років у країні було на 23 % більше, ніж чоловіків відповідного віку, що суттєво впливає не лише на демографічну ситуацію, а й на соціальну структуру, сімейні відносини і навіть ринок праці.

Порівняльний аналіз даних Організації Об'єднаних Націй за 2021 та 2023 роки свідчить про драматичне зникнення мо-

лодого покоління в Україні. Якщо у 2021 році кількість юнаків і дівчат віком 20 років становила приблизно по 200 тисяч, то вже у 2023 році їх кількість впала до 70 тисяч хлопців і всього 50 тисяч дівчат. Це не просто цифри — це показник швидкого виснаження людського потенціалу країни. Окрім цього, існує нова проблема: значна частина старшокласників, особливо учнів 10–11 класів, масово залишають країну ще до завершення шкільної освіти. Це явище має як економічні, так і соціальні наслідки, оскільки демографічний відтік молоді позбавляє Україну майбутніх фахівців і кваліфікованих працівників, що істотно ускладнює перспективи подальшого відновлення та розвитку держави.

Таким чином, поточні демографічні тенденції України свідчать не лише про необхідність негайних заходів щодо підтримки молодого покоління, але й про потребу комплексних політик, спрямованих на створення сприятливих умов для повернення молоді та збереження їх у країні. Це має включати поліпшення якості освіти, розвитку інфраструктури, створення робочих місць та соціальних гарантій, а також реформування системи охорони здоров'я і соціального захисту, які будуть відповідати сучасним викликам і стимулюватимуть відновлення демографічного балансу. Лише так можна уникнути небезпеки подальшої депопуляції і забезпечити стійке соціально-економічне майбутнє України.

У найближчому майбутньому можна очікувати подальшого зниження рівня народжуваності в Україні, що є прямим наслідком масштабних наслідків війни, а також зменшення чисельності жінок репродуктивного віку. Військові дії не лише безпосередньо ускладнюють умови життя та створюють соціальну нестабільність, але й породжують невизначеність і страхи щодо майбутнього, які суттєво впливають на рішення сімей та жінок стосовно народження дітей. Кожна родина, перебуваючи в умовах постійної загрози та економічної нестабільності, часто відкладає або взагалі відмовляється від планів на розширення сім'ї, що відображається на загальній демографічній картині країни.

Слід зазначити, що точні дані про кількість новонароджених у 2022 році поки що відсутні через специфічні обставини: військові дії призвели до того, що частина українських жінок народжувала за кордоном, не маючи змоги вчасно оформити відповідні документи в українських дипломатичних установах. Такий фактор ускладнює точний облік демографічних показників і, відповідно, планування державної політики.

Хоча тенденції старіння населення спостерігались як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу, є важливі відмінності у показниках. Станом на 2021 рік, частка населення віком 65 років і старше в ЄС становила в середньому 19 %, тоді як в Україні цей показник був трохи нижчим — 17 %. Аналогічно, навантаження осіб віком 60+ на працездатне населення віком 20-64 роки в Україні становить 27 %, тоді як у ЄС — 31 %. Проте демографічна ситуація в Україні швидко змінюється: за даними на 2023 рік, частка населення віком 65 років і більше зросла до 20,2 %, що свідчить про стрімке старіння суспільства. Ця тенденція неминуче призводить до серйозного дефіциту робочої сили — фактору, який має суттєвий вплив на економічний розвиток країни.

Фінансова система будь-якої держави побудована на припущенні економічного зростання і стабільного припливу нових робочих кадрів. У ситуації, коли молоде покоління скорочується, зростає ризик зниження загального попиту в економіці, що може призвести до дефляційних процесів і застою. Водночас дефіцит робочої сили, особливо без достатнього рівня автоматизації та технологічного розвитку, ускладнить можливість ефективно підтримувати зростаючу кількість пенсіонерів, які потребують соціального захисту і медичної допомоги.

Ці демографічні виклики створюють серйозні перепони для відновлення країни після війни. Навіть якщо жінки в Україні збережуть середню кількість народжених дітей на нинішньому рівні, загальне зниження кількості жінок репродуктивного віку призведе до зменшення абсолютної кількості новонароджених. Це означає, що зростання народжуваності, яке необхідне для стабілізації демографічної ситуації, стане практично

неможливим без додаткових комплексних заходів з підтримки сімей і молоді.

Отже, Україна опиняється у пастці демографічного занепаду, де зміни в соціально-економічному середовищі, посилені війною, утворюють низхідну спіраль. Щоб протистояти цій тенденції, державі необхідно невідкладно розробляти і впроваджувати стратегічні програми, які б стимулювали народжуваність, підтримували молоді сім'ї, сприяли поверненню і утриманню працездатного населення, а також модернізували соціальну й медичну інфраструктуру. Без такого системного підходу перспективи демографічного відновлення України залишатимуться вкрай похмурими.

Найсуттєвіший виклик, який потребує невідкладної уваги й активних дій уже сьогодні — це масштабна еміграція з України, яка за умов війни набуває безпрецедентних масштабів. З боку трудового потенціалу країни відтік людського капіталу став справжнім ударом по економіці та соціальній стабільності: через воєнні дії понад третина населення України була змушена залишити свої домівки й шукати прихисток у безпечніших країнах. На сьогодні кількість українських біженців, які знайшли тимчасовий притулок у Європі, перевищує позначку 8 мільйонів осіб. З них майже 5 мільйонів (4 881 590) офіційно отримали статус тимчасового захисту — спеціальний правовий режим, який надає можливість вільного вибору країни перебування, а також негайного працевлаштування на законних підставах.

Особливістю цієї хвилі міграції є те, що близько 90 % біженців становлять жінки та діти, що створює суттєві соціальні та демографічні виклики для України. Також варто зазначити, що значна частина молодого покоління українців активно намагається покинути країну. Причинами цього є не лише страх мобілізації у разі подальшої ескалації конфлікту, а й загальна втома від тривалого воєнного стану, руйнації економіки, зниження якості життя та відсутності перспектив у близькому майбутньому.

Оцінити, скільки з цих мігрантів зможуть і захочуть повернутися в Україну після завершення війни, нині неможливо.

Рішення про повернення залежатиме від низки складних чинників: тривалості та характеру військових дій, стабільності ситуації у регіонах постійного проживання, рівня відбудови інфраструктури, економічних умов та загального стану безпеки в країні. Важливим чинником стане також якість державної політики з підтримки повернення громадян, відновлення робочих місць, створення умов для комфортного життя та соціальної інтеграції.

Варто враховувати, що порівняно з попередніми хвилями міграції, викликаними конфліктами, сучасні українські біженці вже встигли інтегруватися у приймаючі країни. Багато з них знайшли офіційну роботу, а діти почали відвідувати школи. Така адаптація значно підвищує ймовірність того, що після закінчення війни більша частина цих людей не повернеться до України. Крім того, існує ризик появи зворотної міграції чоловіків-українців до Європи, які можуть приїхати з метою возз'єднання з сім'ями, що залишилися за кордоном. Це ускладнить демографічну ситуацію всередині країни і поставить додатковий тиск на її соціальну структуру.

Отже, питання масової еміграції є ключовим у довгостроковій перспективі збереження людського потенціалу України. Щоб мінімізувати негативні наслідки цієї тенденції, необхідно вже зараз розробляти та впроваджувати комплексну політику повернення та реінтеграції мігрантів, а також створювати привабливі умови для життя і роботи всередині країни. Без таких системних заходів країна ризикує втратити критично важливий ресурс — своїх громадян, що поставить під загрозу не лише економічне відновлення, але й національну безпеку й суверенітет.

Отже, якщо значна частина громадян України, які наразі перебувають за кордоном через війну, не повернеться на батьківщину, це матиме катастрофічні економічні наслідки. За оцінками Центру економічних стратегій (ЦЕС), втрата біженців може призвести до зниження валового внутрішнього продукту України у проміжку від 2,55 % до 7,71 % лише за один рік. Такі втрати безумовно вплинуть на всі сфери життєдіяльності країни та ускладнять відновлення після війни.

За підрахунками Міністерства економіки України, кожні 100 тисяч осіб, які не повертаються до країни, спричиняють зменшення прогнозованого ВВП приблизно на 0,5 %. Це означає, що навіть незначні втрати працездатного населення гальмуватимуть економічне зростання. Очікується, що чисельність працездатних українців скоротиться до 10–11 мільйонів, що суттєво менше від потреби для забезпечення динамічного розвитку економіки. В результаті, навіть при сприятливих умовах відбудови та наявності фінансових ресурсів, зростання економіки навряд чи перевищить 2 % на рік — темп, який не дозволить країні наздогнати світові економічні лідери чи швидко подолати руйнівні наслідки війни.

Окрім демографічних і економічних втрат, в Україні однозначно зросла смертність серед цивільного населення. За офіційними оцінками ООН, станом на 15 лютого 2023 року кількість загиблих цивільних осіб від початку широкомасштабного вторгнення становить понад 21 тисячу, з яких близько 8 тисяч — безпосередньо загиблі. Трагічно, що серед цих жертв майже 500 — це діти, що підкреслює особливу гуманітарну катастрофу війни. Важливо відзначити, що ці цифри є мінімальними та дуже приблизними, адже до них включено лише підтверджені випадки, а інформація з окупованих та найбільш постраждалих територій, зокрема зруйнованих міст на Сході України, майже відсутня.

Наприклад, лише у Маріуполі за найобережнішими оцінками могло загинути близько 20 тисяч людей — це число, яке набагато перевищує офіційні дані по більшості інших регіонів. У Донецькій області втрати цивільного населення склали приблизно 3 810 осіб, у Київській — 955, Харківській — 924, Луганській — 485, Херсонській — 447, Чернігівській — 315, у Запорізькій — 255, Миколаївській — 246, Сумській — 182 та Дніпропетровській — 165 осіб. Реальні показники смертності наразі неможливо точно визначити через складну ситуацію з доступом до багатьох регіонів та відсутність повної інформації.

Щодо втрат серед військовослужбовців, офіційні дані постійно оновлюються, проте верифікувати їх незалежними дже-

релами дуже складно. Голова Офісу Президента України Михайло Подоляк повідомляв, що щоденні втрати української армії становлять приблизно від 100 до 200 осіб. Європейська Комісія у своїй оцінці вказувала на близько 100 тисяч військових втрат, однак у подальших уточненнях було зазначено, що ця цифра включає як загиблих, так і поранених. Аналогічні заяви звучали й від представників американських військових експертів у 2022 році. Водночас українська влада наполягає на обережному ставленні до таких даних, наголошуючи на необхідності відповідальної комунікації через можливі маніпуляції та інформаційну війну.

У підсумку, численні демографічні втрати — як серед цивільного населення, так і серед військових — поряд із масовою еміграцією та загальним зниженням працездатного населення створюють вкрай складні виклики для економіки, соціальної сфери та безпеки України. Для стабілізації ситуації та подолання цих проблем необхідні комплексні державні програми з підтримки повернення мігрантів, стимулювання народжуваності, модернізації системи охорони здоров'я, а також реформування пенсійної та соціальної систем. Лише за таких умов Україна зможе подолати демографічний спад і повернутися на шлях сталого розвитку після завершення війни.

Висновки до четвертого розділу

У четвертому розділі дослідження розглядається суттєвий вплив демографічних чинників на економічну відбудову України в умовах післявоєнної трансформації. Особлива увага приділяється відтворенню трудового потенціалу, що є критично важливим для забезпечення сталого відновлення економіки. В умовах значних демографічних втрат і зрушень, зокрема через війну, необхідно не лише відновлювати чисельність працівників, а й підвищувати якість людського капіталу, сприяючи адаптації до нових технологічних і соціально-економічних викликів.

Важливу роль у процесі оновлення економіки відіграють молодь, ветерани та внутрішньо переміщені особи (ВПО). Молоде покоління є основою для довгострокового розвитку, воно приносить нові ідеї, інновації та здатність до гнучкої адаптації. Ветерани, у свою чергу, володіють цінним досвідом і часто мають високий рівень відповідальності та організаційних навичок. ВПО, незважаючи на труднощі, пов'язані з переміщенням, можуть активно долучатися до відновлення регіонів, де оселяються, посилюючи місцеві ринки праці.

Розділ також підкреслює важливість інституційних інструментів підтримки людського капіталу, які включають державні програми освіти, перепідготовки, соціального захисту та сприяння зайнятості. Ефективна інституційна підтримка здатна значно пом'якшити негативні наслідки демографічних змін, створити умови для повноцінного залучення населення до економічної діяльності та стимулювати зростання продуктивності.

Загалом, демографічний фактор має комплексний вплив на відбудову України, формуючи як виклики, так і можливості для розвитку. Адекватне врахування цих аспектів у політиках і стратегіях є ключем до успішного відновлення економіки, що сприятиме зростанню добробуту населення та зміцненню національної безпеки.

Розділ 5

ІНТЕГРАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ І ФІНАНСОВИХ ЧИННИКІВ У СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

5.1. Моделі прогнозування економічного розвитку з урахуванням демографії

Інтеграція демографічних та фінансових чинників у стратегічне планування є критично важливою для забезпечення сталого економічного розвитку, особливо в умовах стрімких соціально-економічних трансформацій, що переживає Україна. Демографічні процеси, такі як старіння населення, зміни у віковій структурі, трудова мобільність, а також міграційні потоки, безпосередньо впливають на фінансові ресурси держави, податкову базу, соціальні витрати та інвестиційний клімат. Тому сучасні моделі прогнозування економічного розвитку все частіше включають комплексний аналіз цих взаємопов'язаних чинників.

У цьому контексті застосовуються різноманітні підходи до моделювання, серед яких особливе місце займають демографічно-економічні моделі, які інтегрують у собі як макроекономічні показники, так і демографічні тренди. Ці моделі враховують ключові зміни у структурі населення, зокрема коливання чисельності працездатного населення, тенденції у народжуваності, рівень міграційних потоків, а також важливі фінансові параметри — обсяги державних витрат на соціальний захист, обсяги податкових надходжень, розмір та структуру державного боргу, динаміку інвестицій.

Завдяки комплексному аналізу цих показників такі моделі дозволяють формувати сценарії економічного розвитку, які можуть відобразити потенційні виклики, що виникають унаслідок демографічних змін, а також виявити нові можливості

для зростання в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективах. Це, у свою чергу, допомагає приймати більш зважені стратегічні рішення, адаптувати бюджетну політику до реалій демографічних трансформацій та оптимізувати розподіл ресурсів для забезпечення сталого розвитку економіки.

Окрім класичних статистичних моделей, сьогодні дедалі більшого поширення набувають інноваційні підходи на базі штучного інтелекту (ШІ) та машинного навчання. Ці технології дозволяють ефективно обробляти величезні масиви даних, включаючи демографічні, соціально-економічні, фінансові показники, а також зовнішні фактори, що впливають на розвиток країни. Завдяки здатності виявляти складні нелінійні залежності та приховані закономірності, моделі на основі ШІ суттєво підвищують точність прогнозів.

Крім того, використання таких моделей дає змогу оперативно оновлювати прогнози та стратегічні плани у відповідь на зміну умов — наприклад, нові виклики війни, міграційні хвилі, економічні шоки або соціальні трансформації. Це створює більш гнучкий і адаптивний інструментарій для прийняття рішень, що є особливо важливим у контексті динамічної та нестабільної зовнішньоекономічної ситуації. Отже, інтеграція сучасних технологій аналізу даних у процес стратегічного планування відкриває нові перспективи для сталого розвитку та ефективного управління людськими й фінансовими ресурсами.

У підсумку, інтеграція демографічних і фінансових чинників у моделі прогнозування економічного розвитку дає державі потужний інструмент для прийняття обґрунтованих і виважених управлінських рішень. Такий підхід дозволяє оптимізувати бюджетну політику, спрямовуючи ресурси туди, де вони максимально ефективні, а також передбачати і пом'якшувати наслідки демографічних викликів — зокрема старіння населення, скорочення трудових ресурсів та збільшення соціальних видатків.

Внаслідок цього формується основа для збалансованого економічного зростання, яке базується на раціональному

управлінні людським потенціалом і фінансовими ресурсами, а також забезпечує стійкість національної економіки у довгостроковій перспективі.

5.2. Взаємозв'язок фінансових потоків і структури робочої сили

Взаємозв'язок фінансових потоків і структури робочої сили є фундаментальним чинником, що визначає не лише поточний стан економіки, а й її перспективи сталого розвитку в майбутньому. Ця взаємодія впливає на здатність держави підтримувати соціальну стабільність, забезпечувати економічне зростання та адаптуватися до демографічних викликів, які сьогодні стають особливо гострими через старіння населення, міграційні процеси та зміни у професійній структурі робочої сили.

Структура робочої сили — це не просто сукупність числових показників, а багатогранний соціально-економічний феномен, який відображає складну систему взаємодії демографічних, освітніх, професійних та галузевих характеристик населення у працездатному віці. Вона включає кількість працівників, їхній віковий розподіл, рівень кваліфікації, ступінь освіти, а також специфіку зайнятості в різних секторах економіки. Цей комплексний показник слугує фундаментом, на якому базується вся податкова система держави, оскільки саме трудові ресурси формують основу податкової бази — джерела фінансування бюджетних надходжень.

Величина і якість робочої сили безпосередньо визначають обсяг податкових надходжень, а отже й фінансові можливості держави для реалізації соціальних і економічних програм. Коли чисельність працездатного населення зростає або принаймні залишається стабільною, це сприяє збільшенню обсягу податків на доходи фізичних осіб, внесків на соціальне страхування, а також інших обов'язкових платежів, які є критично важливими для підтримки пенсійної системи, медичного за-

безпечення, освітніх ініціатив і розвитку інфраструктури. Водночас підвищення освітнього і кваліфікаційного рівня робочої сили створює додаткові можливості для збільшення продуктивності праці, що в результаті підсилює економічний потенціал країни і сприяє формуванню конкурентоспроможної та інноваційної економіки.

Отже, структура робочої сили — це не лише механізм наповнення державного бюджету, а й ключовий фактор, що визначає соціальну стабільність, якість життя населення і довгострокові перспективи економічного розвитку. Збереження демографічної рівноваги у працездатних вікових групах, активне інвестування у підвищення кваліфікації та освіти, а також адаптація структури зайнятості до вимог сучасного ринку праці є пріоритетними завданнями державної політики. Тільки за умови комплексного і стратегічного підходу до формування і підтримки високоякісної робочої сили можна гарантувати стійкість фінансових потоків, збалансованість бюджету і конкурентоспроможність національної економіки у світлі глобальних демографічних і економічних викликів.

З іншого боку, фінансові потоки виступають не просто пасивним відображенням економічних процесів, а набувають ролі активного інструменту формування, регулювання та оптимізації структури робочої сили. Через механізми бюджетної політики, державні програми зайнятості, соціального захисту, системи освіти і охорони здоров'я держава має можливість цілеспрямовано впливати на різні аспекти трудової активності населення. Цей вплив проявляється у стимулюванні або стримуванні участі у ринку праці, подовженні тривалості трудового життя, підвищенні кваліфікації, сприянні адаптивності та мобільності робочої сили.

Наприклад, адекватне і стабільне фінансування пенсійної системи разом із розвитком охорони здоров'я створює умови для підтримки працездатності населення навіть у старшому віці. Це особливо актуально на фоні подовження середньої тривалості життя, що трансформує демографічний профіль і ставить нові виклики перед ринком праці. Збереження працезд-

датності старших груп населення не лише розвантажує соціальні системи, а й збагачує ринок праці досвідом і знаннями, які можуть бути ефективно використані у різних сферах економіки.

Водночас, цілеспрямовані інвестиції в професійну освіту, перепідготовку та перекваліфікацію мають стратегічне значення для забезпечення відповідності трудових ресурсів потребам сучасної економіки, яка стрімко змінюється під впливом технологічного прогресу і глобалізації. Здатність адаптуватися до нових технологій, освоювати нові професії та галузі — ключова умова підвищення продуктивності праці і формування конкурентоспроможного національного виробництва.

Таким чином, фінансові потоки є не лише результатом існуючої структури робочої сили, але й суттєвим інструментом державного регулювання, що впливає на формування динамічної, кваліфікованої та мобільної робочої сили. Від ефективності цієї взаємодії залежить не лише короткострокова стабільність економіки, а й її довгостроковий потенціал до сталого розвитку і адаптації до глобальних викликів.

Особливої уваги заслуговує глибинний взаємозв'язок між фінансовими потоками та структурою робочої сили в умовах сучасних демографічних трансформацій, які набувають все більш гострих масштабів. Старіння населення, що проявляється у збільшенні частки осіб пенсійного віку, разом зі стійким зниженням рівня народжуваності створюють суттєвий дисбаланс між чисельністю працюючих і утриманців. До цього додаються масштабні міграційні відтоки молодих та кваліфікованих кадрів, які шукають кращі умови праці та життя за кордоном, що посилює дефіцит трудового потенціалу в національній економіці.

В таких умовах роль фінансової політики виходить за межі простого розподілу бюджетних коштів — вона стає одним із ключових інструментів стратегічного управління людським капіталом та економічним розвитком країни.

Збалансована фінансова політика має бути спрямована на забезпечення гнучкості соціальних видатків, що дозволяє опе-

ративно реагувати на зміну демографічної ситуації і підтримувати соціальну стабільність. Важливою є розробка і впровадження системи стимулів, які заохочують продовження активної трудової діяльності, зокрема шляхом підвищення пенсійного віку за умов збереження здоров'я і працездатності, а також через розвиток програм підтримки безперервного навчання і перекваліфікації.

Крім того, фінансові механізми повинні сприяти мобільності робочої сили — як внутрішній, так і зовнішній — забезпечуючи можливості для релокації, професійної адаптації та інтеграції у нові економічні сфери. Залучення молоді, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших соціальних груп до активної економічної діяльності стає можливим лише за умови створення відповідних фінансових і інституційних умов, що стимулюють інновації та підприємництво.

В цілому, у контексті демографічних викликів, ефективне управління фінансовими потоками у взаємодії зі структурою робочої сили стає основою для формування конкурентоспроможної, адаптивної та стійкої економіки, здатної не лише протистояти кризам, а й реалізовувати потенціал сталого зростання в довгостроковій перспективі.

Тому інтеграція фінансових ресурсів і демографічної структури робочої сили — це не просто питання ефективного адміністрування, а стратегічна умова формування стійкої та динамічної економіки. Вона дозволяє не лише пом'якшити негативні наслідки демографічних змін, а й використати нові можливості для зростання, що виникають у результаті трансформації ринку праці та розвитку людського потенціалу.

Такий підхід сприяє не лише збереженню макроекономічної стабільності, а й створенню умов для інноваційного розвитку, підвищення якості життя та соціальної справедливості у суспільстві.

5.3. Стратегічне планування відбудови України в демографічно-фінансовому контексті

Стратегічне планування відбудови України у демографічно-фінансовому контексті є надзвичайно складним та багатовимірним процесом, що вимагає глибокого розуміння взаємозв'язків між демографічними тенденціями та фінансовими ресурсами країни. Після тривалого періоду воєнних дій, значних руйнувань інфраструктури, а також масових міграційних і соціальних змін, перед Україною постає завдання не лише фізичної реконструкції, а й комплексного відновлення та модернізації економіки на основі сталого розвитку людського потенціалу.

У центрі такого стратегічного планування, безумовно, мають перебувати ключові демографічні виклики, що впливають на майбутнє економічного розвитку країни. Старіння населення зумовлює збільшення навантаження на пенсійну систему та систему охорони здоров'я, одночасно знижуючи чисельність працездатної частини населення.

Зменшення народжуваності, яке спостерігається протягом останніх років, формує довгострокову перспективу зменшення трудових ресурсів і потенційних платників податків, що ускладнює підтримку соціальних програм і інвестицій у розвиток. Зміни у структурі робочої сили, зокрема дефіцит кваліфікованих кадрів у низці важливих галузей, вимагають перегляду підходів до освіти та професійної підготовки.

Особливу увагу слід приділити проблемам міграції, які мають двоякий характер: еміграція молоді і спеціалістів за кордон зменшує внутрішній потенціал, тоді як внутрішня мобільність та повернення фахівців можуть стати потужним стимулом для оновлення економіки.

Паралельно з демографічними викликами важливо враховувати й фінансові обмеження, що виникають унаслідок впливу війни, економічних шоків та структурних змін. Водночас міжнародна допомога, спрямована на відбудову, інвестиції у стратегічні сектори економіки, а також реформи бюджетної

політики та розвиток внутрішнього ринку створюють унікальні можливості для стимулювання зростання.

Збалансоване поєднання демографічних факторів і фінансових можливостей має стати фундаментом для розробки ефективних моделей економічного відновлення, які враховують як короткострокові потреби, так і довгострокові перспективи стійкого розвитку країни. Такий інтегрований підхід дозволить забезпечити не лише економічну стабільність, але й підвищити якість життя громадян, адаптуючись до нових викликів і створюючи передумови для інноваційного та соціального збалансованого зростання.

Абсолютно вірно, інвестиції у людський капітал є наріжним каменем будь-якої успішної стратегії відбудови та сталого розвитку України. Модернізація системи освіти повинна виходити за межі простого оновлення навчальних програм — вона має бути спрямована на формування навичок, актуальних для сучасного ринку праці, розвиток критичного мислення, креативності та цифрової грамотності.

Розвиток професійної підготовки та безперервного навчання створює умови для адаптації працівників до стрімких технологічних змін, що є критично важливим для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності економіки.

Особлива увага має бути приділена підтримці соціально вразливих категорій, зокрема молоді, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб. Вони не лише потребують допомоги у подоланні наслідків війни та переміщення, а й володіють величезним потенціалом для внеску в економічне відновлення через свій досвід, знання та прагнення до самореалізації. Сприяння їх інтеграції у ринок праці, розвиток підприємницьких ініціатив і створення відповідної інфраструктури — це стратегічні завдання, що підсилюють економічну динаміку та соціальну згуртованість.

Не менш важливим є забезпечення доступу до якісної охорони здоров'я, соціального захисту та житла, що не лише сприяє збереженню працездатності населення, а й підвищує загальний рівень добробуту та мотивації до активної участі в еконо-

мічному житті країни. В комплексі це створює основу для формування здорового, мотивованого і продуктивного людського потенціалу, здатного ефективно долати виклики поствоєнної трансформації і забезпечувати довгострокове стале зростання України.

Безумовно, фінансові механізми у стратегічному плануванні мають бути гнучкими, адаптивними й орієнтованими на реальні соціально-економічні виклики, що постають перед країною. Демографічні зміни, такі як старіння населення, міграція та трансформація структури робочої сили, вимагають оперативного реагування і комплексного підходу до розподілу фінансових ресурсів.

Одним із ключових інструментів є спрямування ресурсів на стимулювання трудової мобільності, що дає змогу оптимізувати використання наявного людського потенціалу, підвищити продуктивність праці і зменшити регіональні диспропорції на ринку праці. Це передбачає як фінансову підтримку переїздів, перепідготовки та підвищення кваліфікації, так і розвиток інфраструктури, що робить міграцію більш комфортною та вигідною.

Підтримка малого та середнього бізнесу — це ще один стратегічний напрямок, який має отримати пріоритетне фінансування. Цей сектор є основою економічної стабільності, джерелом робочих місць і інновацій. Державні програми з доступу до кредитних ресурсів, грантів, податкових пільг і консультаційної підтримки сприяють розвитку підприємництва, залученню молодих спеціалістів та створенню нових економічних кластерів.

Особливу увагу варто приділити фінансуванню інноваційних секторів економіки — технологій, науки, “зелених” проєктів та цифрової трансформації. Ці галузі здатні не лише залучати висококваліфіковані кадри, але й забезпечувати довгострокове конкурентоспроможне зростання на світовому ринку. Інвестиції в інновації стимулюють розвиток людського капіталу, розширюють експортний потенціал і сприяють диверсифікації економіки.

Отже, саме через динамічне та зважене фінансове планування, орієнтоване на адаптацію до демографічних трендів і підтримку ключових секторів, Україна зможе сформувати сталу основу для свого економічного відновлення та сталого розвитку в умовах поствоєнної трансформації.

Абсолютно вірно, ефективна координація між різними рівнями влади — державним, регіональним і місцевим — а також активне залучення бізнесу й громадського сектору становлять критично важливу складову успішного стратегічного планування і реалізації масштабних проєктів відбудови. Лише через налагодження синергії та взаємодії можна створити гармонійне середовище, яке сприятиме максимальній мобілізації ресурсів і потенціалу на всіх рівнях.

Держава виступає як ключовий регулятор, що визначає стратегічні пріоритети, формує законодавчу базу і забезпечує фінансову підтримку, водночас регіональні і місцеві органи влади виконують роль безпосередніх координаторів і виконавців, адаптуючи загальнодержавні стратегії до локальних особливостей, потреб і ресурсів. Бізнес, в свою чергу, не лише створює робочі місця і інвестує в розвиток, а й виступає драйвером інновацій і конкурентоспроможності. Громадський сектор забезпечує контроль, сприяє прозорості процесів і захищає інтереси різних груп населення, формуючи умови для сталого соціального розвитку.

Особливу увагу варто приділити розвитку інфраструктури — транспортної, комунікаційної, енергетичної — оскільки вона є фундаментом для економічної активності, забезпечує зв'язок між регіонами і стимулює внутрішню мобільність населення. Логістика ж виступає одним із ключових факторів конкурентоспроможності національної економіки, особливо в умовах активної інтеграції України у світові торговельні мережі.

Цифрові технології сьогодні є не просто інструментом, а одним із основних драйверів економічного зростання, інновацій та підвищення ефективності управління. Впровадження цифрових рішень у державному управлінні, бізнесі та освіті зна-

чно підвищує прозорість, швидкість прийняття рішень і якість послуг, сприяє розвитку “економіки знань” та формує нові можливості для зайнятості і підприємництва.

Таким чином, комплексний підхід із скоординованою взаємодією усіх стейкхолдерів і фокусом на розвиток інфраструктурних і технологічних ресурсів створює надійну основу для сталого і динамічного економічного розвитку України в поствоєнний період.

У підсумку, стратегічне планування відбудови України в демографічно-фінансовому контексті повинно базуватися на інтегрованому підході, що враховує взаємодію людського потенціалу і фінансових ресурсів, спрямованому на формування стійкої, інноваційної і соціально збалансованої економіки. Лише такий комплексний підхід дозволить подолати наявні виклики і закласти міцний фундамент для процвітання країни у майбутньому.

Висновки до п'ятого розділу

П'ятий розділ присвячений інтеграції демографічних та фінансових чинників у процес стратегічного планування економічного розвитку України. Він підкреслює, що сучасні виклики вимагають комплексного підходу, який одночасно враховує демографічні зміни та фінансові ресурси, необхідні для сталого відновлення країни.

У першому підрозділі розглядаються моделі прогнозування економічного зростання, що враховують демографічні тенденції. Ці моделі дозволяють більш точно оцінювати вплив змін у чисельності, віковій структурі та трудовій активності населення на макроекономічні показники, що є ключовим для формування обґрунтованих економічних стратегій.

Другий підрозділ фокусується на взаємозв'язку між фінансовими потоками та структурою робочої сили. Тут аналізується, як зміни в демографічній структурі впливають на доходи бюджету, рівень зайнятості та споживання, а також як фінан-

сові ресурси можуть бути спрямовані для підтримки ефективного функціонування ринку праці. У завершальному підрозділі розглядаються основні підходи до стратегічного планування відбудови України, які базуються на синтезі демографічних та фінансових факторів. Стратегічні рішення мають бути орієнтовані на оптимізацію використання людських і фінансових ресурсів, стимулювання економічної активності, адаптацію систем соціального захисту та пенсійного забезпечення до нових демографічних реалій. Такий цілісний підхід дозволить не лише відновити економіку, а й створити основу для довгострокового сталого розвитку.

Отже, інтеграція демографічних та фінансових чинників у стратегічне планування є необхідною передумовою для ефективної політики відбудови України, яка враховує як внутрішні, так і зовнішні виклики, що постають перед країною.

Розділ 6

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

6.1. Визначення і сутність стратегії сталого розвитку

Оригінальний термін “сталий розвиток” є офіційним українським відповідником англomовного поняття “*sustainable development*”, що буквально перекладається як “життєздатний” або “тривкий розвиток”. Водночас у ширшому контексті цей термін слід трактувати як розвиток, здатний самостійно підтримувати своє існування без шкоди для майбутніх поколінь — тобто самопідтримуваний розвиток, що забезпечує баланс між економічною вигодою, соціальним добробутом та екологічною рівновагою.

Концепція сталого розвитку постає як відповідь на кризові явища, викликані традиційною парадигмою економічного зростання, що ґрунтується на екстенсивному використанні природних ресурсів, споживацькому підході до довкілля та орієнтації виключно на короткострокові вигоди. Така модель розвитку виявила свою екологічну та соціальну неефективність, зокрема у вигляді виснаження природних ресурсів, деградації екосистем, поглиблення соціальної нерівності та посилення глобальних ризиків — від кліматичних змін до енергетичних та продовольчих криз.

Альтернативу такій моделі розвитку запропонувала концепція екорозвитку, що була сформульована ще у 1972 році Морісом Стронгом під час Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища. Екорозвиток передбачає гармонійне поєднання соціально-економічного поступу з екологічною відповідальністю, де добробут людини не суперечить збереженню природного середовища, а навпаки — ґрунтується на його стійкому використанні. Ця ідея стала важливим етапом у

становленні глобального екологічного мислення, орієнтованого не лише на захист довкілля, а й на формування нової моделі суспільного розвитку.

Зародження сучасної концепції сталого розвитку офіційно пов'язують з 1980 роком, коли побачила світ “Всесвітня стратегія охорони природи”, підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи. У цьому документі вперше чітко було задекларовано нерозривний зв'язок між охороною довкілля та соціально-економічним розвитком людства. Автори стратегії наголошували на необхідності докорінного переосмислення взаємодії людини з природою, яка повинна відбуватися не через експлуатацію, а через партнерство, взаємну повагу та збереження природної рівноваги. Висувалася ідея формування нової екологічної етики, яка базується на усвідомленні спільної відповідальності за стан планети, як перед нинішнім, так і перед майбутніми поколіннями.

Важливо підкреслити, що сталий розвиток — це не лише екологічна категорія, а глобальна соціально-економічна стратегія. Вона охоплює питання енергетики, освіти, охорони здоров'я, зайнятості, прав людини, гендерної рівності, участі громадян у прийнятті рішень. Це концепція, що ставить у центр уваги людину як рушійну силу змін, а також природу як основу життя. У цьому контексті сталий розвиток — це шлях до цивілізаційної зрілості людства, яка передбачає вміння поєднувати технологічний прогрес з екологічною безпекою, економічну ефективність з соціальною справедливістю, споживання ресурсів з їх відновленням.

Таким чином, ідея сталого розвитку трансформується у нову філософію господарювання, яка визнає межі росту, обмеженість природних ресурсів та необхідність довгострокового мислення. Це глобальний виклик, що вимагає зміни не лише моделей економічного зростання, а й способу мислення, культури споживання та управлінських рішень на всіх рівнях — від локального до міжнародного.

Ідея сталого розвитку, яка нині займає центральне місце у глобальному порядку денному, отримала своє широке визна-

ння та міжнародну легітимацію після публікації у 1987 році звіту “Наше спільне майбутнє” (англ. *Our Common Future*), підготовленого Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку під керівництвом Гру Харлем Брунтланд. У цьому документі вперше було чітко сформульовано концепцію сталого розвитку як процесу, що забезпечує задоволення потреб нинішнього покоління без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Це визначення стало ключовим етичним і методологічним орієнтиром для розробки сучасних стратегій у сферах екології, економіки та соціального розвитку.

Згодом, у 1990 році, подальшого розвитку ця концепція набула у звіті “Турбота про Землю” (Caring for the Earth), спільно підготовленому Міжнародним союзом охорони природи (IUCN), Програмою ООН з навколишнього середовища (UNEP) та Всесвітнім фондом природи (WWF). У цьому документі поняття сталого розвитку було глибше осмислене як процес поліпшення якості життя людини в межах екологічної стійкості планети. Основний акцент було зроблено на дотриманні меж екологічної ємності біосфери — тієї межі, за якою ресурси вже не можуть самостійно відновлюватися, а антропогенне навантаження призводить до деградації життєво важливих природних систем.

Визначення, надане Всесвітнім комітетом з питань довкілля і розвитку при ООН, ще більше розширило рамки розуміння сталого розвитку. Його було представлено як соціальний обов’язок людства діяти у спосіб, який забезпечить довготривале збереження умов життя на планеті, створить безпечне, комфортне, чисте та здорове середовище для майбутніх поколінь.

У цьому контексті поняття розвитку не тотожне безперервному економічному зростанню. Йдеться передусім про якісне вдосконалення — інституційне, культурне, технологічне та моральне, — а не про кількісне накопичення матеріальних благ, що часто супроводжується виснаженням ресурсів та соціальною нерівністю.

Особливе місце в теоретичному осмисленні цієї проблематики займає Герман Дейлі — провідний економіст і дослідник екологічних аспектів розвитку, колишній радник Світового банку. Його концепція сталого розвитку ґрунтується на інтеграції екологічної етики з економічною доцільністю. На його думку, справжній сталий розвиток — це гармонійний, збалансований і соціально відповідальний поступ людської цивілізації, який базується на раціональному використанні ресурсів, обов'язковому врахуванні екологічних меж зростання та повазі до прав і свобод людини.

Дейлі наголошує на необхідності переходу від екстенсивного, ресурсозатратного типу господарювання до інтенсивної, інноваційної моделі, яка забезпечує водночас економічну ефективність, соціальну справедливість та екологічну стабільність. Згідно з його підходом, економічне зростання має здійснюватися не за рахунок знищення природи або поглиблення соціальної нерівності, а шляхом реалізації стратегій, що спрямовані на подолання бідності, недопущення експлуатації вразливих верств населення, недискримінацію за расовими, етнічними, статевими та іншими ознаками. Такий розвиток — це не просто набір реформ або програм, а фундаментальна переоцінка цінностей, способу мислення і стилю життя.

Таким чином, концепція сталого розвитку в її сучасному вигляді — це всеосяжна парадигма, яка об'єднує соціальні, економічні та екологічні аспекти в єдину систему цілей. Вона вимагає глибокої трансформації як на глобальному, так і на національному рівнях — у підходах до планування, управління ресурсами, формування політик, а також у поведінці кожної окремої людини. В умовах глобальних викликів — зміни клімату, деградації екосистем, нерівності доступу до ресурсів — сталий розвиток виступає єдиним можливим шляхом до збереження цивілізації та досягнення справжнього прогресу в гармонії з природним середовищем.

Розроблення стратегії сталого розвитку суспільства є складним міждисциплінарним процесом, що потребує системного підходу та врахування взаємозв'язків між економікою,

соціумом і довкіллям. Вона спирається не лише на фундаментальні засади економічної теорії, соціології, екології та природничих наук, а й на інноваційні підходи до моделювання та управління складними системами. Така стратегія повинна поєднувати класичну наукову методологію з сучасними технологічними інструментами, аби не просто описати поточний стан системи “суспільство–природа”, а й передбачити майбутні ризики та розробити ефективні механізми адаптації та сталого розвитку.

У цьому контексті застосовуються як загальнонаукові методи (спостереження, аналіз, синтез, індукція, дедукція, системний підхід), так і спеціалізовані аналітичні та прогностичні інструменти, здатні охопити широкий спектр факторів — від природно-кліматичних до антропогенних. Зокрема, вивчення системи “суспільство–природа” передбачає виявлення стійких закономірностей її функціонування, оцінку реакції на зовнішні та внутрішні чинники впливу, а також побудову адаптивних сценаріїв розвитку, які дозволяють уникнути екологічних, економічних чи соціальних катастроф.

Визначальну роль у цьому процесі відіграє якісна та кількісна інформаційна база. Для вивчення стану та динаміки соціальних, економічних і екологічних підсистем використовуються різноманітні методи збору даних. Первинна інформація здобувається шляхом проведення польових соціологічних опитувань, економічного моніторингу, екологічного нагляду та спостереження в природному середовищі. Такий підхід дозволяє отримати емпіричні свідчення щодо впливу суспільної діяльності на навколишнє середовище, рівень життя населення, ресурсну забезпеченість та стан інфраструктури.

Вторинна інформація, яка формується в результаті обробки державних і регіональних статистичних даних, дозволяє дослідникам здійснювати ретроспективний та порівняльний аналіз, виявляти динаміку ключових показників сталого розвитку. При цьому сучасні геоінформаційні системи (ГІС) виступають незамінним інструментом візуалізації просторових даних, моніторингу змін у геоекологічному середовищі, а та-

кож розроблення територіально-адаптованих сценаріїв сталого управління природними ресурсами.

Для побудови прогнозних моделей широко використовуються методи аналогій, емпіричних узагальнень та математичного моделювання. Метод аналогій дозволяє порівнювати об'єкти дослідження з типовими або еталонними системами, що мають подібну структуру чи функціональне призначення. Метод емпіричних узагальнень базується на виявленні повторюваних зв'язків і закономірностей між різними складовими соціально-економіко-екологічного комплексу. Особливе значення мають математичні моделі — від класичних економічних до імітаційних і статистичних, які дозволяють не лише описувати поточні процеси, а й виявляти можливі траєкторії їхнього розвитку в різних сценарних умовах.

Ключовим результатом використання таких моделей є не лише діагностика поточного стану системи, а й формування стратегічного бачення її майбутнього. Це створює можливість для своєчасного виявлення ознак потенційної кризи та розробки адаптаційних заходів, спрямованих на зниження ризиків, зміцнення стійкості системи та забезпечення її гармонійного функціонування. Таким чином, на основі отриманих результатів можна здійснювати прогнозування соціально-економічного та екологічного розвитку, планувати довгострокові політики у сфері охорони довкілля, зайнятості населення, ресурсного менеджменту та підвищення якості життя.

Невід'ємною складовою формування стратегії сталого розвитку є визначення системи індикаторів, що дозволяють комплексно оцінювати стан і динаміку ключових підсистем. Ці показники повинні бути релевантними, порівнюваними та здатними забезпечити якісну основу для прийняття рішень на всіх рівнях управління — від місцевого до національного. Інтегровані індикатори сталого розвитку мають охоплювати такі аспекти, як: рівень добробуту населення, доступ до освіти й медицини, ступінь деградації природного середовища, стан водних і земельних ресурсів, викиди парникових газів, рівень

енергетичної ефективності, інституційну стійкість та соціальну згуртованість.

Особливу увагу слід приділяти територіальній деталізації цих індикаторів, адже умови сталого розвитку в різних регіонах країни можуть кардинально відрізнятись. Це потребує побудови гнучких моделей моніторингу, адаптованих до специфіки кожного населеного пункту, що забезпечить ефективне управління природними та людськими ресурсами відповідно до локального контексту. У результаті стає можливим формування адресних, науково обґрунтованих стратегічних програм сталого розвитку, які поєднують екологічну безпеку, соціальну справедливість та економічну доцільність як основи майбутнього процвітання суспільства.

Сучасна наукова та філософська думка дедалі частіше визнає концепцію сталого розвитку не просто черговою суспільною парадигмою чи тимчасовою стратегією подолання глобальних викликів, а принципово новим етапом еволюції людської цивілізації. Ряд провідних теоретиків та науковців вважають, що ідеологія сталого розвитку є найперспективнішою системою світоглядних орієнтирів XXI століття, яка має всі шанси стати домінуючою філософією третього тисячоліття. Її універсальність і цілісність з часом можуть витіснити фрагментарні ідеологічні конструкції минулого, що не змогли запропонувати системного бачення розвитку людства у гармонії з природою.

Концепція сталого розвитку, з огляду на її наукову глибину та міждисциплінарний характер, охоплює не лише соціально-економічну та екологічну проблематику, а й виходить на рівень цивілізаційної парадигми, що об'єднує етику, філософію буття, культуру, політику і технологічний прогрес в єдину модель існування. Генеральною метою цієї стратегії, яка значно виходить за межі окремих державних чи регіональних інтересів, є не що інше, як збереження самої можливості існування людства в умовах планетарних змін. А ключовим завданням — забезпечення таких природно-екологічних та соціально-економічних умов, які дозволять підтримувати життя,

його різноманіття, гідність і розвиток у тривалій перспективі [71].

У сучасному світі, де загрози кліматичної кризи, деградації довкілля, вичерпання ресурсів, соціального розшарування і політичної нестабільності дедалі більше загострюються, стратегія сталого розвитку виступає єдиним дієвим механізмом інтеграції зусиль людства задля виживання. Її головне завдання — створення умов для збалансованого, гармонійного функціонування трьох ключових підсистем макросистеми “Суспільство–Природа”: соціальної, економічної та екологічної. Жодна з них не може існувати ізольовано, і лише узгоджене управління ними забезпечує досягнення цілей довгострокового розвитку.

До основних завдань при формуванні стратегії сталого розвитку можна віднести широке коло міждисциплінарних досліджень і практичних дій:

- Глибокий аналіз поточного стану кожної з підсистем — соціальної, економічної та екологічної — з урахуванням як кількісних, так і якісних характеристик. Це дозволяє встановити критичні точки впливу, визначити пріоритети розвитку та запропонувати шляхи оптимізації функціонування підсистем.
- Вивчення передумов і чинників прогресивного розвитку, що включає аналіз природничо-наукових, технологічних, політичних, культурних і морально-етичних аспектів, які формують сприятливе середовище для реалізації принципів сталості.
- Формування інтегрованих показників оцінювання стану підсистем, що дозволяє систематизувати розрізнені дані та здійснювати ефективне моніторингове управління.
- Дослідження ролі інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної культури в управлінні сталими трансформаційними процесами. Сучасні цифрові рішення, відкриті бази даних, штучний інтелект, блокчейн — усе це має потенціал для створення прозорих, адаптивних і ефективних систем управління розвитком.

- Розроблення стратегічних рамок і концепцій сталого розвитку на різних рівнях — від локального до глобального. При цьому особливе значення мають територіальні стратегії, адаптовані до специфіки природного середовища, ресурсного потенціалу, культурних особливостей і соціально-економічної структури регіону.
- Ініціювання та реалізація місцевих екологічних програм, які забезпечують активну участь громадян, бізнесу та влади у збереженні довкілля та покращенні якості життя.
- Впровадження освітніх ініціатив, передбачених Стратегією ЄЕК ООН з освіти для сталого розвитку, які формують екологічно та соціально відповідальну особистість, здатну до усвідомленого вибору в умовах сучасних викликів.
- Створення ефективної системи індикаторів, які дозволяють точно та верифіковано оцінити реальний стан підсистем та ступінь їх збалансованості.
- Підготовка управлінських рішень, які мають бути не лише науково обґрунтованими, а й соціально легітимними, інклюзивними та адаптивними до змінного середовища.
- Районування територій з урахуванням соціально-економічного потенціалу та екологічної вразливості, що дає змогу диференційовано підходити до реалізації заходів сталого розвитку.
- Створення ефективних механізмів реалізації прийнятих рішень, з чіткою координацією між усіма зацікавленими сторонами: органами влади, бізнесом, громадянським суспільством і міжнародними організаціями.

Після ухвалення “Порядку денного на XXI століття” (Agenda 21) на Саміті Землі в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, розпочалася нова ера активного формування теоретичних засад і практичних стратегій сталого розвитку. Відтоді було видано тисячі наукових праць, освітніх програм, методичних посібників і міжнародних декларацій. Проте, попри значний ма-

сив накопичених знань, концепція сталого розвитку досі залишається у певному сенсі **ідеалізованою моделлю**, що межує з утопією. Це пов'язано з тим, що й досі не існує однозначно визначених, науково підтверджених критеріальних меж, які дозволяли б точно фіксувати прогрес на шляху до досягнення цілей сталого розвитку. Відсутність чіткої кінцевої мети, універсальних показників і гнучких моделей адаптації робить процес реалізації стратегії надзвичайно складним, але водночас і надзвичайно необхідним для майбутнього цивілізації.

Отже, сталий розвиток — це не просто концепція, це — **еволюційний виклик** для людства, відповідь на який визначить, чи зможемо ми як вид забезпечити свою тривалу присутність на планеті в умовах глобальних трансформацій.

У контексті трансформаційних процесів, що охоплюють соціум, економіку та природне середовище, особливої ваги набуває потреба у чіткому формулюванні та практичному застосуванні критеріїв сталого розвитку. Зокрема, це має вирішальне значення для розробки адаптованих стандартів життєдіяльності населення, яке проживає в техногенно навантажених регіонах України. Саме в цих умовах відбувається найгостріша взаємодія між людиною та природою, де соціальні, економічні й екологічні виклики набувають комплексного характеру.

Переорієнтація суспільного розвитку в напрямі сталості потребує не лише теоретичного осмислення, а й конкретних дій, зокрема впровадження фундаментальних принципів, які можуть слугувати дороговказом у побудові життєздатної моделі майбутнього. Згідно з підходами, викладеними у наукових працях, включаючи “Доктрину сталого розвитку” В. Вовка (1998), можна виокремити п'ять ключових засад, які мають бути дотримані для поступового переходу до моделі сталого розвитку. Однак варто зазначити, що навіть дотримання цих принципів слугує лише первинною умовою — базисом, який ще не гарантує комплексної реалізації концепції сталого розвитку без додаткових структурних, інституційних і поведінкових змін.

1. Принцип екологізації економіки

Суть цього підходу полягає в необхідності радикального переосмислення функціонування економічної системи, зокрема шляхом інкорпорації екологічних і соціальних витрат у внутрішні економічні процеси. Це означає, що негативні зовнішні ефекти (екстерналії), такі як забруднення повітря, виснаження ґрунтів або деградація біорізноманіття, мають бути інтегровані у фінансово-економічні моделі ціноутворення. Інакше кажучи, “природа” повинна перестати бути безкоштовним ресурсом, а її використання має оцінюватися через призму справжньої вартості. Це вимагає запровадження механізмів на кшталт торгівлі квотами на викиди, еко-податків, підтримки органічного виробництва, а також створення стимулів для інновацій, орієнтованих на екологічну ефективність.

2. Принцип еко-ресурсної ємності

Даний принцип звертає увагу на граничні можливості біосфери у плані забезпечення ресурсів та здатності до самовідновлення. Хоча технічний прогрес суттєво підвищив ефективність ресурсокористування, межі екологічної місткості залишаються жорсткими й нездоланими в межах нинішніх парадигм розвитку. Лімітуючими чинниками є не лише кількісні параметри природних ресурсів, а й якісні аспекти — деградація ландшафтів, втрата видового різноманіття, хімічне забруднення, зміни клімату. Відтак, подальший розвиток неможливий без фундаментального врахування обмежень на рівні системної взаємодії між техносферою та біосферою.

3. Принцип ентропійного ресурсопотоку

Цей принцип базується на законах термодинаміки, зокрема на неможливості існування будь-якої економіки без споживання енергії та речовини. У центрі уваги — потік низькоентропійних ресурсів (енергії та матеріалів), які забезпечують існування виробничих процесів. Вони можуть бути відновлюваними (наприклад, сонячна енергія, біомаса, гідро- та вітроенергетика), або невідновлюваними (вуглеводні, корисні копалини, уран тощо). Сталий розвиток передбачає переорієнтацію на відновлювані джерела, а також мінімізацію втрат

енергії у виробничих ланцюгах, адже від ефективності використання цих ресурсів залежить як економічна стійкість, так і здатність системи функціонувати в майбутньому.

4. Принцип сталого споживання і виробництва

Глобальна екологічна криза є не лише наслідком промислового розвитку, але й результатом надмірного, нераціонального споживання. Усе більша частка ресурсів витрачається на задоволення надлишкових потреб, а не базових потреб населення. Сталий розвиток вимагає принципово нового стилю життя — переходу від культури споживання до культури відповідального вибору. Зменшення енергоспоживання, розвиток циркулярної економіки, підтримка місцевого виробництва, зниження рівня харчових та матеріальних відходів — ось лише частина кроків у напрямку формування екологічно узгодженого способу життя. При цьому темпи зростання населення мають бути гармонізовані з можливостями природного середовища щодо забезпечення необхідного життєвого ресурсу.

5. Принцип коеволюції

Коеволюція, як системне взаємопроникнення та взаємозалежність природних і соціальних систем, є ключовим поняттям у побудові гармонійного майбутнього. Людство не існує ізольовано від природи — навпаки, ми є її частиною та водночас її трансформатором. Еволюція технологій, наукових знань, форм управління, культури й освіти має бути погоджена із закономірностями природного розвитку, що дозволить забезпечити довготривалу адаптацію. У межах цієї парадигми збереження біологічного різноманіття, охорона екосистем, збереження ландшафтів стають не лише екологічними, а й гуманітарними завданнями. Саме тому держава має формувати екобезпечну політику на всіх рівнях — від локального до глобального.

Центральною ідеєю концепції сталого розвитку залишається захист і розвиток людини — не лише як біологічного виду, а як суб'єкта мислення, творчості, культури та духовності. Саме в балансі між фізіологічними потребами (вода, їжа, житло, безпека) і потребами в самореалізації, знанні, гідності та

взаємозв'язку із природою закладена формула тривалого існування людства. Ці потреби мають задовольнятися через призму соціальної справедливості та економічної рівноваги. Соціальні гарантії, екологічна безпека, доступ до ресурсів та можливостей для розвитку — це не лише завдання держави, а й спільна відповідальність бізнесу, громади та кожної людини.

Таким чином, проблематика сталого розвитку є багаторівневою, міждисциплінарною і системною. Вона охоплює не лише технічні чи екологічні аспекти, а й глибинні філософські, культурні та ціннісні виміри, без яких будь-яка стратегія залишатиметься лише декларативною. Саме тому створення сталого суспільства — це не одноразова дія, а тривалий процес перетворень, що вимагає узгоджених зусиль, гнучких інституційних механізмів і нової парадигми мислення.

6.2. Історія формування концепції сталого розвитку

Уже на початку 1970-х років наукова спільнота почала чітко сигналізувати про зростаючу загрозу глобальної екологічної кризи, яка з кожним роком набувала дедалі більш реальних, масштабних і незворотних форм. Йшлося не просто про локальні катастрофи чи регіональні екологічні збої — науковці аргументовано попереджали про настання системної кризи планетарного рівня, що охоплює природне середовище, соціальні структури та економічні процеси. Проте цей тривожний сигнал був сприйнятий владними елітами світу з помітним запізненням. Понад два десятиліття політичні лідери залишалися переважно пасивними спостерігачами, не усвідомлюючи глибину загрози або ігноруючи її під тиском короткотермінових економічних інтересів.

Лише на зламі 1980–1990-х років почало з'являтися усвідомлення того, що йдеться не про гіпотетичні прогнози або надмірну тривожність науковців, а про реальний і стрімко прогресуючий природно-соціальний процес, який має глобальні наслідки і загрожує самій основі існування людської

цивілізації. Особливо гостро на цю проблему звернув увагу академік Микита Моїсєєв, підкреслюючи, що вирішальна роль у подоланні загроз належить не вченим, а саме політикам — тим, хто приймає стратегічні рішення і формує напрямки розвитку суспільства:

“...саме політики повинні приймати і приймають рішення, від яких залежить доля цивілізації, але більшість з них не розуміють, що вони в першу чергу (а не вчені), несуть відповідальність за майбутнє загальнопланетарного співтовариства. Суспільство ще не дозріло до повного усвідомлення масштабності та комплексності екологічних проблем, а тому й політичні еліти часто демонструють недостатню глибину мислення в цій площині”.

Це критичне зауваження має фундаментальне значення, адже вказує на глибоку інституційну проблему: без активної участі політичної волі, без усвідомленого залучення управлінських структур і без переорієнтації державних пріоритетів на довготривалу екологічну безпеку будь-які наукові розробки, стратегії чи ініціативи залишаться маргінальними та не матимуть практичного втілення.

Певний зсув у глобальному дискурсі відбувся лише у 1992 році, коли в Ріо-де-Жанейро пройшла історична Всесвітня конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку. Цей саміт, у якому взяли участь представники 179 країн світу, став першим по-справжньому масштабним форумом, що об'єднав політичну і наукову еліту навколо ідеї необхідності системних змін у взаємовідносинах між людиною та природним середовищем. Саме тоді було офіційно проголошено принцип сталого розвитку (sustainable development), згідно з яким необмежене використання природних ресурсів, безконтрольне забруднення навколишнього середовища і технологічна експансія без урахування екологічних меж розвитку більше не можуть вважатися прийнятною нормою цивілізаційного поступу.

Водночас, як наголошував той самий академік Моїсєєв, існувала суттєва небезпека у формулюванні цього принципу.

Його було представлено у вигляді універсального і достатнього рецепта вирішення проблем, що склалися, наче сам факт проголошення терміну “сталий розвиток” автоматично запускає механізм трансформації цивілізації у напрямку гармонії з природою. Таке уявлення, за словами науковця, було не лише хибним, а й потенційно шкідливим — воно спричинило ілюзію, ніби людство вже володіє знаннями, стратегіями і технологіями, необхідними для розв’язання екологічної кризи.

Цей самообман мав парадоксальний ефект: рівень суспільної тривожності зменшився, увага до гостроти екологічної проблематики послабилась, а відчуття нагальності дій — зникло. У свою чергу, це гальмувало мобілізацію ресурсів, інтелектуальних зусиль та політичної волі, які критично необхідні для реального впровадження принципів сталого розвитку. Декларативна підтримка стала ширмою, за якою часто приховувалися бездіяльність, формалізм і навіть еко-популізм.

Таким чином, сучасна стратегія виходу з екологічної кризи має передбачати не лише розробку глобальних і національних стратегічних документів, але й формування нового типу політичного мислення — відповідального, далекоглядного і здатного поєднати знання науковців із реальною владною практикою. Лише симбіоз науки, етичної відповідальності та політичної волі може стати тією рушійною силою, яка забезпечить виживання людства у межах екологічних можливостей планети та зумовить перехід до якісно нової фази розвитку — розвитку без руйнації.

Вираз “*Sustainable development*” (у перекладі — “сталий розвиток”) у своєму справжньому, глибинному значенні має позначати не просто узгодженість розвитку з певними умовами довкілля, а саме розвиток, що гармонійно вписується у природні цикли та екосистемні межі, не порушуючи фундаментальних законів природи. Йдеться про такий суспільний поступ, який здатен тривати нескінченно довго без руйнації ресурсної бази, яка його підтримує. Інакше кажучи, сталий розвиток — це процес, у межах якого людство не вичерпує капітал біосфери швидше, ніж вона здатна його відновити, і не

створює навантаження, що перевищує адаптивну здатність планети.

Однак термін “*сталий розвиток*”, який увійшов у міжнародний політичний дискурс завдяки роботі Комісії Г. Х. Брунтланд наприкінці XX століття, несе в собі значно складніше, багатовимірне значення, ніж може здатися на перший погляд. У науковому контексті цей термін походить від більш раннього поняття “*sustainability*”, що сформувалося в межах екології й біології. Останнє означало здатність популяції існувати в рамках конкретної екосистеми, не руйнуючи її балансу. *Sustainability* передбачає, що будь-який організм або спільнота повинні розвиватися так, аби їхнє існування не підривало стабільність екосистеми, яка забезпечує їхнє виживання.

Важливим прикладом порушення принципів *sustainability* є поява в екосистемі виду-монополіста, який через агресивне витіснення інших видів та надмірне споживання ресурсів підриває екологічну рівновагу. Це, в свою чергу, веде не лише до деградації середовища, а й до самої загибелі цього виду, адже знищення балансу екосистеми робить його подальше існування неможливим. Ця аналогія напрочуд чітко відображає поточний стан сучасного людства, яке, діючи в режимі економічного монополізму, дедалі більше виходить за межі допустимого екологічного навантаження.

На цьому тлі поява терміна “*sustainable development*” в політичному дискурсі була, за словами М. М. Моїсєєва, певною мірою результатом спроби знайти компроміс між науковим реалізмом і політичним оптимізмом. Політики не могли дозволити собі відверто визнати масштаби кризи, не запропонувавши водночас суспільству надії, хоча б і досить абстрактної. Тому поняття сталого розвитку стало своєрідним “м’яким” рішенням, що дозволяло говорити про необхідність змін, не вдаючись до радикальних оцінок чи системної критики існуючих моделей економічного зростання.

Цей термін став містком між науковою дійсністю, яка передбачає глибоку трансформацію світогляду і системи господарювання, та політичними наративами, орієнтованими на

збереження соціального спокою й підтримку великих економічних інтересів.

У цьому контексті реалізація принципу “*sustainable development*” може розглядатися лише як попередній — проміжний — етап, своєрідна пауза перед формуванням по-справжньому нової цивілізаційної парадигми. Це своєрідний “тайм-аут”, за час якого людство має усвідомити необхідність повної переоцінки своїх підходів до виробництва, споживання, розвитку технологій та соціальних практик. Мова йде не про косметичні зміни, а про глибинне перезавантаження логіки антропогенезу — людського розвитку як виду, що переступив межу природної рівноваги.

Історично, ідеї, сумісні із сталим розвитком, виникли задовго до офіційного введення терміна. Так, ще у середині XIX століття англійський філософ і економіст Джон Стюарт Міл висунув концепцію так званої “*стаціонарної економіки*” (stationary state), яку розглядав як більш бажану, ніж суспільство, орієнтоване на нескінченне зростання. У своїй праці 1857 року він описав модель економіки, що досягає стадії, на якій зростання населення і фізичного капіталу припиняється, але при цьому технічне, моральне й культурне вдосконалення людства продовжується. Міл вважав, що суспільство досягне вищого рівня добробуту тоді, коли зосередиться не на кількісних, а на якісних параметрах розвитку.

У цьому сенсі концепція Міля була революційною: вона заперечувала догму постійного економічного зростання як єдино можливої траєкторії прогресу. Міл наголошував, що справжнє вдосконалення людського життя можливе лише за умов, коли люди перестануть бути заручниками постійної боротьби за ресурси та виживання. Ця ідея, як і пізніші теорії сталого розвитку, була націлена переважно на “зрілі” або “розвинені” економіки, які вичерпали ресурсні стимули до зростання і можуть дозволити собі зосередитись на питаннях якості, гармонії і стабільності.

Отже, сталий розвиток — це не просто екологічна або економічна доктрина. Це — комплексна філософія існування люд-

ства в межах єдиної планетарної системи. Вона вимагає радикального переосмислення відносин між людиною та природою, перегляду цінностей, етичних засад і політичних пріоритетів. Без цього усвідомлення сталий розвиток ризикує залишитися черговим модним терміном — красивою оболонкою без змісту, не здатною вивести цивілізацію з екологічної пастки, яку вона сама для себе створила.

Класичні економісти, на думку дослідника Віктора Вовка, ще в XIX столітті окреслювали фундаментальні межі економічного зростання, які мали переважно демографічну та екологічну природу. Зокрема, Томас Мальтус у своїй теорії заробітної плати доводив, що зростання чисельності населення неминуче призводить до збільшення конкуренції за ресурси першої необхідності, насамперед — за землю. Це, своєю чергою, спричиняє стабілізацію заробітної плати на мінімальному — прожитковому — рівні, оскільки надлишок робочої сили обмежує можливості працівників підвищувати свою вартість на ринку праці.

Девід Рікардо, в свою чергу, запропонував закон зростання диференційної ренти, який пояснює, що через обмеженість землі, особливо високоякісної, із зростанням населення посилюється конкуренція за найпродуктивніші земельні ділянки. Це призводить до підвищення рентної вартості таких земель, збільшуючи витрати на виробництво і, як наслідок, зменшуючи загальну доступність ресурсів для широких верств населення. У підсумку, взаємодія цих двох законів формує модель, у якій економічне зростання постає як обмежене природними факторами, зокрема якістю і кількістю ресурсів.

Хоча у часи Мальтуса і Рікардо екологічна свідомість ще не була сформована в тому вигляді, як ми її розуміємо сьогодні, все ж не можна стверджувати, що класики цілком ігнорували вплив довкілля. Їхні теоретичні побудови вже тоді опосередковано вказували на неможливість безмежного зростання в умовах обмежених природних ресурсів. Сучасна екологічна економіка, яка зосереджується на сталому розвитку, по суті, розвиває ті самі ідеї, лише з новітнім рівнем наукового обґрун-

тування та розуміння взаємозв'язків між економікою та біосферою.

Герман Дейлі, один із ключових теоретиків сталого розвитку, акцентує увагу на тому, що сучасна неокласична економічна теорія побудована на переважно нефізичних абстракціях. У її фокусі — моделювання поведінки агентів на основі заданих преференцій, технологій і початкового розподілу доходу. Вихідним пунктом цієї парадигми є ідея, що економічна система має бути адаптована шляхом зміни фізичних параметрів — обсягів виробництва, рівня споживання, використання ресурсів — для досягнення стану рівноваги або оптимального зростання. У цьому контексті зростання розглядається як практично незмінна умова ефективного функціонування економіки.

Однак сучасна реальність, яка стикається з глибокими екологічними викликами — від зміни клімату до вичерпання ресурсів — вимагає переходу до нової аналітичної рамки. Нова парадигма сталого розвитку, яку пропонує Дейлі, фактично перевертає пріоритети: вона виходить з базових фізичних обмежень — екологічної ємності планети, енергетичних законів, особливостей кругообігу речовин у природі — і лише потім намагається встановити, як у цих межах можуть бути реалізовані людські потреби, технологічні інновації, соціальні преференції та способи життя. Іншими словами, мета сталого розвитку полягає в пошуку гармонії між біофізичним підґрунтям нашого існування і якісними соціоекономічними характеристиками цивілізації.

Таким чином, зазначена парадигма ближча до класичної економічної думки, яка також визнавала наявність об'єктивних природних обмежень, ніж до неокласичної моделі, що припускає безмежну адаптивність системи за рахунок ринку і технічного прогресу. Сталий розвиток не передбачає кількісного зростання як універсального вирішення всіх проблем — навпаки, він передбачає якісну трансформацію цінностей і підходів до виробництва, споживання і організації суспільного життя.

Особливе місце у становленні ідей сталого розвитку посідає внесок американських екологів Генріха і Юджина Одумів. У середині 1970-х років вони сформували концепцію сталої економіки, яка інтегрує принципи екології в економічну теорію. У їхньому баченні, сталий розвиток не обмежується лише ефективним використанням ресурсів — він передбачає глибоке переосмислення самої природи людської діяльності. Одними з ключових характеристик сталої економіки, за Одума, є скорочення робочого часу, зростання соціальної взаємодії, підвищення якості життя не через споживання, а через розвиток особистості, і створення умов, у яких людина може регулярно відновлювати свої фізичні, психоемоційні та духовні сили.

У цьому контексті концепція сталого розвитку постає як фундаментальна стратегія переходу до нового типу цивілізації — постіндустріального, екологічно інтегрованого суспільства, в якому економіка функціонує як підсистема біосфери, а не як незалежна, самодостатня структура. Такий підхід передбачає, що виживання і процвітання людства можливі лише за умов глибокого усвідомлення нашої залежності від природних екосистем та здатності адаптуватися до їхніх ритмів і законів.

Концепція сталого розвитку не виникла миттєво — її формування є результатом тривалої еволюції людського мислення, обумовленої зростаючим усвідомленням екологічних меж нашої планети. Поступово людство почало розуміти, що природні ресурси, якими так щедро наділена Земля, насправді не є безмежними. Зі зростанням кількості населення, розширенням масштабів індустріалізації та урбанізації, дедалі чіткіше проступало розуміння того, що нинішній спосіб ведення господарської діяльності не лише загрожує довкіллю, а й ставить під сумнів саме існування майбутніх поколінь.

Однією з перших міжнародних спроб поставити проблему надмірного використання природних ресурсів у глобальний контекст була Міжнародна конференція з охорони довкілля, що відбулася у 1913 році в Берні. Саме тоді на офіційному рівні прозвучала думка про небезпеку виснаження екосистем під впливом людської діяльності. Проте вже задовго до цього про-

відні науковці та мислителі, зокрема український вчений Володимир Іванович Вернадський, формулювали ідеї, які пізніше лягли в основу сучасної екологічної парадигми.

Вернадський, в межах своєї концепції **ноосфери**, наголошував на тому, що людство поступово перетворюється на могутню геологічну силу, здатну трансформувати обличчя планети. Він вбачав майбутнє цивілізації у переході до гармонійного співіснування людини з природою, де інтелект, знання і мораль мають відігравати провідну роль. Таким чином, у працях Вернадського ще на початку XX століття з'явилися перші науково обґрунтовані припущення щодо необхідності сталого розвитку, хоча сам термін тоді ще не використовувався.

Черговим важливим кроком у напрямку формалізації екологічної проблематики стала Генеральна асамблея ООН 1962 року, присвячена темі "Охорона природи і економічний розвиток". На ній вперше у межах міжнародного форуму було визнано, що економічне зростання без врахування екологічних обмежень несе в собі потенційно катастрофічні наслідки. Саме там прозвучали заклики до перегляду традиційної моделі економіки, яка орієнтована виключно на постійне зростання виробництва та споживання.

Водночас у 1970-х роках потужним інтелектуальним імпульсом до переосмислення глобального розвитку стала діяльність **Римського клубу** — міжнародного аналітичного центру, який об'єднав провідних вчених, економістів, екологів, соціологів та політиків. Результатом їхніх досліджень стала знакова доповідь "*Межі зростання*" (1972), в якій вперше було застосовано методи математичного комп'ютерного моделювання для аналізу довготривалих наслідків поточних тенденцій розвитку людства. Автори доповіді моделювали сценарії на основі припущення, що існуючі темпи зростання населення, індустріалізації, забруднення навколишнього середовища, видобутку ресурсів і виробництва продовольства зберуться в майбутньому.

Отримані результати виявилися тривожними. Моделі показали, що за збереження поточних тенденцій до кінця XXI

століття людство може досягти **меж зростання**, що призведе до глибокої глобальної кризи. Така криза, згідно з прогнозами, характеризуватиметься одночасним і різким спадом чисельності населення, зменшенням виробництва та руйнуванням екосистем. Це буде не плавний перехід, а раптовий, неконтрольований обвал соціоекономічних систем — тобто сценарій, близький до цивілізаційного колапсу.

Проте, попри похмурі прогнози, у висновках Римського клубу також містилося бачення альтернативного шляху розвитку. Вчені наголошували, що за умов своєчасного перегляду глобальних трендів, переходу до раціонального використання ресурсів, обмеження темпів споживання та зменшення демографічного тиску, можливий сценарій **глобальної динамічної рівноваги**. Такий сценарій передбачає встановлення стабільного, але не статичного балансу між економічною активністю та відновлювальними можливостями природи, що дозволить задовольняти основні потреби всього населення планети без загрози майбутнім поколінням.

Особливо наголошувалося на тому, що **час** є критичним чинником: що раніше буде розпочато перехід до альтернативної моделі сталого розвитку, тим менш болісним і тривалішим буде процес адаптації. Навпаки, зволікання з такими рішеннями підвищує ризик руйнівних наслідків, що можуть охопити не лише економіку, але й політичні інститути, соціальні відносини, глобальну безпеку та культурну ідентичність.

Цікаво, що термін *“сталий розвиток”* ще не набув свого сучасного значення у ті часи. Його початкове застосування мало обмежений характер. Наприклад, канадські фахівці у сфері регулювання рибальства під сталим розвитком розуміли такий рівень вилову риби, який дозволяє популяції залишатися стабільною завдяки природним відновлювальним процесам. Проте ця ідея поступово розширювалася, охоплюючи не лише екологічні, а й економічні та соціальні аспекти. Відтак виникла всеохоплююча парадигма, яка інтегрує довгострокове економічне планування з екологічною відповідальністю та соціальною справедливістю.

Таким чином, концепція сталого розвитку — це не просто академічна теорія, а результат глибокої еволюції людського світогляду. Вона є реакцією на виклики сучасності, яка пропонує новий шлях — шлях гармонізації потреб людини з можливостями планети, шлях розумного, відповідального та далекоглядного управління спільним майбутнім.

Уже на початку 1970-х років людство зробило ще один важливий крок у напрямку осмислення екологічних викликів та пошуку глобального консенсусу щодо охорони навколишнього середовища. У 1972 році в столиці Швеції, Стокгольмі, відбулася перша у світі міжнародна конференція з питань довкілля, організована під егідою Організації Об'єднаних Націй. Це зібрання стало безпрецедентним — уперше на міждержавному рівні було офіційно піднято питання про зв'язок між станом навколишнього природного середовища та траєкторією економічного й соціального розвитку.

Основним результатом цієї конференції стало ухвалення Стокгольмської декларації, у якій чітко проголошено право кожної людини на чисте, здорове і безпечне довкілля. Таке формулювання стало надзвичайно прогресивним кроком — уперше екологічне благополуччя почали розглядати як невід'ємну складову прав людини. Також підкреслювався тісний взаємозв'язок між економічним зростанням, соціальними змінами і проблемами деградації природи, що згодом стало основою для інтеграції екологічних критеріїв у процеси планування сталого розвитку.

Результатом цієї конференції стало також створення Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП, UNEP — United Nations Environment Programme) — установи, що й до сьогодні відіграє центральну роль у координуванні глобальних екологічних ініціатив, формуванні політик, підтримці національних стратегій екологічного захисту та розвитку міжнародного права у сфері охорони довкілля.

Новий імпульс розвитку концепції сталого розвитку з'явився у 1987 році завдяки звіту Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку під головуванням нор-

везького прем'єр-міністра Гру Харлем Брундтланд. Саме у звіті “Наше спільне майбутнє” (також відомому як Брундтланд-звіт) уперше було офіційно сформульовано термін “сталий розвиток” (sustainable development) як такий розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити свої потреби. Цей підхід змінив філософію глобального розвитку — він базувався не лише на показниках економічного зростання, а й на інтеграції соціальної рівності, екологічної відповідальності та економічної ефективності.

Наступним ключовим етапом у просуванні принципів сталого розвитку стала Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку, що відбулася в Ріо-де-Жанейро в 1992 році (так звана Саміт Землі або Ріо-92). Під час цього форуму міжнародна спільнота офіційно закріпила поняття сталого розвитку як стратегічний курс глобального розвитку людства. Було прийнято низку важливих документів, серед яких найвідомішим є “Порядок денний на XXI століття” — програмний документ, який став дорожньою картою для екологічно збалансованого розвитку на всіх рівнях: від місцевого до глобального. Також було створено Комісію ООН зі сталого розвитку (CSD), покликану координувати виконання прийнятих рішень.

Однак наукове обґрунтування сталого розвитку залишається одним із пріоритетних завдань для світової академічної спільноти. Політичні декларації без належної наукової бази залишаються деклараціями. Тому останні десятиліття стали часом активного розвитку нових підходів і концепцій, що поглиблюють розуміння взаємодії між природними екосистемами та соціоекономічними структурами. Наприклад, концепція біотичної регуляції навколишнього середовища, запропонована В. Г. Горшковим, розглядає живі організми як активну силу, що формує клімат і підтримує стабільність біосфери. Лестер Браун, у свою чергу, виступив із концепцією “екоеконіки” та “зеленої економіки”, акцентуючи на необхідності перегляду економічних моделей з урахуванням екологічних меж зрос-

тання. Гюнтер Паулі у своїй “синій економіці” пропонує циклічну модель, в основі якої — імітація принципів функціонування природних екосистем у виробничих процесах.

Також варто згадати низку філософських концепцій, які визначають підходи до екологічного мислення: антропоцентризм, що ставить людину в центр усього; біоцентризм — з рівноцінністю всіх форм життя; екоцентризм — із фокусом на екосистему як цілісну структуру; а також ноосферну концепцію В. І. Вернадського, яка підкреслює роль розуму і наукового знання як провідної сили гармонізації відносин між суспільством і природою.

Попри вагомі теоретичні й політичні досягнення, впровадження практичних рішень зі сталого розвитку поки що відбувається надто повільно. Навіть через два десятиліття після конференції в Ріо-92 прогрес у багатьох ключових напрямках залишається незадовільним. Наприклад, хоч і вдалося зменшити обсяги викидів речовин, що руйнують озоновий шар, повне відновлення цієї критично важливої оболонки планети досі не досягнуто, зокрема через довготривалий ефект від раніше викинутих забруднювачів. Ще гіршою є ситуація з іншими напрямками, визначеними в трьох основних конвенціях Ріо — щодо зміни клімату, біорізноманіття та боротьби з опустелюванням — де прогрес залишається мінімальним або навіть регресивним.

Це було відкрито визнано на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році — через десять років після Ріо. Висновки цього саміту наголосили: хоч питання сталого розвитку вже стали складовою міжнародного порядку денного, для досягнення реальних результатів потрібна глибока переоцінка глобальних і національних стратегій, узгоджене міжнародне співробітництво та системна інтеграція екологічних критеріїв у всі сфери життя.

Таким чином, перехід до моделі сталого розвитку має розглядатися не як одноразовий акт або політична декларація, а як динамічний, тривалий, багатоаспектний процес, що постійно змінюється під впливом нових викликів, наукових відкрит-

тів і технологічних змін. Лише за умов глобальної співпраці, наукового супроводу і послідовної політичної волі можна досягти того рівня екологічної, соціальної та економічної стабільності, який забезпечить виживання і процвітання для нинішніх і майбутніх поколінь.

На сучасному етапі світова спільнота в рамках Організації Об'єднаних Націй розробила універсальний механізм узгодження політик і стратегічних рішень держав-членів щодо переходу до сталого розвитку. Цей механізм слугує потужним інструментом координації міжнародних зусиль, забезпечуючи послідовність дій на різних рівнях — від глобального до локального. В основі сталого розвитку національних держав лежить комплексний підхід, який поєднує три основні компоненти: збалансовану економічну політику, що сприяє стабільному зростанню без надмірних екологічних втрат; соціальну політику, орієнтовану на забезпечення рівних можливостей і підвищення якості життя громадян; а також екологічну політику, спрямовану на охорону природи і раціональне використання природних ресурсів.

Не менш важливою є роль демократичних інститутів, які мають ефективно відповідати потребам населення, забезпечувати прозорість прийняття рішень і дотримання верховенства права. Особлива увага приділяється боротьбі з корупцією, оскільки вона серйозно підриває довіру до державних структур і ускладнює впровадження реформ у сфері сталого розвитку. Вирішення проблеми гендерної нерівності також визнається ключовим елементом, що сприяє соціальній згуртованості та економічній динаміці. Нарешті, створення сприятливого інвестиційного клімату залишається важливим фактором для залучення як внутрішніх, так і зовнішніх ресурсів у процеси сталого розвитку.

В умовах сучасної глобалізації, коли 98 % транснаціональних економічних процесів залежать від зовнішніх чинників, країни, що розвиваються, опиняються в особливо вразливому положенні. Вони часто не мають достатнього впливу на формування світових економічних трендів, хоча від їхньої вну-

трішньої політики і стратегій залежить не лише їхнє майбутнє, а й глобальний прогрес у досягненні цілей сталого розвитку. Саме тому подолання розриву між розвиненими державами і країнами, що розвиваються, є критично важливим завданням. Цей процес повинен базуватися на формуванні прозорих, сприятливих економічних умов для міжнародного співробітництва, зокрема через розвиток фінансової підтримки, передачу інноваційних технологій, розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості, стимулювання відкритої та справедливої торгівлі. Важливо також забезпечити активну участь країн, що розвиваються, у глобальних процесах прийняття рішень, аби вони могли відстоювати свої інтереси і внести вагомий внесок у формування майбутнього світового устрою.

У 2017 році Римський клуб, відомий як впливовий міжнародний аналітичний центр, випустив нову глибоку доповідь, авторства Ернста Вайцзеккера та Андерса Війкмана, під назвою “Come On! Капіталізм, близькорукість, населення і руйнування планети”. У цьому документі ставиться акцент на тому, що сучасна криза — це не циклічне явище, що періодично виникає і проходить, а системна, що безперервно загострюється. Автори наголошують, що криза охоплює не лише екологічну сферу, а й охоплює соціальні, політичні, культурні, моральні аспекти життя людства. Вона вражає демократичні інститути, руйнує усталені ідеології і ставить під сумнів базові принципи капіталістичної системи.

Особливо гострою є критика сучасного фінансового сектору, де, за словами авторів, 98 % операцій мають спекулятивний характер, що відокремлює реальну економіку від світу фінансових маніпуляцій і збільшує нестабільність глобальної економіки. Важливо підкреслити, що в доповіді розвінчується міф про те, що зростаюче навантаження на планету пов'язане виключно з ростом населення. Насправді, з початку XX століття світове населення збільшилося у п'ять разів, але економічний оборот зріс у сорок разів, споживання викопного палива — у шістнадцять, а вилов риби — у тридцять п'ять разів. Ці дані свідчать про надзвичайний вплив економічної діяльності на

екосистеми, який далеко перевищує просто демографічний чинник.

Ключовим посилом доповіді є ідея “нового Просвітництва” — концептуальної революції у мисленні людства, яка повинна стати фундаментом для побудови цілісного світогляду. Цей світогляд має поєднувати гуманістичні цінності, відходити від антропоцентризму, бути відкритим для наукового розвитку і технологічних інновацій, але при цьому зосереджуватись на цінності стійкості й турботі про майбутні покоління.

У центрі “нового Просвітництва” стоїть ідея синергії — пошук гармонії та мудрості через примирення протилежностей і встановлення балансу. Автори доповіді акцентують, що цей баланс необхідно шукати у багатьох важливих сферах:

- **Взаємовідносини між людиною і природою:** Необхідно розвивати глибоку екологічну свідомість, що спонукатиме до відповідального ставлення до довкілля та збереження природних систем.
- **Короткострокова та довгострокова перспектива:** Прийняття рішень має враховувати не лише швидкий економічний ефект, а й вплив на майбутнє, забезпечуючи сталий розвиток поколінь.
- **Швидкість змін і стабільність:** Прогрес не повинен бути самоціллю; зміни мають відбуватися з урахуванням стабільності систем і з мінімальними ризиками.
- **Індивідуальне та колективне:** Визнаючи цінність особистої автономії — одного з головних здобутків європейського Просвітництва — важливо підтримувати баланс із колективним благом, що вимагає активної ролі держави у регулюванні ринкових процесів.

В економічній площині це означає, що держава та суспільство мають виступати як регулятори, встановлюючи правила гри для ринків, а не підкорятися їм. Такий підхід дозволить сформувати більш справедливу, стійку і відповідальну економіку, здатну враховувати інтереси як теперішніх, так і майбутніх поколінь.

Таким чином, для досягнення справжнього сталого розвитку необхідна не лише модернізація технологій і політик, а й глибинна зміна мислення на глобальному рівні, що має стати підґрунтям для нової епохи відповідального співіснування людства і природи.

6.3. Відображення питань сталого розвитку у законодавстві України

Безумовно, стратегічним завданням України в найближчій перспективі на шляху до сталого розвитку є ефективне подолання негативних наслідків різноманітних кризових явищ, що сформувалися в період трансформації країни від радянської планової економіки до ринкової системи, а також в ході становлення демократичного громадянського суспільства. Зокрема, це стосується комплексної боротьби з наслідками соціально-економічної нестабільності, екологічної деградації та інституційної слабкості, що проявилися в процесі реформування судової системи, земельних відносин і багатьох інших важливих державних інститутів.

Для того, щоб забезпечити системний рух вперед у напрямку сталого розвитку, Україні необхідно перш за все зосередити зусилля на таких ключових складових:

1. Економічна стабільність і збалансований розвиток — це досягається через формування соціально відповідальної та екологічно орієнтованої економіки, яка здатна не лише підтримувати конкурентоспроможність на світових ринках, але й гарантувати гідний рівень життя для всіх верств населення. Така економіка повинна інтегрувати інновації та зелені технології, стимулювати розвиток малого і середнього бізнесу, а також забезпечувати стабільний ріст валового внутрішнього продукту без надмірного виснаження природних ресурсів.

2. Екологічна безпека та відновлення природного середовища — необхідно суттєво покращити якість і стан навколишнього середовища, активізуючи заходи з охорони природних

екосистем, їх відновлення та підтримання біорізноманіття. Серед пріоритетів — зниження обсягів викидів шкідливих речовин, запровадження сучасних систем контролю забруднень, боротьба з деградацією земель, водних ресурсів і атмосферного повітря. Важливо також розвивати культуру екологічної відповідальності серед громадян та бізнесу.

3. Соціальний добробут і якість життя населення — головною метою є подовження середньої тривалості життя громадян, забезпечення доступності і якості медичних послуг, модернізація соціальної інфраструктури та посилення системи соціального захисту найбільш уразливих категорій населення. Особливу увагу слід приділити підтримці сімей, плануванню народжуваності, раціональному споживанню ресурсів, а також розвитку соціальної активності й громадянської відповідальності.

У більш далекій, довготерміновій перспективі акценти суспільного розвитку мають помітно зміститись з орієнтації на кількісне економічне зростання на користь соціально-екологічної стійкості. У цьому контексті важливо трансформувати систему цінностей — від переважання матеріальних благ до пріоритетного визнання морально-етичних засад і інформаційної відкритості суспільства. Це передбачає формування нової парадигми розвитку, де екологічна відповідальність і соціальна справедливість стають інтегральними компонентами державної політики.

Після проведення глобальних конференцій з питань сталого розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992) та Йоганнесбурзі (2002) в Україні значно активізувалась наукова і громадська діяльність, спрямована на імплементацію міжнародних стандартів і практик сталого розвитку. Зокрема, НАН України та провідні університети країни, а також численні громадські організації, серед яких помітне місце займає Всеукраїнська екологічна ліга, виступили ініціаторами розробки національної Стратегії сталого розвитку України до 2030 року. Ця стратегія стала основою для комплексного підходу до гармонізації економічних, соціальних і екологічних пріоритетів країни.

Що стосується міжнародно-правового аспекту, Україна є активним учасником практично всіх ключових природоохоронних конвенцій і угод, що регулюють питання сталого розвитку на глобальному рівні. Наприклад, у 1999 році Україна ратифікувала Орхуську конвенцію, яка гарантує громадськості право на доступ до інформації про стан довкілля, участь у прийнятті екологічних рішень і доступ до правосуддя у відповідних справах. Ця конвенція стала важливим кроком у підвищенні прозорості і підзвітності екологічної політики держави.

Важливим державним документом у цьому напрямі є Постанова Кабінету Міністрів України від 2003 року “Про затвердження Комплексної програми реалізації національного рівня рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002)”, розрахована на період до 2015 року. Програма визначає стратегію і конкретні шляхи розв’язання найгостріших глобальних і загальносуспільних проблем, зокрема спрямованих на забезпечення сталого розвитку України. У її фокусі — забезпечення економічного зростання, соціального прогресу та створення безпечних і комфортних умов для життя людей при збереженні природних ресурсів і екосистем.

Основними завданнями цієї програми стали: подолання бідності, впровадження моделей сталого виробництва і споживання, орієнтованих на підтримку гідних умов життя громадян, охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів, а також оптимізація ресурсної бази, яка лежить в основі економічного і соціального розвитку. Програма містить докладний перелік заходів, графіки їх виконання, а також визначення відповідальних осіб і організацій, що мають забезпечити реалізацію поставлених завдань.

Особливу увагу в екологічній сфері було приділено таким аспектам, як збереження біорізноманіття, модернізація систем моніторингу стану довкілля, розробка і впровадження ефективних механізмів управління природними ресурсами, а також підвищення екологічної свідомості населення і стимулювання екологічно відповідального бізнесу. Проте в процесі ре-

алізації програми виникли і певні виклики, зокрема, пов'язані з необхідністю комплексного підходу до інтеграції екологічних та соціально-економічних цілей, що потребує подальшої системної роботи і підтримки на всіх рівнях управління.

Отже, успішне здійснення переходу України до сталого розвитку вимагає не лише координації політичної волі і державних інституцій, а й активної участі громадянського суспільства, бізнесу і наукової спільноти. Лише за умов гармонійного поєднання економічних, екологічних і соціальних інтересів можна побудувати стабільне, справедливе і процвітаюче суспільство, здатне ефективно реагувати на сучасні виклики і забезпечувати добробут наступних поколінь.

Безперечно, серед значущих міжнародних документів, які мають вагоме значення для України у сфері сталого розвитку, слід особливо виділити “Рамкову конвенцію про охорону і сталий розвиток Карпат”, яка була ратифікована нашою державою у 2004 році. Ця конвенція охоплює кілька сусідніх країн, що мають спільні екологічні, соціальні та економічні проблеми, подібні до тих, з якими стикається Україна, особливо у контексті Карпатського регіону. Завдяки цьому документу створюється унікальна платформа для регіональної співпраці, яка спрямована на вирішення актуальних проблем розвитку та збереження унікальних природних і культурних ресурсів гірської зони.

У самому тексті конвенції чітко зазначено, що її учасники зобов'язуються вести всебічну політику, спрямовану на охорону природних багатств Карпат, а також на забезпечення сталого розвитку регіону. Головною метою такої політики є підвищення якості життя місцевих жителів, посилення економічного потенціалу громад, збереження біорізноманіття, а також охорона культурної спадщини, що є надзвичайно важливою складовою ідентичності регіону. Важливо, що конвенція стимулює саме комплексний підхід, у якому враховуються як екологічні, так і соціально-економічні аспекти розвитку.

Окремо варто звернути увагу на положення статті 8, де йдеться про сталий розвиток транспортної системи та інфра-

структури Карпат. Враховуючи географічні особливості регіону, гористий ландшафт і потребу у збереженні природних ландшафтів, це завдання є надзвичайно складним і вимагає застосування інноваційних підходів та екологічно безпечних технологій.

Також вагоме значення має стаття 10, присвячена питанням промисловості та енергетики. В ній закріплено низку важливих принципів і заходів, що спрямовані на зменшення негативного впливу промислової діяльності на природне середовище. Зокрема, конвенція акцентує увагу на необхідності впровадження більш чистих і безпечних технологій виробництва, що дозволяють не лише ефективно попереджати і швидко реагувати на промислові аварії, але й мінімізувати шкоду для здоров'я людей і навколишніх гірських екосистем.

Важливо також, що сторони домовляються активно підтримувати політику, яка стимулює екологічно безпечне виробництво, раціональне використання енергії, а також впровадження відновлюваних джерел енергії і енергоощадних технологій. Це має безпосередній вплив на збереження біорізноманіття і ландшафтів, які є однією з найцінніших природних особливостей Карпатського регіону. Застосування таких екологічно орієнтованих підходів дозволяє створити баланс між економічним розвитком і охороною довкілля.

Окремо конвенція підкреслює важливість зменшення негативного впливу на екосистеми внаслідок видобутку корисних копалин, що особливо актуально для карпатських територій, багатих на мінеральні ресурси. Для цього передбачено жорсткий екологічний контроль за технологіями гірничих робіт, впровадження сучасних методів управління ризиками та відновлення порушених земель.

Отже, хоча “Рамкова конвенція про охорону і сталий розвиток Карпат” є важливим стратегічним документом, її вплив і ефективність напряду залежать від того, наскільки відповідально і системно держава підходитиме до розробки та реалізації власної національної програми переходу до сталого розвитку. Саме національні ініціативи, підтримані міжнародними

угодами, створять умови для комплексного розвитку регіону, де природоохоронні зусилля поєднуюватимуться з соціально-економічним піднесенням місцевих громад.

Тільки тоді конвенція стане не просто формальним документом, а дієвим інструментом, що сприятиме збереженню унікального природного і культурного спадку Карпат, підвищенню добробуту населення та зміцненню регіональної інтеграції в контексті глобальних викликів сталого розвитку. Без чітко визначеної, всебічної національної стратегії та злагодженої міжвідомчої співпраці використання потенціалу цієї конвенції буде обмеженим, що не дозволить в повній мірі реалізувати її амбітні цілі і завдання.

Серед нормативно-правових актів України, які безпосередньо пов'язані з питаннями сталого розвитку, важливе місце посідає Постанова Верховної Ради України під назвою “Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів”, ухвалена ще в 1999 році. Цей документ був створений як стратегічна основа, покликана не лише вивести українські міста та села з глибокої соціально-економічної кризи, яка тоді склалася, а й закласти фундамент для системного, збалансованого розвитку територіальних громад на перспективу у 15–20 років. Ідея Концепції полягала у комплексному підході, який враховує соціальні, економічні та екологічні чинники як рівнозначні складові процвітання населених пунктів.

Одним із ключових аспектів, що робить цю Концепцію особливо значущою, є чітке визначення поняття сталого розвитку для українських територіальних одиниць. В документі сталий розвиток населених пунктів розглядається як збалансований соціально-економічний та екологічний процес, спрямований на забезпечення не лише поточних потреб місцевих громад, а й на створення належних умов для майбутніх поколінь. Цей розвиток базується на раціональному і ефективному використанні різноманітних ресурсів — природних (ліси, вода, земля), трудових (людський потенціал), виробничих (інфраструктурні потужності), а також інтелектуальних і науково-технічних (технології, інновації). Водночас Концепція наголошує на не-

обхідності модернізації підприємств через технологічне переоснащення та реструктуризацію, що має на меті підвищити їхню конкурентоспроможність та екологічність.

Не менш важливо, що у документі окреслено комплексну модернізацію різних типів інфраструктури: соціальної (школи, лікарні, культурні заклади), виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної та екологічної. Особлива увага приділяється створенню комфортного й безпечно-го життєвого середовища, яке включає не лише поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, а й охорону культурної спадщини, збереження біорізноманіття, зокрема зелених зон та парків, які мають велике значення для екологічної рівноваги міст і сіл.

Важливою складовою Концепції є також чітко визначені пріоритети державної політики щодо сталого розвитку населених пунктів. В документі запропоновано низку конкретних заходів, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів із мінімізацією екологічного навантаження, підвищення якості життя населення через покращення соціальних умов, розширення доступу до житла, розвиток та модернізацію виробничої інфраструктури, удосконалення транспортної та інженерної систем. Особлива увага приділяється питанням комплексного планування забудови, охороні пам'яток історії та культури, поліпшенню санітарно-гігієнічних умов, а також забезпеченню захисту від природних та техногенних загроз, які можуть спричинити катастрофічні наслідки для населених пунктів.

Таким чином, Концепція сталого розвитку населених пунктів є не просто документом з теоретичними викладками, а комплексним стратегічним баченням, яке відповідає основним принципам сталого розвитку, включаючи збалансованість соціального, економічного та екологічного розвитку, а також забезпечення сталості життєвого середовища для всіх верств населення.

Однак, на жаль, незважаючи на свій стратегічний характер і важливість, на практиці цю Концепцію наразі важко назвати

дієвим інструментом впливу на розвиток населених пунктів України. В останні роки багато міст і сіл розробляють та реалізують плани розвитку без належного врахування положень цієї Концепції, що знижує їхню ефективність та упущення можливості досягнення сталих результатів. Однією з основних причин такого стану є відсутність низки нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України та Міністерства екології і природних ресурсів, які б деталізували, конкретизували і систематизували вимоги Концепції, зробивши її обов'язковою для виконання на регіональному та місцевому рівнях.

Без цих нормативних документів Концепція на сьогодні залишається скоріше декларативним, рекомендаційним документом, що містить перелік бажаних напрямів і цілей для розвитку населених пунктів, але не має статусу конкретного керівництва до дії для органів місцевого самоврядування. Відсутність такого статусу обмежує можливості ефективної реалізації стратегічних задач сталого розвитку в житті конкретних територіальних громад і гальмує процес формування справжньої системи сталого управління.

Отже, щоб Концепція стала дієвим інструментом державної політики, необхідно розробити і затвердити відповідні підзаконні акти, які забезпечать її імплементацію, а також системно інкорпорувати її положення в місцеві плани розвитку. Лише в такому разі можливо буде забезпечити гармонійний розвиток населених пунктів України, спрямований на збереження природних ресурсів, покращення якості життя населення і зміцнення соціальної стабільності на довгострокову перспективу.

Одним із найбільш значущих кроків у цьому напрямку були два законопроекти, створені з метою систематизації та юридичного закріплення основ сталого розвитку в Україні. Зокрема, варто зупинитися на першому з них — проекті Закону України “Про стратегію сталого розвитку України”, який було розглянуто у першому читанні Верховною Радою у 2004 році. Цей документ відіграв важливу роль, оскільки намагався не лише узаконити поняття сталого розвитку, але й за-

класти фундамент для подальшої розробки державної політики, орієнтованої на баланс між економічними, соціальними та екологічними цілями.

У проєкті цього Закону запропоновано визначення сталого розвитку, що відповідає основним міжнародним стандартам і збігається із загальноприйнятим визначенням, сформульованим комісією Організації Об'єднаних Націй. Таке уніфіковане тлумачення слугувало для України важливою відправною точкою у формуванні національної політики сталого розвитку, забезпечуючи спільне розуміння її цілей та змісту на всіх рівнях управління.

Крім того, законопроект підкреслює нагальну потребу розробки комплексної державної стратегії, що враховує ключові принципи сталого розвитку та формує дорожню карту переходу країни на інноваційну модель розвитку економіки, зосереджену на високих технологіях та екологічній безпеці. Серед стратегічних завдань, окреслених у документі, особливе місце відведено:

- Забезпеченню інноваційної трансформації економіки, спрямованої на структурну перебудову з пріоритетом розвитку високотехнологічних та перспективних галузей, що здатні забезпечити сталий економічний зріст і підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку;
- Формуванню соціально орієнтованої ринкової моделі економіки, яка б враховувала інтереси різних соціальних груп, сприяла зменшенню соціальної нерівності та підвищенню якості життя населення;
- Активному стимулюванню впровадження екологічно чистих, енергозберігаючих та ресурсоефективних технологій, що не лише знижують екологічний тиск на довкілля, а й сприяють оптимізації використання обмежених природних ресурсів;
- Розвитку технологій замкнутого циклу виробництва, а також систем очищення, переробки і безпечної утилізації промислових і побутових відходів, що дозволяє міні-

мізувати екологічні ризики та зменшити негативний вплив відходів на навколишнє середовище;

- Підтримці та розвитку екологічно ефективних джерел енергії, зокрема відновлюваних, а також використанню вторинних енергетичних ресурсів, що відповідає світовим тенденціям енергетичної трансформації та сприяє зменшенню викидів парникових газів.

Варто також підкреслити, що законопроект детально розглядає завдання у соціальній сфері, серед яких забезпечення соціальної справедливості, гармонізація суспільних відносин, а також раціональне і відповідальне використання природно-ресурсного потенціалу країни. В документі приділяється увага і розвитку міждержавних відносин у контексті сталого розвитку, що є особливо актуальним для України як транзитної та європейської держави.

Значна частина документа присвячена конкретним шляхам та заходам, які повинні стати механізмами реалізації державної політики в різних сферах. Зокрема, для збереження якості атмосферного повітря передбачено комплекс конкретних дій, таких як:

- поступове скорочення та повне припинення виробництва і використання хімічних речовин, що руйнують озоновий шар, із заміною їх на безпечні для довкілля аналоги;
- удосконалення інформаційно-аналітичних систем на різних рівнях, що дозволяють оперативно оцінювати техногенний вплив стаціонарних джерел забруднення на стан повітря;
- перегляд і посилення екологічних нормативів щодо вмісту шкідливих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел забруднення;
- впровадження новітніх технологій очищення димових газів від окислів сірки і азоту, які є одними з основних забруднювачів атмосфери;
- використання промислових технологій видобутку метану з вугільних родовищ з метою мінімізації його викидів у повітря;

- застосування сучасних технологій спалювання, підготовки палива та газоочищення в енергетичних і промислових системах, що сприяє зменшенню викидів, зокрема парникових газів.

Аналогічні комплексні заходи запропоновані для охорони лісових ресурсів, ефективного поводження з відходами та інших важливих сфер природокористування. Таким чином, законопроект відображає системний і всебічний підхід до проблем сталого розвитку.

Особливою цінністю цього проекту була ідея включення до нього індикаторів сталого розвитку — чітких, вимірюваних параметрів, які мали б забезпечити прозорий та об'єктивний моніторинг реалізації стратегії. Ці індикатори дозволяли б відслідковувати динаміку змін у різних сферах, оцінювати ефективність заходів, а також коригувати політику у разі необхідності.

Незважаючи на всі позитивні моменти, на жаль, цей проект так і не був затверджений на законодавчому рівні. Він лишився лише у вигляді пропозиції, що значною мірою гальмує системне і комплексне впровадження принципів сталого розвитку в Україні. Відсутність офіційно затвердженої стратегії позбавляє державу потужного інструменту для координації дій на національному, регіональному та місцевому рівнях, а також створює перешкоди для залучення міжнародної підтримки та інвестицій, які нині є критично важливими для модернізації економіки та збереження довкілля.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що для успішного та своєчасного переходу України до моделі сталого розвитку необхідно відновити і посилити роботу з розробки всеосяжної національної стратегії, закріпити її на законодавчому рівні, а також забезпечити впровадження механізмів контролю, моніторингу та оцінки прогресу. Лише за таких умов Україна зможе ефективно відповідати викликам сучасності, гармонійно поєднувати економічний розвиток із захистом навколишнього середовища і соціальним добробутом своїх громадян.

Однією з ключових недоліків згаданого документа є його надмірна узагальненість і недостатня адаптація наданих рекомендацій та запропонованих заходів до конкретних реалій і викликів, характерних саме для України. Формулювання часто залишаються надто загальними, що суттєво ускладнює їх практичне впровадження та знижує ефективність пропонованих рішень у реальному державному управлінні. Такий підхід не враховує специфіку економічної, соціальної та екологічної ситуації в країні, що, в свою чергу, обмежує здатність документа бути дієвим інструментом для здійснення переходу України до сталого розвитку.

Іншою спробою систематизувати і законодавчо регламентувати процес переходу України до принципів сталого розвитку став проєкт документа під назвою “Концепція переходу України до сталого розвитку”. На відміну від першого проєкту, цей документ відзначається значно більшою деталізацією та прагненням врахувати суто українські особливості, виклики й реалії того часу. Концепцію було розроблено з огляду на історичний контекст і соціально-економічні умови, які характерні для України початку XXI ст. Вона була розглянута також у 2004 році, що свідчить про те, що питання сталого розвитку почало поступово входити до пріоритетів державної політики.

У самому документі чітко сформульовано мету – визначити стратегічне спрямування розвитку української держави в XXI столітті, орієнтоване на гармонізацію економічних, соціальних та екологічних аспектів. Акцент робиться на збалансованому розвитку, який базується на узгодженні темпів економічного зростання та соціального прогресу з обмеженими можливостями природних систем. Зокрема, підкреслюється необхідність врахування двох ключових аспектів: з одного боку — здатності природних ресурсів (мінеральних і біологічних) забезпечувати цей розвиток, а з іншого — екологічної спроможності біосфери асимілювати забруднення та інші негативні впливи господарської діяльності. Такий комплексний підхід відповідає міжнародним стандартам сталого розвитку, водночас пропонуючи їх адаптацію під українські умови.

Особливу увагу в концепції приділено також принципам гармонійного розвитку особистості та соціальної справедливості, що підкреслює важливість створення таких умов, за яких не лише економіка, а й суспільство в цілому рухатимуться шляхом поступового покращення якості життя, зменшення соціальної нерівності та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян.

Важливим елементом концепції є розподіл факторів, які впливають на вибір стратегічного напрямку розвитку України, на зовнішні й внутрішні. Це дозволяє комплексно оцінювати як вплив глобальних тенденцій і міжнародних викликів, так і локальних проблем та ресурсних обмежень.

Далі у документі чітко структуровано стратегічні цілі сталого розвитку, які охоплюють широкий спектр важливих сфер життя країни:

- досягнення соціальної справедливості і сталого людського розвитку, що включає підвищення рівня добробуту та якості життя населення;
- розвиток освіти і системи поширення інформації, що є базою для усвідомленого суспільства, здатного приймати раціональні рішення;
- зміцнення здоров'я нації і населення, що безпосередньо впливає на продуктивність і довготривалість життя громадян;
- забезпечення економічного процвітання через впровадження інноваційних технологій, розвиток конкурентоспроможних галузей та створення нових робочих місць;
- охорона здорового навколишнього середовища та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь;
- формування ефективного й відповідального управління, що здатне забезпечувати реалізацію поставлених завдань;
- підтримка сталих місцевих громад та розвиток сталих поселень, що забезпечує регіональний розвиток і підвищує якість життя в різних куточках країни;

- виконання міжнародних зобов'язань і відповідальність у глобальному контексті.

Кожну зі згаданих стратегічних цілей у документі подано з глибоким аналізом: описується сама ціль, визначаються існуючі проблеми, що перешкоджають її досягненню, розробляються пріоритетні завдання, пропонуються першочергові заходи, які потрібно реалізувати, а також визначаються конкретні індикатори для контролю прогресу. Такий підхід створює системний інструментарій для моніторингу та оцінки виконання концепції. Для посилення юридичної основи кожного напрямку наведено відповідний перелік чинних нормативно-правових актів, що регулюють цю сферу.

В якості ілюстрації важливих проблем екологічного напрямку в концепції наведено такі нагальні виклики, які потребують термінового та системного реагування:

- деградація і збіднення ґрунтового покриву, що безпосередньо впливає на продуктивність сільського господарства і забезпечення продовольчої безпеки;
- недостатній контроль за внесенням хімічних добрив, пестицидів та гербіцидів, що веде до токсикації аграрної продукції та спричиняє евтрофування водних об'єктів;
- масове і неконтрольоване вирубування лісів, що не враховує екологічні та соціальні наслідки, зокрема, порушення природного балансу і погіршення умов життя місцевих громад;
- односторонній підхід у лісовому господарстві, що проявляється у поширенні монокультурних насаджень, що негативно впливає на біорізноманіття;
- перевищення допустимих норм викидів шкідливих речовин в атмосферу, особливо в промислових регіонах Східної України, що негативно позначається на здоров'ї населення і довкіллі;
- необдумане господарська діяльність у прибережних зонах, яка загрожує відтворенню природних водотоків і існуванню водних екосистем;

- розширення зон регулярних підтоплень внаслідок порушень екологічних норм на виробничих підприємствах, що створює соціальні і економічні ризики;
- зниження чисельності мисливських тварин, зокрема копитних, що свідчить про порушення природного балансу;
- недотримання режиму охорони заповідних територій, що призводить до деградації унікальних природних комплексів;
- відсутність достатніх юридичних обмежень щодо використання природних об'єктів і ресурсів, що спричиняє значну шкоду екосистемам;
- обмежений арсенал економічних інструментів стимулювання охорони природи, переважно зосереджений лише на штрафах та платежах, при цьому відсутня адекватна економічна оцінка природних ресурсів, що ускладнює повне усвідомлення обсягів нанесеної шкоди.

В контексті пріоритетів концепції наголошується необхідність створення здорового середовища проживання для нинішніх і майбутніх поколінь, а також забезпечення безперервності і сталості процесів розвитку. Передбачено комплекс заходів, спрямованих на збереження та відновлення природних ресурсів, а також боротьбу з видовою деградацією біорізноманіття, спричиненою діяльністю людини, з метою зупинити цей процес уже до 2015 року.

Також поставлено завдання встановити допустимі порогові рівні забруднень, які природна система здатна самотійно нейтралізувати без значної шкоди, та забезпечити до 2010 року стримування викидів в атмосферу і скидів у водойми у межах встановлених граничних норм.

Особливо важливим є підвищення лісистості території країни — з 15,6 % у 2002 році до 20–25 % у 2025 році — при цьому збереження природного видового різноманіття лісів має залишатися пріоритетом. Відповідно, передбачено створення і інституційне впорядкування екологічної мережі, що дозволить підтримувати природний баланс і сприятиме сталому розвитку.

Не менш актуальним завданням є поступове зменшення площ орних земель, що сприятиме відновленню природних екосистем і зниженню навантаження на довкілля.

Таким чином, Концепція переходу України до сталого розвитку виступає комплексним і системним документом, який намагається врахувати як глобальні виклики, так і локальні особливості, розробляючи чітку систему стратегічних цілей, завдань та інструментів для їх реалізації. Однак успіх її впровадження значною мірою залежить від подальшої деталізації, адаптації до сучасних умов і активної підтримки з боку державних інституцій, бізнесу та громадськості.

Звісно, наведений перелік завдань чітко ілюструє ключові напрямки, в яких необхідно рухатися для досягнення сталого розвитку України. Особливо варто підкреслити, що ціль збереження навколишнього середовища та соціальної справедливості, як і попередня — економічне процвітання — отримали найбільш ґрунтовне і детальне опрацювання порівняно з іншими сферами. Це свідчить про пріоритетність цих аспектів у загальнодержавній стратегії розвитку. Наприкінці концепції подано чіткі орієнтири щодо трансформації найважливіших сфер життя суспільства, що мають стати фундаментом для переходу країни на якісно новий рівень сталого розвитку.

Отже, цей документ відзначається високим рівнем деталізації: він містить не тільки загальні цілі, а й їх ретельне обґрунтування, визначені чіткі часові рамки, а також конкретні механізми і заходи, що спрямовані на досягнення поставлених завдань. У цьому сенсі документ є якісним стратегічним інструментом, який міг би стати основою для реалізації політики сталого розвитку в Україні. Однак, незважаючи на його значимість та практичну корисність, концепція так і не була затверджена навіть на рівні попереднього схвалення. На нашу думку, головною причиною такого стану справ стало те, що серед провідних політичних сил не вдалося досягти компромісу, який би дозволив прийняти документ як спільну основу подальших дій. Це підкреслює складність інтеграції довгостро-

кових стратегій сталого розвитку в політичний процес, де домінують короткотермінові інтереси.

Варто зазначити, що у додатку до цієї концепції наведені ключові визначення понять, що стосуються сталого розвитку, що допомагає краще зрозуміти суть і концептуальні засади документу. Зокрема, тут містяться різні варіанти трактування суті сталого розвитку, включно з офіційним визначенням ООН, що вже згадувалося вище. Такий підхід сприяє уніфікації термінології і полегшує розуміння і впровадження принципів сталого розвитку в національну практику.

Інформацію щодо стану і проблем сталого розвитку в Україні можна отримати у низці авторитетних організацій, які займаються цією проблематикою. Серед них — Представництво ООН в Україні, громадські організації, такі як “Інститут стійкого розвитку” та “Товариство сталого розвитку”, Центр сталого розвитку і екологічних досліджень, а також програми міжнародних донорів, зокрема Програма місцевих екологічних дій Агентства з міжнародного розвитку США. Ці установи є важливими осередками експертизи, які збирають, аналізують та поширюють актуальну інформацію, а також розробляють рекомендації для практичного впровадження сталих практик в Україні.

Крім того, багато корисних матеріалів, досліджень і звітів доступні онлайн на офіційних вебресурсах провідних міжнародних організацій та інституцій, що спеціалізуються на сталому розвитку. Серед таких — Комісія ООН із сталого розвитку, Програма ООН з питань захисту довкілля (UNEP), Програма ООН з розвитку (ПРООН), Економічна комісія для Європи, а також Міжнародний інститут сталого розвитку (IISD). Ці ресурси містять найсучасніші аналітичні матеріали, індикатори та рекомендації, які можуть слугувати базою для удосконалення української політики у сфері сталого розвитку.

Також корисною є інформація, доступна на тематичних платформах, таких як мережа організацій зі сталого розвитку (ECONET), віртуальний університет зі сталого розвитку суспільства, Світове бізнесове бюро із сталого розвитку, а також

різноманітні дослідницькі центри і екологічні організації. Ці ресурси сприяють обміну знаннями, впровадженню найкращих практик і сприяють формуванню свідомості стійкого розвитку серед громадськості та бізнесу.

Важливим інформаційним джерелом є також науковий журнал “Sustainable Development”, який виходить з 1991 року і публікує найактуальніші теоретичні та практичні напрацювання у сфері сталого розвитку суспільства. Доступ до нього можливий через мережу Інтернет, що робить цінну інформацію більш доступною для широкого кола дослідників, експертів та зацікавлених осіб.

Таким чином, в Україні створено доволі широкий інформаційний та експертний простір для просування ідей сталого розвитку, але водночас очевидна потреба у більш системному, злагодженому і політично підтриманому підході до їх втілення. Ефективна реалізація концепцій і стратегій залежить не лише від їх змісту, а й від рівня політичної волі, координації між державними інституціями, громадським сектором і міжнародними партнерами, а також від активної участі широкого суспільства у цьому процесі. Саме такий комплексний підхід може забезпечити Україні поступальний і гармонійний рух у напрямку сталого розвитку, що відповідатиме викликам сучасності і майбутніх поколінь.

Висновки до шостого розділу

Розділ присвячено фундаментальним засадам сталого розвитку економіки, які є критично важливими для забезпечення збалансованого і довготривалого поступу країни. Визначення і сутність стратегії сталого розвитку окреслюють основні теоретичні підходи, які лягли в основу сучасних концепцій розвитку, де економічне зростання поєднується з екологічною стабільністю і соціальною справедливістю. Таке комплексне бачення дозволяє уникнути короткострокових вигод за рахунок виснаження природних ресурсів чи загострення соціальних

проблем, що було типовим для традиційних моделей економічного розвитку.

Детально розглянуто ключові принципи стратегії сталого розвитку, серед яких головними є інтеграція екологічних, економічних і соціальних аспектів, довгострокове планування та врахування інтересів майбутніх поколінь. Акцентовано на тому, що сталий розвиток — це не просто сукупність політичних або економічних заходів, а цілісна філософія управління, яка вимагає змін у підходах до виробництва, споживання та регулювання ресурсів.

Погляд на історію формування концепції сталого розвитку (підрозділ 6.2) дозволив відслідкувати еволюцію ідей, що формували сучасний підхід до розвитку економік світу. Звернено увагу на важливі етапи, такі як доповідь Брундтландської комісії, міжнародні конференції та ухвалення ключових документів, що заклали основу для глобального руху за сталий розвиток. Вивчення історичного контексту демонструє, що концепція стала відповіддю на гострі виклики другої половини XX століття — екологічну кризу, соціальну нерівність та необхідність глобальної координації дій. Цей аналіз підкреслює, що сталий розвиток — це результат поступового накопичення знань, політичної волі і співпраці на міжнародному рівні.

Розглянуто нормативно-правову базу, що регламентує питання сталого розвитку в Україні. Виявлено, що законодавство країни містить низку актів, які частково інтегрують принципи сталого розвитку, але існує потреба у їх систематизації, вдосконаленні і приведенні у відповідність із міжнародними стандартами. Аналіз вказує на те, що українська законодавча система перебуває у процесі трансформації, і для ефективної реалізації стратегії сталого розвитку необхідно забезпечити комплексний підхід до регулювання екологічних, економічних і соціальних аспектів. Особливо важливо створення ефективних механізмів контролю, стимулювання відповідального використання ресурсів та соціального захисту населення.

Загалом, сформовані у цьому розділі теоретичні знання та практичні напрацювання є важливою основою для подальшо-

го розроблення та впровадження дієвих стратегій сталого розвитку економіки України. Вони вказують на необхідність комплексної державної політики, яка враховує внутрішні особливості країни, світові тенденції і виклики XXI століття. Сталлий розвиток економіки потребує не лише нових законів і стратегій, а й зміни суспільної свідомості, посилення ролі освіти і науки, а також активної участі бізнесу і громадянського суспільства у процесах трансформації.

Отже, викладений у цьому розділі матеріал є фундаментом для формування цілісної системи заходів, спрямованих на забезпечення гармонійного розвитку економіки, охорони довкілля і підвищення якості життя населення в Україні, що є надзвичайно актуальним в контексті глобальних екологічних і соціальних викликів нашого часу.

ВИСНОВКИ

Наразі проблема старіння населення перебуває в центрі інтенсивних дискусій і політичних ініціатив у більшості країн світу. Водночас, варто визнати, що людство поки що не має достатнього досвіду і практичних механізмів для ефективного запобігання негативним наслідкам демографічного старіння. Цей процес породжує безліч соціально-економічних викликів, з якими урядам доводиться стикатися у вигляді збільшення навантаження на системи охорони здоров'я, пенсійні фонди, а також змін у структурі робочої сили.

Що стосується України, країна наразі переживає справді значні демографічні втрати, спричинені комплексом факторів. До них належать: підвищена смертність, зокрема серед чоловіків у військовому віці через війну, масштабні внутрішні переміщення населення, зростання еміграції — особливо військових біженців, а також суттєве зниження рівня народжуваності. Крім того, Україна стикається з прискореним зростанням частки людей похилого віку, поглибленням процесів старіння населення та посиленням фемінізації демографічної структури, що означає збільшення кількості жінок у старших вікових групах порівняно з чоловіками.

Водночас, незважаючи на ці виклики, Україна має певні переваги у порівнянні з багатьма західними країнами, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Зокрема, частка населення літнього віку в Україні поки що є нижчою, ніж у більшості цих країн. Це дає можливість уникнути найгостріших проблем, пов'язаних із надто стрімким старінням. Водночас світова тенденція до збільшення середньої тривалості життя відкриває потенціал для зміцнення як кількісних, так і якісних показників літнього населення.

Варто зазначити, що збільшення тривалості життя не обов'язково означає лише ріст чисельності осіб похилого віку, але й потенційне покращення їхнього фізичного та ментально-

го здоров'я — за умови, що буде розвиватися доступна та ефективна система охорони здоров'я. Саме тому старіння населення не слід автоматично трактувати як невідвортню економічну загрозу. Сучасні наукові дослідження та практики свідчать, що з інвестиціями в медичні технології, профілактику, реабілітацію і соціальну підтримку можна суттєво підвищити якість життя людей похилого віку, зробивши їх активними учасниками суспільства та економіки.

Крім того, демографічне старіння можна розглядати як можливість для суспільних інновацій. Наприклад, розвиток автоматизації, цифрових технологій, а також нових моделей зайнятості можуть компенсувати дефіцит робочої сили. Водночас варто приділяти увагу політикам, які сприяють залученню літніх людей до соціально-економічної активності — через волонтерство, неповну зайнятість, розвиток підприємництва серед старших вікових груп.

Отже, демографічні зміни в Україні — це не лише виклик, а й потенційний стимул для пошуку нових підходів у соціальній політиці та економічному розвитку. Уряд, науковці та суспільство повинні об'єднати зусилля для того, щоб перетворити процес старіння на фактор сталого розвитку, а не на джерело проблем і напружень.

Політичні ініціативи, спрямовані на збільшення чисельності населення або хоча б на стримування його зниження, найчастіше зосереджуються на подоланні основних причин низької народжуваності. Однією з ключових причин є комплекс економічних чинників, таких як тривала економічна криза, відсутність динамічного економічного зростання, високий рівень безробіття та нестабільність на ринку праці. Ці фактори істотно підривають впевненість громадян у власному майбутньому, знижуючи мотивацію до створення сім'ї та народження дітей.

Другий набір причин пов'язаний із психологічними та соціальними аспектами раціонального вибору індивіда. Серед них — невизначеність щодо стабільності трудових відносин через відсутність гарантій збереження робочого місця та пенсійного забезпечення, скорочення кількості державних уста-

нов дошкільного виховання, а також суттєве зростання вартості цих послуг. Все це створює додатковий тиск на сімейний бюджет і підсилює страх перед майбутнім. Як результат, люди відкладають народження дітей або обмежуються їх меншою кількістю.

Варто підкреслити, що суттєве підвищення рівня народжуваності — процес тривалий і складний, який не можна прискорити швидкими заходами. У цьому контексті формування ефективної макроекономічної та демографічної політики в період повоєнного відновлення України повинно враховувати реальні демографічні тенденції. Для цього потрібні значні організаційні зусилля, а також суттєві фінансові інвестиції у соціальну інфраструктуру, систему охорони здоров'я, освіту та підтримку сімей.

Одним із найбільш очевидних і вагомих наслідків старіння населення є скорочення обсягу доступної робочої сили. Збільшення частки людей похилого віку автоматично означає зуження ресурсу працездатного населення, що веде до посилення конкуренції за робочі місця, зростання заробітної плати та зниження рівня безробіття. Хоча офіційна статистика свідчить про поступове зменшення зареєстрованого безробіття в Україні, варто бути обережними з оцінками реального стану ринку праці. За даними Національного банку України, на кінець 2022 року приблизно третина тих, хто працював до початку широкомасштабної війни, залишалася без роботи через масові скорочення та повільне відновлення підприємств.

Слід також враховувати, що нинішнє зростання доходів багатьох домогосподарств України у великій мірі забезпечується за рахунок бюджетних виплат військовослужбовцям і членам їхніх сімей. Це свідчить про залежність соціальної стабільності від державної підтримки в умовах війни, що, з одного боку, допомагає пом'якшити економічні труднощі, а з іншого — свідчить про тимчасовий характер таких покращень. Без посилення економіки та створення нових робочих місць з високою даною вартістю стійке зростання доходів та демографічне відновлення залишатимуться під загрозою.

Отже, стратегія демографічного відновлення України має поєднувати економічні реформи з активною соціальною політикою, яка буде спрямована на створення умов для стабільної зайнятості, підвищення доступності дитячих садків і шкіл, покращення системи охорони здоров'я та підвищення рівня життя сімей. Тільки комплексний підхід дозволить не лише стримати спад населення, а й поступово повернути країну на траєкторію сталого розвитку.

Процес старіння населення України може суттєво уповільнити мобільність робочої сили — ключовий фактор, що забезпечує гнучкість та ефективність адаптації економіки до стрімких технологічних і структурних змін. Обмежена здатність людей похилого віку швидко освоювати нові навички й переміщатися за потребою створює ризик виникнення так званих “вузьких місць” в економіці — секторів або професій, де дефіцит кваліфікованих кадрів стане перешкодою для розвитку. Це, у свою чергу, може затримати модернізацію виробництва та впровадження інновацій.

Окрім того, старіння робочої сили потенційно провокує появу кар'єрних бар'єрів для молодого покоління. Збільшення частки працівників старшого віку на посадах із довгим стажем та впливом створює жорстку конкуренцію, ускладнюючи молодим спеціалістам просування по службі та реалізацію свого потенціалу. Така ситуація може знизити мотивацію молоді залишатися у країні, посилити “витік мізків” і негативно вплинути на довгострокову конкурентоспроможність економіки.

Що стосується продуктивності праці, то картина виглядає менш однозначною. Рівень продуктивності літніх працівників порівняно з молодшими може значно варіюватися залежно від специфіки професії та актуальності їхніх навичок. В багатьох галузях з високим фізичним навантаженням частка таких професій з часом зменшуватиметься, з огляду на автоматизацію та цифровізацію. Однак швидкий темп технологічних змін створює виклик для збереження актуальності людського капіталу, оскільки знання й навички, здобуті десятиліття тому, можуть морально застаріти. Це призводить до того, що літні працівни-

ки, які не мають можливості або бажання постійно підвищувати кваліфікацію, опиняються в невідгдних умовах порівняно з молодими фахівцями.

Значною проблемою є також вплив старіння населення на підприємницький клімат та інноваційний потенціал країни. Люди старшого віку зазвичай менш схильні до високих ризиків, що пов'язано зі збереженням капіталу, страхом втрат і природним прагненням до стабільності. Внаслідок цього знижується кількість амбітних ризикованих проєктів — саме вони часто стають рушієм новаторства і технологічного прориву. У перспективі це може уповільнити темпи впровадження нових технологій, знизити обсяги інвестицій у стартапи та стартап-проєкти, а також зменшити динаміку розвитку економіки в цілому.

Проте старіння населення несе й потенційно позитивні зміни у розвитку технологій. Зокрема, зростання частки літніх людей стимулюватиме активний розвиток медичних технологій, фармацевтики, технологій для догляду за людьми похилого віку, а також сервісів, що підтримують якість життя старшого покоління. В цьому контексті інновації можуть зміститися у бік більш соціально орієнтованих та охоронних технологій, що відповідають новим демографічним реаліям. Такі технології матимуть величезний попит, а інвестиції у них можуть стати драйвером нових секторів економіки.

Таким чином, хоча старіння населення ставить перед Україною суттєві виклики у сфері трудових ресурсів, продуктивності та підприємницької активності, воно також відкриває нові можливості для розвитку інновацій у сфері медицини та соціального обслуговування. Важливо, щоб державна політика підтримувала як оновлення професійних навичок у робочій силі, так і стимулювала розвиток технологій, орієнтованих на потреби старіючого суспільства.

Детальний аналіз взаємозв'язків між процесом старіння населення та економічними показниками як на мікро-, так і на макрорівнях свідчить про те, що саме старіння не є безпосередньою або фундаментальною загрозою для економічного до-

бробуту суспільства. Основні виклики виникають не стільки через зміну вікової структури населення, скільки через потребу у своєчасній та ефективній адаптації економічних систем і соціальних інститутів до нових демографічних умов.

Якщо економіка зможе оперативнo і гнучко пристосуватися до зростання частки людей похилого віку, то темпи її зростання навіть при значній долі літнього населення можуть залишатися стабільно високими. Важливо розуміти, що успішність адаптації залежить від здатності держави та бізнесу переорієнтувати підходи до організації праці, інвестицій, соціального забезпечення і охорони здоров'я.

Ключова загроза для економіки полягає у тому, що нинішні інститути підтримки людей похилого віку — пенсійні системи, механізми соціального захисту, охорона здоров'я, а також податкова і трудова політика — були сформовані у зовсім інших демографічних та економічних реаліях, коли кількість працюючого населення значно перевищувала чисельність пенсіонерів. Ці системи наразі не відповідають викликам сучасності, що загрожує їхньою неефективністю та створює додатковий тягар для бюджету і ринку праці.

Для того, щоб нова демографічна реальність із високою часткою людей похилого віку стала не фактором уповільнення, а стимулом до подальшого розвитку, необхідно комплексно реформувати ключові соціальні та економічні інституції. Зокрема, пенсійна система потребує переходу до більш гнучких моделей, які заохочують активний трудовий потенціал літніх громадян і сприяють довшому перебуванню на ринку праці.

Податкова політика має враховувати зміну структури доходів і споживання в різних вікових групах, забезпечуючи баланс між підтримкою старшого покоління та створенням сприятливих умов для молоді і працездатних верств населення. Реформи в системі охорони здоров'я мають орієнтуватися на профілактику хронічних захворювань та розвиток медичних технологій, здатних продовжити активне життя літніх людей.

Крім того, необхідно модернізувати інститути ринку праці, стимулюючи перепідготовку і постійне навчання працівників

різного віку, створюючи умови для міжгенераційної співпраці та передачі знань. Ринок капіталу теж повинен адаптуватися, пропонуючи фінансові інструменти, які враховують довший період активної економічної діяльності та забезпечують сталість пенсійних накопичень.

Отже, майбутнє економічне зростання України залежатиме не від самого феномену старіння, а від здатності суспільства і державних інститутів трансформуватися у відповідь на нові демографічні виклики, реалізуючи інноваційні підходи до управління людськими ресурсами і соціально-економічною політикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Population 2020. *IMF*. 2020. <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2020/03/changing-demographics-and-economic-growth-bloom>.
2. The demographic dividend and economic growth: an integrated theoretical framework. *Demografie DIGEST*. 2020. https://www.czso.cz/documents/10180/123310414/13005320q4_240-252.pdf/958a361a-3023-4451-a590-5155eb279fd7?version=1.1.
3. *Frederick H.* Harbison Human Resorces as the Wealth of Nations. *JSTOR*. <https://www.jstor.org/stable/985834>.
4. Estimating National Wealth: Methodology and Results, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/411171468741363762/pdf/multi-page.pdf>.
5. *Cruz M., Ahmed S. A.* On the impact of demographic change on economic growth and poverty. *World Development*, 105, 95–106, https://econpapers.repec.org/article/eeewdevel/v_3a105_3ay_3a2018_3ai_3ac_3ap_3a95-106.htm. (<https://ideas.repec.org/a/eee/wdevel/v105y2018icp95-106.html>).
6. *Bloom D., Canning D., Sevilla J.* The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change. *The Rand Corporation*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2007/MR1274.pdf.
7. *Юрчишин В.* Тайвань — не Україна. *Центр Разумкова*. <https://razumkov.org.ua/statti/taivan-ne-ukraina>.
8. *Mason A.* 2005. Demographic transition and demographic dividends in developed and developing countries. United Nations expert group meeting on social and economic implications of changing population age structures. *Mexico City*. P. 81–101 file:///d:/Downloads/Demographic_Transition_and_Demographic_Dividends_i.pdf.
9. Eurostat. *Fertility statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Fertility_statistics.

10. Eurostat. *Live births and crude birth rate*. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/DDN-20230309-1>.
11. Winter 2023 Economic Forecast: EU economy set to avoid recession, but headwinds persist. *European Commission*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_707.
12. Ziesemer T., Gässler A. Ageing, human capital and demographic dividends with endogenous growth, labor supply and foreign capital. *Portuguese Economic Journal*. 2021. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10258-020-00176-2>.
13. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2019. *World Population Prospects 2019*. Volume II: Demographic Profiles. <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210046435>.
14. Demographic Trends for the 50-and-Older Work Force. *VettaFi Advosor Perspective*. <https://www.advisorperspectives.com/dshort/updates/2023/05/10/demographic-trends-for-the-50-and-older-work-force>.
15. World Population Ageing. <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2019-Highlights.pdf>.
16. Whither India as it becomes world's most populous nation? <https://www.straitstimes.com/asia/india-set-to-surpass-china-as-world-s-most-populous-nation>.
17. China's first population drop in six decades sounds alarm on demographic crisis. <https://www.reuters.com/world/china/chinaspopulation-shrinks-first-time-since-1961-2023-01-17/>.
18. UN Population Division. <https://population.un.org/wpp/>.
19. India will become the world's most populous country in 2023. <https://www.economist.com/the-world-ahead/2022/11/14/india-will-become-the-worlds-most-populous-country-in-2023>.
20. Key facts as India surpasses China as the world's most populous country. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2023/02/09/key-facts-as-india-surpasses-china-as-the-worlds-most-populous-country/>.

21. Classification of economies. *UNCTAD*. <https://hbs.unctad.org/classifications/>.
22. Innovation in a crisis: Why it is more critical than ever. *McKinsey & Company*. 2020, <https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/innovation-in-a-crisis-why-it-is-more-critical-than-ever>.
23. Endogenous Technological Change. *JSTOR*. <https://www.jstor.org/stable/2937632>.
24. Average age of cyber-attack suspects drops to 17. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/technology/2015/dec/08/averageage-of-cyber-attack-suspects-drops-to-17>.
25. Recognition and longevity: an examination of award timing and lifespan in Nobel laureates. *Springer*. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11192-022-04379-6>.
26. Do you think Einstein was right when he said “A person who has not made his great contribution to science before the age of thirty will never do so”? <https://www.quora.com/Do-you-think-Einstein-was-right-when-he-said-A-person-who-has-not-made-his-great-contribution-to-science-before-the-age-of-thirty-will-never-do-so>.
27. Ригідність було визначено як “опір придбання нових поведінкових патернів шляхом утримання колишніх та неадаптивних стилів поведінки”.
28. Age and entrepreneurial career success: A review and a meta-analysis. *ScienceDirect*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0883902619302691>.
29. Think You’re Too Old to Start a Business? *Research Says You’re Wrong*. <https://www.uschamber.com/co/grow/thrive/middleaged-entrepreneurs-success>.
30. A Study of 2.7 Million Startups Found the Ideal Age to Start a Business (and It’s Much Older Than You Think). If you’re in your 40s or 50s, you might think it’s too late to start a business. Wrong: It’s actually the perfect time. <https://www.inc.com/jeff-haden/a-study-of-27-million-startups-found-ideal-age-to-start-a-business-and-its-much-older-than-you-think.html>.

31. Просто зараз презентуємо результати дослідження Портрету українського бізнесу. <https://www.facebook.com/sup.org.ua/videos/824243245013165/?v=824243245013165>.
32. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про Державний бюджет України на 2023 рік” ВРУ. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40472>.
33. Ukraine Crisis: Monitoring population displacement through social media activity / Doug Leasure Leverhulme Centre for Demographic Science University of Oxford. 6 July, 2022 SICSS-Oxford. https://sicss.io/2022/materials/oxford/20220706b_SICSS_Ukraine_daily_population_estimates.pdf.
34. UNHCR. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413.
35. Боротьба за людей: Україна програла битву, але має виграти війну. <https://www.facebook.com/cesukraine/posts/650111119917097>.
35. Масштабна демографічна криза чекає на Україну. *Аргумент*. <https://argumentua.com/novini/masshtabna-demograf-chnakriza-cheka-na-ukra-nu>.
36. Боротьба за людей: Україна програла битву, але має виграти війну. *Український інститут майбутнього*. <https://uifuture.org/publications/borotba-za-lyudej-ukrayina-prograla-bytvu-ale-maye-vygraty-vijnu/>
37. У війні гине 100–200 українських військових щодня. Офіс президента. *BBC*. <https://www.bbc.com/ukrainian/news/61752749?xtor=AL-73-%5Bpartner%5D-%5Bukr%5D-%5Bheadline%5D-%5Bukrainian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D&fbclid=IwAR3kjFH67NANHxcFwXaMSPEIwsWEPAxdxdykYS0HMzvQ2UvzZaqM4TBvmyZQ>.
38. В Еврокомиссии объяснили, откуда взялись данные о гибели 100 тысяч украинских военных на войне. Это ошибка. *Громадське*, <https://hromadske.ua/ru/posts/v-evrokomissii-obuyasnili-otkuda-vzyalis-dannye-o-gibeli-100-ty>

- syach-ukrainskih-voennyhna-vojne. US estimates 200,000 military casualties on all sides in Ukraine war. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63580372>.
39. US estimates 200,000 military casualties on all sides in Ukraine war. *BBC*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63580372>.
 40. Наймасштабнішу та найрозвиненішу економіку довголіття “срібну економіку” створили США, на частку яких припадає ледь менше половини її глобального обсягу, а питома вага срібної економіки у створенні ВВП країни сягнула 42 %.
 41. 2022 AgeTech Market Map. <https://theagerontechnologist.com/>. Age tech is changing the way older adults age in place, <https://htdhealth.com/insights/age-tech-is-changing-the-way-older-adults-age-in-place>.
 42. 1st European Conference “Silver Economy in Europe 2005”. *SEN@ER*. http://www.silvereconomy-europe.org/events/2005/conference_en.htm.
 43. *Ivanisov O. V., Agaverdiyeva H. F., Lebedynska O. S., Ivanysov O. V., Agaverdiyeva H. F., Lebedynskaya E. S.* Demographic security of Ukraine: modern challenges and threats. *Economics and Finance*. 2019. Vol. 1. P. 28–39.
 44. *Podolchak N., Karkovska V., Dzyurakh Yu., Prokopyshyn-Rashkevich L., Lukashevskaya U., Yaremko G.* Ukrainian ecosystem transformation challenges of fintech products in the COVID-19 conditions. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2022. Vol. 4 (45). P. 254–266. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptop-4.45.2022.3847>
 45. *Lybanova E. M.* Demographic shifts in the context of social development. *Demography and Social Economy*. 2014. Vol. 1(21). P. 9–23. URL: <https://doi.org/10.15407/dse2014.01.009>
 46. *Bilyk O., Karkovska V., Khim M.* The situation in Ukraine, the consequences of the war for Ukrainian society, scientific development, and sustainability. *Sustentabilidade Em Debate*. 2022. Vol. 13 (1). P. 12–13. URL: <https://doi.org/10.18472/SustDeb.v13n1.2022.42468>

47. Державна служба статистики України. 2022. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/10/zb_nasel%20_2021.pdf
48. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ. 2024. URL: <https://idss.org.ua/ind>
49. Опендатабот. На 32 % менше дітей народилось у 2023 році в Україні. 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/newborn-2023>
50. Опендатабот. Українці менше одружувалися та частіше розлучалися у 2023 році. 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-2023>
51. Стародубов О. Міграційна криза — масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. *Українська правда*. 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562/>
52. Війна в Україні: стало відомо, скільки населення виїхало за кордон. *ТСН*. 2023. URL: <https://tsn.ua/svit/stalo-vidomo-skilki-ukrayinciv-viyihali-za-kordon-cherez-viynu-2472-205.html>
53. UNHCR. Regional Bureau for Europe. *Ukraine Situation Flash Update*. 2024. № 71. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/110114>
54. Інфляційний звіт за жовтень 2023 року. *НБУ*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q4.pdf?v=5&fbclid=IwAR3u1TonucpdBazgCU0slevB6Hl-NiF0WJnw02SBbfP1NtL7kJg5re85uIc
55. Верещук розповіла, скільки українців стали внутрішніми переселенцями. *Слово і Діло*. 2023. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/11/12/novyna/suspilstvo/vereshhukrozpo-vilaskilky-ukrayincziv-staly-vnutrishnimy-pereselencyamy>
56. Населення України. *Мінфін*. 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/2022/>
57. Жирій К. У Нацбанку розповіли, що буде з ВВП України в найближчі роки. *Уніан*. 2023. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-nacbanku-rozpovili-shcho-bude-z-vvpukrajini-v-nayblizhchi-roki12123285.html>

58. Кількість робочої сили в Україні до 2050 року зменшиться на 30 %. *Inventory*. 2019. URL: <https://investory.news/kilkist-robochoisili-v-ukraini-do-2050-roku-zmenshitsya-na-30>
59. Ненароджене економічне зростання. *UIFuture*. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovidnenarodzhene-ekonomichne-zrostannya>
60. Центр Разумкова. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. 2017. URL: <https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017-PENSII.pdf>
61. Соціальні видатки державного бюджету у 2024 році складуть 470 млрд грн, Прем'єрміністр. *КМУ*. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/sotsialni-vydatkyderzhavnohobiudzhetu-u-2024-rotsi-skladut-470-mlrd-hrnpremier-ministr>
62. Добровольська К. Інвестиції в Україну: попри війну бізнес-лідери бачать перспективи. 24 *Бізнес*. 2023. URL: https://24tv.ua/business/investitsiyiny-potentsial-ukrayin-ibiznes-lideriotsinyuyut-perspektivi_n2460476
63. Світовий банк цього року очікує сповільнення зростання ВВП України до 3,2 %. *Financial club*. 2024. URL: <https://finclub.net/ua/news/svitovyi-bank-tsoho-roku-ochikuiespovilnennia-zrostannia-vvp-ukrainy-do-3-2protsent.html>
64. Близнюк Є. Криза на ринку праці: дефіцит рук і робочих місць в Україні. *Мінд*. 2023. URL: <https://mind.ua/openmind/20266095-krizana-rinku-praci-deficit-ruk-i-robochih-misc-vukrayini>
65. Міністерство юстиції України. 2024. URL: https://minjust.gov.ua/actual-info/stat_info
66. Моїсєєв В. Україна втрачає населення: 52, 48, 42, 36, 32 мільйони — хто відновлюватиме країну. *Економіка України*. 2023. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/demografichnasituaciya-v-ukrayini-pid-chas-ta-pislya-vijni>
67. Петруха Н. М., Петруха С. В. Державне регулювання інтегрованих корпоративних об'єднань в умовах структурно-інституціональної та функціональної трансформації сіль-

- ської економіки: проблеми методології, теорії, соціально-економічної та секторальної політики: монографія. Київ: ТОВ “Вид. дім “Професіонал”, 2020. 496 с. 26.
68. *Dziamulych M., Petrukha S., Yakubiv V., Zhuk O., Maiboroda O., Tesliuk S., Kolosok A.* Analysis of the Socio-Demographic State of Rural Areas in the System of their Sustainable Development: a Case Study of Ukraine. Scientific Papers Series “Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development”. 2021. Vol. 21, Issue 4. P. 223–234. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2022-06/2021_Analysis%20of%20the%20socio-demographic%20state%20of%20rural%20areas%20in%20the%20system%20of%20their%20sustainable%20development%20a%20case%20study%20-of%20Ukraine.pdf
69. *Марчук І. П., Тріпак М. М., Петруха С. В., Лаврук О. В., Тимків А. О.* Інклюзивність контингенту здобувачів як елемент формульного фінансування закладів вищої освіти. *Інклюзія і суспільство*. 2023. Вип. 3. С. 12–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-3-2>
70. *Petrukha N. M., Petrukha S. V., Sviridovska A. O., Mazur A. O., Hudenko O. D.* Military “Face” Of Unconditional Basic Income. *Economics. Finance and Management Review*. 2022. Issue 2 (10). P. 4–10. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5208-2022-2-4>
71. *Shubalyi O., Petrukha S.* Assessment of a Stimulating Effect of Wages on Economic Growth of Border Regions of Poland and Ukraine. *Social Contexts*. 2021. Vol. 9. № 2 (18). P. 22–34. DOI: <http://doi.org/10.17951/ks.2021.9.2.22-34>

ДОДАТОК

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ від 18 жовтня 2024 р. № 1015-р Київ

Про схвалення Стратегії запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку

1. Схвалити Стратегію запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку (далі — Стратегія), що додається.

2. Затвердити операційний план реалізації у 2024–2026 роках Стратегії запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку (далі — операційний план), що додається.

3. Міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади та державним органам, залученим до реалізації Стратегії, забезпечити:

своєчасне виконання операційного плану;

подання щороку до 1 березня Міністерству фінансів інформації про виконання операційного плану для її узагальнення.

4. Міністерству фінансів забезпечити:

проведення моніторингу виконання операційного плану;

разом з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади та державними органами, залученими до реалізації Стратегії, розроблення та подання до 1 грудня 2026 р. Кабінетові Міністрів України проекту операційного плану заходів з реалізації Стратегії у 2027–2030 роках;

подання щороку до 1 квітня Кабінетові Міністрів України звіту про хід реалізації Стратегії.

СТРАТЕГІЯ

запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку

Опис проблем, які обумовили прийняття Стратегії

Ця Стратегія визначає напрями формування та реалізації державної політики у сфері звітування із сталого розвитку підприємств на основі єдиних методологічних засад, прийнятих у державах — членах ЄС.

Відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, Україною взято зобов'язання в частині гармонізації національного законодавства з вимогами європейського законодавства, зокрема у сферах бухгалтерського обліку та аудиту.

Оскільки Україна набула статусу кандидата на членство в ЄС, приведення законодавства України у відповідність з вимогами європейського законодавства стає надважливим.

У ЄС питання звітування із сталого розвитку врегульовано шляхом прийняття Європейським Парламентом і Радою Директиви (ЄС) 2022/2464 про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 537/2014, Директиви 2004/109/ЄС, Директиви 2006/43/ЄС і Директиви 2013/34/ЄС щодо корпоративної звітності із сталого розвитку (далі — Директива (ЄС) 2022/2464) та Делегованого Регламенту Комісії (ЄС) 2023/2772, що доповнює Директиву 2013/34/ЄС Європейського Парламенту і Ради щодо стандартів звітності із сталого розвитку. Зокрема, зазначеним Регламентом затверджено Європейські стандарти звітності із сталого розвитку (ESRS), які підприємства повинні використовувати для звітування із сталого розвитку відповідно до статей 19а і 29а Директиви 2013/34/ЄС.

Необхідність впровадження Директиви (ЄС) 2022/2464 в Україні зазначено у Звіті Європейської Комісії щодо України за 2023 рік до Повідомлення про політику розширення Європейського Союзу 2023 року.

Директива (ЄС) 2022/2464 та Директива 2013/34/ЄС вимагають від великих, малих та середніх підприємств, а також материнських підприємств великих груп включити в окремий розділ свого звіту про управління інформацію, необхідну для розуміння впливу підприємств на фактори сталого розвитку, а також інформацію, необхідну для розуміння того, як питання сталого розвитку впливають на розвиток, ефективність і становище підприємств.

Зазначену інформацію згідно з Директивою (ЄС) 2022/2464 необхідно розкривати відповідно до Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS), прийнятих Делегованим Регламентом Європейської Комісії (ЄС) 2023/2772 від 31 липня 2023 р., які визначають зміст і структуру цієї інформації.

На даний час в Україні не імплементовано відповідні акти ЄС щодо звітування із сталого розвитку, що перешкоджає виконанню зобов'язань України для набуття повноправного членства в ЄС.

Доступ до нефінансової інформації підприємства є одним з ключових факторів забезпечення сталого розвитку підприємства, підвищення його інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності, а думка аудитора, викладена у звіті, надає впевненість у достовірності інформації, наведеної у такій звітності.

Відсутність звітності із сталого розвитку разом з наявною фінансовою звітністю не дає змоги заінтересованим особам отримувати дані про соціальні та екологічні аспекти діяльності підприємства разом з інформацією про економічні результати його діяльності.

Нормативно-правові акти, що діють у відповідних сферах

Ця Стратегія ґрунтується на таких документах:

Підсумковий документ Саміту ООН із сталого розвитку, проведеного в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку, “Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року”;

Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року”;

Закон України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”;

Закон України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність”;

Директива (ЄС) 2022/2464;

Делегований Регламент Комісії (ЄС) 2023/2772, що доповнює Директиву 2013/34/ЄС Європейського Парламенту і Ради щодо стандартів звітності із сталого розвитку;

Директива 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 р. про річну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов’язану звітність певних типів підприємств;

Директива 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 17 травня 2006 р. про обов’язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності, що вносить зміни до Директив Ради 78/660/ЄЕС та 83/349/ЄЕС і припиняє дію Директиви Ради 84/253/ЄЕС;

Регламент (ЄС) 537/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. про конкретні вимоги стосовно обов’язкового аудиту суспільно значимих суб’єктів господарювання, який припиняє дію Рішення Європейської Комісії 2005/909/ЄС;

постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419 “Про затвердження Порядку подання фінансової звітності” (Офіційний вісник України, 2000 р., № 9, ст. 344);

наказ Мінфіну від 7 грудня 2018 р. № 982 “Про затвердження Методичних рекомендацій зі складання звіту про управління”.

Аналіз поточного стану справ, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв’язання виявлених проблем

Україна, як і інші держави — члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку після прийняття у вересні 2015 р. на Саміті ООН із сталого розвитку, проведеному в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН

у м. Нью-Йорку, підсумкового документа “Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року”, яким затверджено 17 цілей сталого розвитку та 169 завдань до 2030 року.

З метою забезпечення сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для підвищення рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини і громадянина Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722 “Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року” визначено Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, які є орієнтирами для розроблення проєктів прогнозних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів для забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного аспектів сталого розвитку України.

Міжнародний досвід вказує на наявність одночасно з обов’язковим складенням нефінансової звітності також практики добровільного звітування з питань корпоративної соціальної відповідальності в контексті сталого розвитку (звітність із сталого розвитку). В Україні подібна практика також існує та є характерною для великих підприємств або підприємств, які входять до складу міжнародних груп компаній. Глобальні тренди щодо нефінансового звітування вказують на те, що на сьогодні урядами країн світу спрямовано зусилля на уніфікацію звітності із сталого розвитку.

З метою імплементації норм Директиви 2013/34/ЄС внесено зміни до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, якими розширено перелік підприємств, що застосовують міжнародні стандарти фінансової звітності для ведення бухгалтерського обліку та складення фінансової звітності; запроваджено подання фінансової звітності за таксономією фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності в єдиному електронному форматі; удосконалено порядок подання фінансової звітності, а також форми та порядок складення спрощеної фінансової звітності для малих підприємств, мікропідприємств, представ-

ництв іноземних суб'єктів господарської діяльності, непідприємницьких товариств; приведено національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку у відповідність з вимогами міжнародних стандартів фінансової звітності; запроваджено категорії груп материнського та дочірніх підприємств, а також звільнено від обов'язкового складення і подання консolidованої фінансової звітності малі та середні підприємства.

Актуальним завданням є виконання вимог Директиви 2013/34/ЄС щодо розкриття підприємством інформації про сталий розвиток шляхом звітування відповідно до Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS).

Європейські стандарти звітності із сталого розвитку (ESRS) визначають інформацію, яку підприємство повинне розкривати про свій суттєвий вплив на екологічні та соціальні фактори, про стійкість управління, а також про вплив екологічних і соціальних факторів на діяльність підприємства та пов'язані з цим ризики і можливості. Інформація, оприлюднена відповідно до Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS), дає змогу користувачам звітності із сталого розвитку зрозуміти суттєвий вплив підприємства на людей і навколишнє природне середовище, а також суттєвий вплив сталого розвитку на розвиток, ефективність і становище підприємства.

Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS) визначається порядок розкриття інформації за такими напрямками:

- щодо екології — пом'якшення наслідків зміни клімату; адаптація до зміни клімату; водні та морські ресурси; використання ресурсів та економіка замкнутого циклу; забруднення; біорізноманіття та екосистеми;

- щодо соціального середовища — рівні можливості для всіх; умови праці; повага до прав людини;

- щодо управління — роль органів управління та нагляду на підприємстві; ділова етика та корпоративна культура; управління та якість відносин із діловими партнерами; системи внутрішнього контролю та управління ризиками.

Відповідно до Директиви (ЄС) 2022/2464 обов'язковим є запровадження подання корпоративної звітності із сталого розвитку:

з 1 січня 2024 р. — для підприємств, на які поширюється дія Директиви про нефінансову звітність 2014/95/ЄС (вносить зміни до Директиви 2013/34/ЄС);

з 1 січня 2025 р. — для великих підприємств;

з 1 січня 2026 р. — для зареєстрованих малих та середніх підприємств;

з 1 січня 2028 р. — для підприємств за межами ЄС, які мають філії/дочірні підприємства.

Підприємства, на яких поширюються вимоги Директиви 2013/34/ЄС в частині нефінансового звітування, повинні готувати нефінансові звіти та звіти про сталий розвиток в електронній формі.

Для забезпечення прозорості та доступності громадськості звітність із сталого розвитку повинна публікуватися у державних або комерційних реєстрах або на веб-сайтах підприємств разом із відповідним звітом аудитора з метою надання впевненості у звітності із сталого розвитку, якості та надійності інформації, наведеної у цій звітності.

У частині гармонізації національного законодавства з вимогами європейського законодавства у сфері аудиту прийнято Закон України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність”. Реальними заходами щодо виконання вимог даного Закону та Директиви 2006/43/ЄС стало запровадження системи суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, реалізація ряду урядових ініціатив, зокрема щодо створення електронного Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, здійснення контролю за якістю аудиторських послуг, професійної відповідальності аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, створення умов для залучення до професії молоді та досвідчених фахівців.

Суб'єкти аудиторської діяльності зобов'язані надати аудиторський звіт про відповідність звітності із сталого розвитку вимогам Європейських стандартів звітності із сталого розви-

тку (ESRS) та статті 8 Регламенту (ЄС) 2020/852 Європейського Парламенту і Ради про встановлення основ посилення сталого інвестування та внесення змін до Регламенту (ЄС) 2019/2088 до розкриття інформації у звітності.

Надання суб'єктами аудиторської діяльності впевненості щодо звітності із сталого розвитку підприємств допоможе забезпечити узгодженість і послідовність фінансової звітності та звітності із сталого розвитку, що особливо важливо для користувачів такої звітності.

Водночас для забезпечення належного звітування із сталого розвитку працівники підприємств, відповідальні за формування показників такої звітності, та аудитори, які будуть надавати аудиторські послуги щодо звітності із сталого розвитку, зобов'язані мати достатній рівень професійної компетентності, теоретичних знань щодо складення та проведення аудиту звітності із сталого розвитку та уміння застосовувати такі знання на практиці.

Для започаткування та створення сприятливих організаційно-правових умов для належного звітування із сталого розвитку підприємствами необхідно створити законодавчі заходи для формування та реалізації політики у сфері звітування із сталого розвитку підприємств, які регулюватимуть питання звітування, аудиту, розробити та затвердити відповідні нормативно-правові акти.

Мета, стратегічні цілі, завдання та показники їх досягнення

Метою цієї Стратегії є запровадження подання звітності із сталого розвитку в Україні до 2030 року, що забезпечить адаптацію національного законодавства до законодавства ЄС, сприятиме доступу українських підприємств до міжнародних ринків капіталу та залученню іноземних інвестицій.

Реалізація цієї Стратегії здійснюється шляхом досягнення двох стратегічних цілей в частині звітування підприємств із сталого розвитку та аудиту такої звітності.

Стратегічна ціль 1. Запровадження в Україні складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого роз-

витку (ESRS), подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку

Результативними показниками досягнення стратегічної цілі є:

створення нормативно-правової бази для складення, подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку, що відповідає принципам ЄС;

отримання діловими партнерами, інвесторами, клієнтами підприємств, які відповідно до вимог законодавства зобов'язані складати та подавати звітність із сталого розвитку, інформації для проведення оцінки своїх ризиків у сфері сталого розвитку в процесі діяльності;

забезпечення доступу органів державної влади до інформації щодо сталого розвитку підприємств для проведення моніторингу навколишнього природного середовища, енергозбереження, суспільних тенденцій;

сприяння зростанню кількості інвестиційних продуктів у 100 підприємств, що становлять суспільний інтерес;

збільшення до 2030 року частки українських підприємств, які стали учасниками міжнародних ринків капіталу, на 50 відсотків.

Досягнення стратегічної цілі передбачається шляхом виконання таких завдань:

імплементация вимог європейського законодавства щодо звітування із сталого розвитку;

застосування підприємствами Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS);

запровадження єдиного електронного формату звітності із сталого розвитку, складеної згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS);

розроблення порядку подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку;

визначення механізму та способів комунікації органів державної влади та інших розпорядників адміністративних даних із підприємствами для надання у межах повноважень роз'яснень і консультацій з питань звітування із сталого розвитку.

Стратегічна ціль 2. Запровадження в Україні процедур проведення аудиту звітності підприємств із сталого розвитку та ефективного механізму здійснення контролю за якістю надання аудиторських послуг

Результативними показниками досягнення стратегічної цілі є:

підготовка щонайменше 100 аудиторів для надання аудиторських послуг щодо звітності із сталого розвитку;

допущення до надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку щонайменше 20 суб'єктів аудиторської діяльності;

надання до 2030 року аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку 100 відсоткам підприємств, які подають відповідно до законодавства звітність із сталого розвитку.

Досягнення стратегічної цілі передбачається шляхом виконання таких завдань:

правове врегулювання питання запровадження стандартів з надання впевненості із звітності із сталого розвитку для використання їх суб'єктами аудиторської діяльності під час виконання відповідних завдань;

удосконалення вимог щодо регулювання аудиторської діяльності для забезпечення якісного надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку відповідно до встановлених міжнародних стандартів;

здійснення організаційних заходів щодо забезпечення підготовки фахівців з проведення аудиту звітності із сталого розвитку та підвищення їх кваліфікації.

Основні етапи, шляхи та строк реалізації Стратегії

Реалізація цієї Стратегії здійснюється двома етапами, що передбачають:

перший етап (2024–2025 роки):

– утворення міжвідомчої робочої групи з питань запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку та запровадження взаємодії органів державної влади та державних установ у сфері звітності із сталого розвитку;

- розроблення та затвердження в установленому порядку положення про міжвідомчу робочу групу з питань запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку;

- формування нормативно-правової бази для запровадження в Україні складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS), подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку;

- формування нормативно-правової бази з проведення аудиту звітності підприємств із сталого розвитку та ефективного механізму здійснення контролю за якістю надання таких аудиторських послуг;

- запровадження в Україні складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS), подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку;

другий етап (2026–2030 роки):

- розроблення методичних рекомендацій для застосування в Україні Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS);

- подальше запровадження в Україні складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS), подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку;

- створення платформи для приймання та оприлюднення звітності із сталого розвитку в електронній формі;

- започаткування проведення аудиту звітності підприємств із сталого розвитку та ефективного механізму здійснення контролю за якістю надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку відповідно до європейських стандартів;

- запровадження єдиної національної програми професійної підготовки спеціалістів для отримання ними знань щодо Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS) і забезпечення визнання зазначеної програми на національному та міжнародному рівні.

Очікувані результати реалізації Стратегії

Реалізація цієї Стратегії спрямована на створення сприятливих умов для розкриття підприємствами інформації, необ-

хідної для розуміння їх впливу на фактори сталого розвитку, а також інформації, необхідної для розуміння впливу сталого розвитку на розвиток, ефективність та фінансовий стан підприємства.

Досягнення кожної стратегічної цілі забезпечується шляхом здійснення конкретних заходів.

Реалізація цієї Стратегії сприятиме досягненню таких результатів:

забезпечення відповідності законодавства України у сфері звітування із сталого розвитку вимогам законодавства ЄС у цій сфері;

складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS), подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку разом з аудиторським звітом про відповідність звітності із сталого розвитку вимогам Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS) та статті 8 Регламенту (ЄС) 2020/852 Європейського Парламенту і Ради про створення основ для сприяння сталим інвестиціям та внесення змін до Регламенту (ЄС) 2019/2088 щодо розкриття інформації у звітності;

отримання користувачами звітності із сталого розвитку достовірної та об'єктивної інформації, необхідної для оцінювання екологічних і соціальних аспектів діяльності підприємств та їх впливу на навколишнє природне середовище;

створення рівних з підприємствами ЄС умов для діяльності українських підприємств на міжнародних ринках капіталу;

збільшення обсягу залучення інвестицій в підприємства, які подають та оприлюднюють звітність із сталого розвитку.

Порядок проведення моніторингу, оцінки результатів реалізації Стратегії та звітування

Проведення моніторингу та узагальнення результатів реалізації цієї Стратегії здійснюється в межах повноважень Мініфіну, інших центральних органів виконавчої влади та державних органів.

Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та державні органи, залучені до реалізації цієї Стратегії, щороку до 1 березня подають Мінфіну інформацію про виконання операційного плану з реалізації Стратегії для її узагальнення.

Мінфін аналізує та узагальнює подану міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та державними органами інформацію про стан виконання операційного плану та за результатами готує щорічний звіт про хід реалізації цієї Стратегії, який подає Кабінетові Міністрів України щороку до 1 квітня.

До підготовки щорічного звіту про хід реалізації цієї Стратегії можуть бути залучені, зокрема, експерти, громадські організації, наукові установи.

Оцінка реалізації цієї Стратегії проводиться Мінфіном за результатами виконання першого та другого етапів у 2026 та 2031 роках під час підготовки щорічних звітів про хід реалізації цієї Стратегії у відповідних роках. За результатами оцінки формуються пропозиції щодо подальшої реалізації політики щодо звітування із сталого розвитку.

Узагальнення результатів реалізації цієї Стратегії здійснюється за визначеними в ній показниками досягнення стратегічних цілей.

Фінансове забезпечення реалізації Стратегії

Заходи з реалізації цієї Стратегії здійснюються за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі міжнародної технічної допомоги.

ОПЕРАЦІЙНИЙ ПЛАН
реалізації у 2024–2026 роках Стратегії запровадження підприємствами
звітності із сталого розвитку

Найменування завдання	Найменування заходу	Відповідальні за виконання	Строк виконання	Індикатор виконання
Стратегічна ціль 1. Запровадження в Україні складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS), подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку				
1. Імплементація вимог європейського законодавства щодо звітування із сталого розвитку	1) створення передумов для забезпечення відповідності законодавства України у сфері складення, подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку із законодавством ЄС у відповідній сфері	Мінфін Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції	листопад 2024 р.	здійснено переклад Директиви (ЄС) 2022/2464 про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 537/2014, Директиви 2004/109/ЄС, Директиви 2006/43/ЄС і Директиви 2013/34/ЄС щодо корпоративної звітності із сталого розвитку, зокрема змін до Директив 2006/43/ЄС і 2013/34/ЄС та Регламенту (ЄС) № 537/2014
		Мінфін	грудень 2024 р.	складено таблиці відповідності законодавства України актам права Європейського Союзу (Директивам 2006/43/ЄС і 2013/34/ЄС та Регламенту (ЄС) № 537/2014)

	2) формування законодавчої бази для складення, подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку	Мінфін	березень 2025 р.	схвалено Кабінетом Міністрів України та подано до Верховної Ради України законопроект про внесення до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" змін щодо складення, подання та оприлюднення підприємствами звітності із сталого розвитку
		- "	жовтень 2025 р.	прийнято відповідні акти Кабінету Міністрів України
2. Застосування підприємствами Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS)	1) оприлюднення державною мовою на офіційному веб-сайті Мінфіну Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS)	- "	грудень 2024 р.	організовано співробітництво з Європейською дорадчою групою з фінансової звітності щодо запровадження в Україні Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS)
		- "	січень 2025 р.	отримано перший пакет оригінальних текстів Європейських стандартів звітності із сталого

				розвитку (ESRS) для перекладу українською мовою
		- "	травень 2025 р.	перекладено українською мовою Європей- ські стандарти звітності із сталого розвитку (ESRS)
		Мінфін	червень 2025 р.	офіційно оприлюднено українською мовою Європей- ські стандарти звітності із сталого розвитку (ESRS) на веб-сайті Мінфіну
	2) організація навчання спеціалістів з питань застосування Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS)	Мінфін Мінекономіки інші централь- ні органи виконавчої влади Національний банк (за згодою) НКЦПФР (за згодою)	грудень 2026 р.	проведено навчання спеціаліс- тів банківського, фінансового сектору та державних підприємств, які зобов'язані згідно із законодавством складати звітність із сталого розвитку
		МОН Мінфін Мінекономіки інші цен- тральні органи виконавчої влади Національ- ний банк	- "	затверджено програму професійної підготовки і постійного удосконалення знань спеціалістів щодо формування звітності із сталого розвитку

		(за згодою) НКЦПФР (за згодою)		відповідно до Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS)
		Мінфін Мінекономіки Національний банк (за згодою) НКЦПФР (за згодою) МОН інші центральні органи виконавчої влади професійні організації аудиторів та бухгалтерів (за згодою)	– “ –	організовано проведення щонайменше трьох освітніх заходів на рік (конференцій, семінарів, практикумів, вебінарів, тренінгів тощо) з питань застосування Європейських стандартів звітності із сталого розвитку (ESRS)
3. Запровадження єдиного електронного формату звітності із сталого розвитку, складеної згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS)	1) створення організаційних та технічних умов для подання звітності із сталого розвитку, складеної згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS), в єдиному	Мінфін Мінекономіки Національний банк (за згодою) НКЦПФР (за згодою) Держстат	грудень 2025 р.	розроблено та затверджено єдині правила для складення згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS) та подання підприємствами звітності із сталого розвитку в єдиному електронному форматі

	електронному форматі	-“-	-“-	прийнято відповідний акт Кабінету Міністрів України, яким визначено відповідального держателя за функціонування електронної платформи для подання, прийняття та оприлюднення такої звітності
		Мінфін держатель електронної платформи	березень 2026 р.	затверджено відповідним актом Кабінету Міністрів України порядок створення та функціонування електронної платформи для подання, прийняття та оприлюднення звітності із сталого розвитку, складеної в електронній формі
	2) врегулювання питання застосування таксономії звітності із сталого розвитку згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку	Мінфін	березень 2025 р.	схвалено Кабінетом Міністрів України та подано до Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”

	(ESRS) для забезпечення подання звітності в електронному форматі	Мінфін Мінекономіки інші центральні органи виконавчої влади Національний банк (за згодою) НКЦПФР (за згодою)	грудень 2025 р.	перекладено українською мовою та оприлюднено таксономію звітності із сталого розвитку згідно з Європейськими стандартами звітності із сталого розвитку (ESRS)
		Мінфін Мінекономіки Національний банк (за згодою) НКЦПФР (за згодою) МОН інші центральні органи виконавчої влади	лютий 2026 р.	затверджено та поширено єдині методологічні рекомендації щодо формування та розкриття окремих показників звітності із сталого розвитку
4. Розроблення порядку подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку	розроблення порядку подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку разом з відповідним звітом аудитора	Мінфін	вересень 2025 р.	прийнято Кабінетом Міністрів України акт про затвердження порядку подання та оприлюднення звітності із сталого розвитку разом з відповідним звітом аудитора
5. Визначення механізму та способів комунікації органів державної	1) утворення міжвідомчої робочої групи з питань запровадження підпри-	- "	квітень 2025 р.	затверджено відповідний нормативно-правовий акт, проведено перше засідання

влади та інших розпорядників адміністративних даних із підприємствами для надання у межах повноважень роз'яснень і консультацій з питань звітування із сталого розвитку	ємствами звітності із сталого розвитку за участю представників центральних органів виконавчої влади, державних органів та установ для надання у межах повноважень роз'яснень і консультацій з питань звітування із сталого розвитку			міжвідомчої робочої групи з питань запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку
	2) визначення порядку роботи міжвідомчої робочої групи з питань запровадження підприємствами звітності із сталого розвитку	-“-	червень 2025 р.	затверджено відповідний нормативно-правовий акт
Стратегічна ціль 2. Запровадження в Україні процедур проведення аудиту звітності підприємств із сталого розвитку та ефективного механізму здійснення контролю за якістю надання аудиторських послуг				
1. Правове врегулювання питання запроваджен-	1) підготовка пропозицій щодо внесення змін	Мінфін державна установа “Орган	березень 2025 р.	схвалено Кабінетом Міністрів України та подано до

ня стандартів з надання впевненості із звітності із сталого розвитку для використання їх суб'єктами аудиторської діяльності під час виконання відповідних завдань	до Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність"	суспільного нагляду за аудиторською діяльністю" (за згодою)		Верховної Ради України законопроект щодо внесення змін до Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність"
	2) забезпечення перекладу українською мовою та вільного доступу користувачів до стандартів з надання впевненості із звітності із сталого розвитку	- "	травень 2025 р.	отримано оригінальні тексти стандартів з надання впевненості із звітності із сталого розвитку для перекладу українською мовою
		- "	вересень 2025 р.	здійснено переклад державною мовою стандартів з надання впевненості із звітності із сталого розвитку
		- "	грудень 2025 р.	офіційно оприлюднено державною мовою стандарти з надання впевненості із звітності із сталого розвитку
2. Удосконалення вимог щодо регулювання	1) формування нормативно-правової бази з проведення	- "	- "	внесено зміни до нормативно-правових актів з питань контролю

аудиторської діяльності для забезпечення якісного надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку відповідно до встановлених міжнародних стандартів	аудиту звітності підприємств із сталого розвитку та ефективного механізму здійснення контролю за якістю надання таких аудиторських послуг			якості аудиторських послуг, реєстрації аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, атестації аудиторів та безперервного професійного навчання аудиторів
	2) забезпечення підготовки та проведення атестації аудиторів, які можуть бути залучені до надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку	Мінфін державна установа "Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю" (за згодою)	грудень 2026 р.	підготовлено щонайменше 100 аудиторів для надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку
3. Здійснення організаційних заходів щодо забезпечення підготовки фахівців з проведення аудиту звітності із сталого розвитку та підвищення їх кваліфікації	набуття аудиторами нових компетенцій, необхідних для підтвердження звітності із сталого розвитку	державна установа "Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю" (за згодою) Аудиторська палата (за згодою) професійні організації аудиторів та бухгалтерів (за згодою)	- "	організовано проведення щонайменше трьох освітніх заходів на рік (конференцій, семінарів, практикумів, вебінарів, тренінгів тощо) з питань надання аудиторських послуг із звітності із сталого розвитку

У монографії висвітлено інтеграційний підхід до стратегічного планування сталого економічного розвитку України через поєднання фінансових і демографічних чинників. Розкрито роль макрофінансових детермінант, інвестиційної активності та фінансової політики в умовах демографічної трансформації. Окреслено сучасні виклики, спричинені війною, старінням населення, трудовою міграцією та скороченням трудового потенціалу. Особливу увагу приділено аналізу структури населення, динаміці ринку праці, мобільності робочої сили та відтворенню людського капіталу. Розроблено підходи до поєднання демографічних та фінансових індикаторів у моделях прогнозування й стратегічному плануванні післявоєнного відновлення країни.

Для науковців, фахівців у галузі економіки, державного управління та всіх, хто досліджує виклики сталого розвитку в умовах демографічної кризи.

Наукове видання

КРИШТАЛЬ Галина Олександрівна

ІНТЕГРАЦІЯ ФІНАНСОВИХ І ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Монографія

В авторській редакції
Комп'ютерне верстання *Н. В. Коваленко*

Підп. до друку 24.10.24. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 10,93. Обл.-вид. арк. 8,33. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2

*Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7066 від 04.06.2020*

Віддруковано в друкарні "Видавництво Ліра-К"
03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1